

**T.C.
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ALEVİ-BEKTAŞI KÜLTÜRÜNDE KADIN
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN**

**Hazırlayan
Hülya ŞENKUL SAĞLAM**

İstanbul – 2007

ALEVİ-BEKTAŞİ KÜLTÜRÜNDE KADIN

Hülya ŞENKUL SAĞLAM

ÖZET

Çalışmamızın konusu geçmişten günümüze kadar kadının geçirdiği değişiklikleri vurgulayarak, Alevi-Bektaşî kültürü içinde kadının yerini belirlemektir.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kadının Türk kültüründe yani İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrasında, beylikler döneminde, Cumhuriyet döneminde ve günümüz toplumunda yeri, konumu ile ilgili bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise, Alevi-Bektaşî kültürü içinde kadının yeri ve konumu, kadına verilen değer hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Alevi-Bektaşî kadın halk ozanları, kadınlar tanıtılmış, ozanların şiirlerinde tasvir edilen kadınlar hakkında bilgi verilmiştir. Türk kültürü içinde kadına verilen değer ile Alevi-Bektaşî toplumunda kadına verilen değer, kadının konumunun benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

WOMEN IN THE CULTURE OF ALEVİ-BEKTAŞI

Hülya ŞENKUL SAĞLAM

ABSTRACT

The subject of our study is the emphasis of changes that women have experienced so far and women's place in the Alevi-Bektaşî culture. The study has three main parts: In the first part, some information is given about the situation of women in the Turkish Culture, both before and after Islamism, in the principality period, in the republic period and in today's society. In the second part, some information is given about the situation and place of women in the Alevi-Bektaşî culture and the value assigned to women. In the third part, Alevi-Bektaşî woman folk poets are introduced and some information about the women who are described in poems of this literature is given. The value of women in the Turkish Culture and Alevi-Bektaşî society and the similarities and differences in these are mentioned as well.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

A. TÜRK KÜLTÜRÜNDE KADININ YERİ VE ÖNEMİ

a. ESKİ TÜRKLERDE KADIN ANLAYIŞI.....	4
b. DESTANLARDA KADIN.....	8
c. KUTADGU BİLİĞ’DE KADIN.....	12
d. DİVAN-I LÜGAT’İT TÜRK’TE KADIN.....	20
e. DEDE KORKUT HİKAYELERİNDE KADIN	21
f. HALK HİKAYELERİNDE KADIN	27
g. İSLAMİYET’TE KADIN	30
h. İSLAMİYET’İ KABUL SONRASI KADIN.....	38
ı. SELÇUKLU İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KADIN	41
i. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KADIN.....	46
j. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN	49
k. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN	51
l. GÜNÜMÜZ TÜRK TOPLUMUNDA KADIN.....	54

II. BÖLÜM

A. ALEVİ-BEKTAŞİ KÜLTÜRÜNDE KADIN ANLAYIŞI

a. ALEVİ-BEKTAŞİ İNANCININ TARİHİ VE SOSYO KÜLTÜREL BOYUTU.....	57
b. ALEVİ KÜLTÜRÜNDE KADIN.....	70
c. BEKTAŞİ KÜLTÜRÜNDE KADIN.....	91
d. ALEVİ VE BEKTAŞİLERİN KADIN ANLAYIŞINDA ESKİ TÜRK KÜLTÜRÜNDEN ETKİLENMELER	104

III. BÖLÜM

A. ALEVİ-BEKTAŞİ ŞİİRİNDE KADIN VE KADIN ŞAİRLER

a.BELLİ BAŞLI ALEVİ KADIN ŞAİRLER	108
A. YAŞADIĞI YÜZYIL BELLİ OLAN KADIN ŞAİRLER.....	108
1. HÜSNİYE BACI	108
2. SAMITLI HÖRÜ.....	109
3. SEHER ABDAL.....	110
4. ŞAH SANEM.....	110
5. MÜNİRE BACI.....	111
6. GÜZİDE ANA.....	111
7.ŞAH SULTAN (SULTAN HATIN).....	113
8. BÜRYAN ANA.....	115
9. FATMA BACI.....	115
10. LÜTFİYE BACI.....	115
11. ŞEREF BACI.....	116
12. ZEYNEP HANIM.....	116
13. HAYRİYE BACI.....	117
14. NAFİA BACI.....	117
15. HAVVA BACI.....	118
16. EMİNE MÜKERREM.....	118
17. EMİNE BEYZA.....	119
18. FAİKA ÖZCANLI.....	119
19. GÜLSÜM BACI.....	120
20.SAKİNE BACI.....	120
21. AŞIK GÖNÜL.....	120
22.ÖKSÜZ ZEYNEP BACI.....	121
23. MÜNİRE BACI.....	121
24. BERGÜZAR ŞAHİN.....	121
25. NACİYE BACI	122
26. HATİCE SAÇTUTUN.....	122
27. ZEHRA BACI.....	122
28. ADVİYE ANABACI.....	123
29. GÜLŞEN BACI.....	124

30. ARİFE BACI.....	124
31. İKBAL BACI.....	124
32. ŞEHRİBANU BACI.....	125
33. AŞIK BACI.....	125
34. GÜLLÜŞAH BACI.....	126
B. DOĞUM TARİHİ BELLİ OLAN KADIN ŞAİRLER.....	127
1. HAVVA BACI.....	127
2. ŞEREF HANIM.....	128
3. NACİYE BACI.....	129
4. HÜRMÜS HANIM.....	129
5. HATİCE BACI.....	130
6. REMZİYE BACI.....	130
7. DRAMALI REMZİYE BACI.....	131
8. SEHER BACI.....	132
9. ZİKRİYE.....	132
10. NECMİYE BACI.....	133
11. ŞAZİ.....	133
12. DÖNE SULTAN.....	134
13. MÜYESSER TEKİN.....	135
14. ŞAH SENEM BACI.....	135
15. ŞAH TURNA.....	136
16. ZÖHRE ANA.....	137
C. DOĞUM TARİHİ BELLİ OLMAYAN KADIN HALK ŞAİRLERİ.....	138
1. HAYRİYE BACI.....	138
2. SALİHA BACI.....	138
3. TİRİ EBE.....	138
4. USEYLE BACI.....	138
b. ALEVİ-BEKTAŞI ŞAİRLERİN ŞİİRLERİNDE KADIN.....	140
1. TELMİH EDİLEN KADINLAR.....	140
a. HZ. FATMA.....	141
b. HZ. ZEYNEP.....	150
c. KADINCIK ANA.....	152
d. HÜSNİYE.....	158

2. KADIN TASVİRLERİ	160
A. KADIN ŞAİRLERİN ŞİİRLERİNDE KADIN TASVİRLERİ.....	160
a. BACI.....	160
b. DİŞİ.....	161
c. SULTAN.....	162
B. ERKEK ŞAİRLERİN ŞİİRLERİNDE KADIN TASVİRLERİ.....	163
a. ANA.....	163
b. BACI.....	167
c. ANA-BACI.....	168
d. EŞ.....	169
e. DİŞİ.....	171
f. EVLİYA.....	172
g. SEVGİLİ.....	173
ğ. MELEK.....	182
h. PERİ.....	182
ı. SULTAN.....	183
i. KIZ.....	184
k. HURİ KIZI.....	185
l. GELİN.....	185
SONUÇ.....	188
KAYNAKÇA.....	193

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
nu:	:Numara, Sayı
c	: Cilt
s	: Sayfa
Çev.	: Çeviren
bkz.	:Bakınız

ÖNSÖZ

Alevi ve Bektaşiler, toplumumuzda farklı kültür ve yaşayışları ile dikkat çeken, ülke ve ulus birliğine, bütünlüğüne derinden bağlı, kültür ve düşünceye büyük bir değer ve önem veren yetmiş iki milleti kardeş bilen, kimseye hor bakmayan, sevgiyle, enginlikle yaklaşan bir topluluktur. Alevi ve Bektaşiler Türk inanç, gelenek, görenek ve adetlerinden etkilenmişler, kendilerine özgü bir hayat tarzı oluşturmuşlardır.

Alevilik ve Bektaşilik anlayışı, zengin bir kültür birikimine sahiptir. Bu kültür birikimi içinde edebiyattan folklorla kadar bir çok bilim için materyaller bulunmaktadır.

Alevi ve Bektaşi kültürü, Türk kültürünün temel ve önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kültürleri ve yaşayışları ile her zaman merak edilen, bir çok kültürden izler taşıyan Alevi ve Bektaşilerin kadın anlayışı da dikkat çekmektedir.

Alevi ve Bektaşi kültürü içinde Eski Türk kültürünün izleri yoğun olarak yer almaktadır. Bu nedenle Alevi ve Bektaşi kültürünün kadına bakışını anlayabilmek için kadının Eski Türk kültürü içindeki yerini bilmek gerekir.

Türk toplumunda kadın, geçmişten günümüze kadar büyük değişiklikler geçirmiştir. Destanlarda, Dede Korkut Hikayelerinde, Halk hikayelerinde, Kutadgu Bilig ve Divan u Lügat'it Türk'te kadın farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerde yer alan kadınla ilgili özelliklerin bir çoğu Alevi ve Bektaşi kültüründe de devam etmektedir. Bu nedenle çalışmamızın birinci bölümünde burada sözü edilen eserlerden yararlanarak kadının tarih içinde geçmişten günümüze kadar geçirdiği değişim anlatılmıştır. Alevi ve Bektaşi Kültürünün Eski Türk kültüründen etkilendiği ve izler taşıdığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

İslamiyet Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu, Selçuklu İmparatorluğu, Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyet dönemindeki kadın anlayışı da farklılık göstermektedir. Bu dönemlerdeki kadın anlayışına yer verilerek, Alevi ve Bektaşi kültürünün kadına bakışı ile benzeyen ve ayrılan yönleri anlatılmıştır.

Kadının Eski Türk kültürü içindeki yeri ve bu kültürün Alevi-Bektaşî kültürü üzerindeki etkisi belirlendikten sonra ikinci bölümde , kadının Alevi-Bektaşî kültürü içindeki konumu incelenmiştir. Türk kültürünün en temel özelliklerini korumuş olan Aleviler ve Bektaşîlerin kadına ayrı bir değer verdikleri anlatılmıştır. Alevi-Bektaşî kültürü içinde herkese can gözüyle bakıldığı, kadın erkek ayrımı yapılmadığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

Alevi-Bektaşî kültürü hakkında bilgi verebilecek en zengin kaynak Alevi-Bektaşî şiirleridir. Çoğunlukla saz eşliğinde seslendirilen, Alevi-Bektaşî adap ve erkanına ait kavramların işlendiği bu şiirler, sözlü kültüre aşina olan halka hep yakın gelmiştir. Alevi-Bektaşî düşüncesini yaymada aktif rol oynamışlardır. Bu nedenle Alevi-Bektaşî kültürünün kadın anlayışı hakkında bilgi verilirken, bu kültür içinde öne çıkan kadınlar ve kadın şairler tanıtılırken Alevi-Bektaşî şiiri merkez alınarak bu kültüre bakılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Alevi-Bektaşî edebiyatı içinde öne çıkan kadın şairler tanıtılarak, Alevi ve Bektaşî kadınlarının şiir söyleyecek kadar cesur oldukları gösterilmiştir. Ayrıca Alevi ve Bektaşî kadınının duygu dünyası yansıtılmaya çalışılmıştır.

Alevi-Bektaşî erkek ve kadın şairlerin şiirlerinde, Hz. Fatma, Hz. Hatice, Hz. Zeynep, Kadıncık Ana ve Hüsnîye gibi kadınlara telmihte bulundukları, bu kadınların Alevi ve Bektaşî toplulukları tarafından örnek alındığı anlatılmıştır. Ayrıca Alevi-Bektaşî topluluklarının kendi kadınlarını şiirlerde telmih edilen bu kadınlarla özdeşleştirdikleri gösterilmiştir.

Alevi ve Bektaşî şairlerinin şiirlerinde kadının, ana, bacı, ana-bacı, eş, dişi, evliya, sevgili, melek, peri, sultan, kız, huri kızı ve gelin şeklinde tasvir edildiği ifade edilmiştir. Erkek şairlerin şiirlerinde kadının üstün varlıklara benzetilerek yüceltildiği, kadın şairlerin şiirlerinde ise kadını yüceltmenin yanında erkeklere karşı hep bir sitem bulunduğu anlatılmıştır.

Alevi ve Bektaşî kültüründe kadın anlayışı anlatılırken bu alanda mevcut bulunan eserlerden yararlanılmıştır. Alan çalışması yapılmamıştır.

Yüzyıllardır cinsiyetine göre tanımlanan kadın erkek ilişkilerinin tarihten günümüze nasıl bir değişim gösterdiğini, Alevi-Bektaşî kültürü içinde nasıl bir yere sahip olduğunu anlamaya çalıştığımız bu çalışmada, her zaman büyük bir istekle gerek planlama, gerekse teorik alt yapı açısından desteğini esirgemeyen ve yol gösteren saygı değer hocam Yard. Doç. Dr. Hüseyin Özcan'a, yine tezimin oluşmasında teorik alt yapı açısından destek olan saygı değer hocam Prof. Dr. Ömer Çaha'ya teşekkür ederim.

Hülya ŞENKUL SAĞLAM

İstanbul-2007

GİRİŞ

Kadın dünyanın her yerinde geçmişten günümüze kadar sorgulanmıştır. Her toplumda ayrı ayrı özelliklere sahip olan kadının özellikle Türk geleneksel yapısında ve toplumunda ayrı bir konumu vardır. Eski Türklerde ailenin direği olan, sosyal hayatta eşinin yanında yer alan kadın, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle beraber bazı yanlış anlayışlar yüzünden konum itibarıyla gerilemiştir. Toplumda geri plana atılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte özellikle 20.yüzyılın son çeyreğinde kadının toplumsal ve aile içindeki konumunda çok önemli değişim ve gelişmeler yaşanmıştır.

Kadın bir toplumun hem aynası, hem de kimliği gibidir. Bir toplumda kadının yeri, kadına verilen değer o toplumun medeniyetini yansıtır. Toplumumuzda asırlardır farklı kültür ve yaşayışları ile merak edilen Alevi ve Bektaşî kültürünün kadın anlayışı da dikkat çekmektedir.

Alevi ve Bektaşî kültürünün kadın anlayışını doğru olarak anlayabilmemiz için kadının Türk toplumunda geçirdiği değişiklikleri bilmemiz gerekir. Bununla bağlantılı olarak çalışmamızın birinci bölümünde, kadının toplumdaki yeri ve konumu tarihsel bir süreç içinde ele alınmıştır, geçmişten günümüze kadının geçirdiği değişim anlatılmıştır. Destanlarda, Dede Korkut Hikayelerinde, Halk hikayelerinde, Kutadgu Bilig ve Divan u Lügat'te Türk'te kadın anlayışının nasıl olduğu anlatılarak, bu eserlerde yer alan kadınla ilgili özelliklerin Alevi ve Bektaşî kültüründe de devam ettiği gösterilmiştir. Alevi ve Bektaşî Kültürünün Eski Türk kültüründen etkilendiği ispat edilmeye çalışılmıştır.

İslamiyet Dönemindeki kadın anlayışına yer verilerek, Alevi ve Bektaşî kültürünün kadına bakışı ile İslamiyet dönemindeki kadına bakışın benzeyen ve ayrılan yönleri anlatılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Selçuklu İmparatorluğu,

Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyet dönemindeki kadın anlayışı hakkında bilgi verilerek bu dönemlerdeki kadın anlayışının Alevi ve Bektaşî kültürü ile ortak olan yönleri ve farklılıkları gösterilmiştir.

İkinci bölümde ise, kadının Alevi-Bektaşî kültürü içindeki konumu incelenmiştir. Alevi ve Bektaşilerde kadın-erkek yoktur. İnsan vardır. Onlara göre bütün insanlar “Can”dır. Alevi ve Bektaşî kültüründe kadın-erkek ayrımı yapılmadığı, kadınla erkeğin toplumun her alanında eşit kabul edildiği, işte, üretimde, ibadette kısacası her yerde kadının erkeğin yanında yer aldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Alevi-Bektaşî edebiyatı incelenerek kadın halk ozanları araştırılmış ve haklarında bilgi verilmiştir. Alevi ve Bektaşî toplumunda öne çıkmış kadın şairler hakkında bilgi verilerek, Alevi ve Bektaşî kadınlarının dünyası yansıtılmaya çalışılmıştır.

Alevi-Bektaşî halk ozanlarının şiirleri incelenmiş, şairlerin şiirlerinde Hz. Fatma, Hz. Hatice, Hz. Zeynep, Kadıncık Ana ve Hüsniye gibi kadınlara telmihte bulundukları, bu kadınların Alevi ve Bektaşî toplulukları tarafından örnek alındığı ve kutsal kabul edildikleri anlatılmıştır. Kutsal kabul edilen ve örnek alınan bu kadınlar hakkında bilgi verilerek Alevi ve Bektaşî topluluklarında kadının neden yüce kabul edildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Alevi ve Bektaşî erkek ve kadın şairlerin şiirlerinde kadın kavramına nasıl yer verdikleri, kadını hangi yönleri ile ele aldıkları anlatılmıştır. Alevi ve Bektaşî şairlerin şiirlerinde kadının, ana, bacı, ana-bacı, eş, dişi, evliya, sevgili, melek, peri, sultan, kız, huri kızı ve gelin şeklinde tasvir edildiği gösterilmiştir. Kadının şiirlerde üstün varlıklara benzetilerek tasvir edilmesinin Alevi ve Bektaşî kültüründe kadının ne kadar yüceltildiğinin bir göstergesi olduğu ifade edilmiştir.

Yapılan bu çalışma ile, Alevi-Bektaşı kültürü içinde kadının yerini tespit etmek geçmişten günümüze kadının konumunda ne gibi değişiklikler olduğunu incelemek amaçlanmıştır. Alevi-Bektaşı kültürü içinde kadına verilen değer ile Türk kültürü içinde kadına verilen değer arasında bir farklılık olup olmadığı araştırılmıştır.

Amacımız, Alevi-Bektaşilerde kadına verilen değerin, gösterilen ilginin ölçüsünü, Alevi kadın halk ozanlarını, Alevi-Bektaşı halk ozanlarının şiirlerinde kadına bakışını, Alevi-Bektaşı topluluklarınca kutsal kabul edilen kadınları, Alevi-Bektaşı kültürü üzerinde Eski Türk Kültürünün izlerini, ikisi arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmek, bu konuya ilgili duyanları belirli ölçüde bilgilendirmektir.

İ.BÖLÜM

A. TÜRK KÜLTÜRÜNDE KADININ YERİ VE ÖNEMİ

a. ESKİ TÜRKLERDE KADIN ANLAYIŞI

Modern Türk toplumlarında olduğu gibi, eski Türk toplumlarında da ailenin temelini kadın oluşturur. Kadın, Türk destanlarında, Türk halk hikayelerinde, Türk efsanelerinde motif motif işlenmiş, evin temeli, eşinin can yoldaşı, çocuklarının annesi olmak gibi üstün bir meziyet göstermiş, bu özellikleriyle hanların, hakanların önünde saygı ile eğildiği bir şeref ve itibar doruğuna yükseltilmiştir.

Eski Türklerde, hatun (kadın) hakandan daha değerli olarak kabul edilir. Aynı zamanda kadının erkekten daha saygın olduğuna inanılır. Şu sözler bize bunu açıkça göstermektedir: “Eski Türk telakkisine göre, hakanla hatun gök ile yerin evlatlarıydı. Güneş ana ile Ay ata onların gök yüzündeki temsilcileri idi. Hakanın mümessili olan ay ata, gök yüzünün altıncı katında, hatunun mümessili olan gün ana ise daha üstte, gökyüzünün yedinci katında idi.”¹

Oğuz Destanı’nda güzelliği “gülen gözler, kutup yıldızları, ırmak dalgası saçlar, inci gibi dişler ve süt gibi, kırmızı gibi olup eriyişler”² şeklinde tasvir edilen Türk kadını, erkeğinden ayrı, erkeğine yabancı değil, aksine erkeğinin bir tamamlayıcısı olarak daima onunla beraberdir. Türk kadınları erkeklerden kaçmaz, her zaman onların yanlarında bulunurlar.

Eski Türklerde kadına verilen değer, kadının sosyal mevkisi göğün yedinci katı gibi erişilmez olmuştur. Eski Türklerde bu kadar yüceltilen kadının,

¹ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi II*, İstanbul, 1974, s. 211

² Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul, 1987, s.16

dövölmesine ve horlanmasına sıcak bakılmamış, bu davranışlarda bulunulmamıştır. Kadın incitilmemiş, her zaman değer görmüştür. Türk destan ve efsanelerinde de bu tür kötü davranışlara rastlanılmamıştır.

Hakanlar yapacakları bir çok savaşta ya da başka faaliyetlerde kadınlarından akıl almışlar, onların rızalarını alarak yapacakları işlere yönelmişlerdir. Bunun en güzel örneği, Uygur hükümdarı Böğü Han'a dünya hakimi olma düşüncesini bir kız telkin etmiş, Böğü Han bu kızın telkinleri üzerine sefere çıkarak dünya hakimi olmuştur.³ Yine destan kahramanlarından Manas Çin'e saldıracağı zaman, sefere çıkmadan eşi Kanıkey'in çadırına uğramış, karısının kadınları da silahlandırarak savaşa hazırladığını görmüş ve bundan mutlu olmuştur. Ayrıca karısının seferle ilgili düşüncelerini sorup onun isteği üzerine ordusunu bir gün daha bekletmiştir.⁴ Bütün bunlar kadının alınan kararlarda ne kadar etkili olduğunu, hakanların kadına ne kadar saygı duyduklarını göstermektedir. "Hatunlarına "körklüm (güzelim)" şeklinde hitap eden Türk destan kahramanları, eşlerine saygılı davranıyor, sevgi gösteriyor ve çoğu kez, kadınlarının tavsiyelerine göre hareket ediyorlardı."⁵

Eski Türklerde kocalar gerektiğinde kadınlarına akıl danışmaktadırlar. Destan kahramanlarının hemen hepsi, annelerinin veya kız kardeşlerinin nezaretinde büyümüşlerdir. Onlara ilk yol gösterenler anneleri veya kız kardeşleridir. Kadın tıpkı at ve demir gibi kahramanların daima yanındadır ve kahramanın kuvvet kaynağıdır.⁶ Bunun örneğini Altay destanlarında görmek mümkündür. Bu destanlarda da kahramanlar içine düştükleri tehlikelerden ve ölümden eşleri veya kız kardeşlerinin çabaları sonucu kurtulmuşlardır.

³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, İstanbul, 1971, s. 75

⁴ Sevinç, a.g.e, s. 18

⁵ Sevinç, a.g.e, s. 17

⁶ Abdülkadir İnan, 'Türk Mitolojisinde ve Halk edebiyatında Kadın', *Makaleler ve İncelemeler*, İstanbul, 1987, s.275-276

Eski Türklerde karı koca, davranışlarında birbirlerine karşı samimi ve saygılıdır. Dede Korkut hikayeleri buna en güzel örnektir. Bu hikayelerde aile reisi baba olarak geçmekle beraber, evde kocanın karısına bir baskısı yoktur. Aksine saygılı ve samimi davranır, yeri geldiğinde ondan akıl bile alır. Kadın her zaman kocasının yanında ve ona destektir. Dede Korkut Hikayeleri'nden Deli Dumrul hikayesinde, Deli Dumrul içine düştüğü zor durumda anasından değil daha çok karısından fedakarlık istemiştir.

Türk destan kahramanlarının evlenmek istediği kadınlar, iyi savaşan, iyi ata binen, iyi kılıç kullanan kadınlardır. Bu unsurlar bize eski Türklerdeki kadınların özelliklerini göstermektedir. Eski Türk kızları ve kadınları erkeklerden çekinmeyen, hatta onlarla ava çıkan, kahraman, ata binen, savaşan kadın ve kızlardır. Bir çok destan ve efsanede bu örneklerle rastlanmaktadır.

Kadın bu özelliklerinin yanında namus timsali olarak gösterilir. Evinin talih ve namusunun koruyucusu, sözü dinlenilmesi gereken bir varlık olarak kabul edilmektedir. “Kara Kırğızların Manas destanında kadın, evin talih ve namusunun koruyucusu olarak geçer. Kahramanlar ahlak dışı bir iş yapacakları zaman kadın kurtarır. Kadının sözüne kulak asılmadığı gün, kahramanın ölümüdür.”⁷ Kadının sadakatine o kadar güvenilir ki onun, namusunu lekeleyecek dedikodulara inanılmaz, bunlar kadının mevkisini kötü etkilemez. Hemen hemen bütün Türk destanlarında, karı kocanın birbirine karşı sarsılmaz bir saygı, sevgi ve sadakati vardır.

Eski Türklerde kız veya erkek bütün destan kahramanları yuva kurarken ana babalarının düşüncesini ve tavsiyesini alır, ondan sonra evlenir.

Eski Türklerde, kadın erkek ilişkisi iç içe ve samimidir. Kızlar ile erkekler her yerde, her işte beraberdirler. Manas destanında kız ile erkeklerin birlikte oynadığını

⁷ Sevinç, a.g.e., s. 21

gösteren bölümler bulunmaktadır. Bu durum Türk destanlarında çirkin olaylara yol açmamıştır.

Altay Türkleri, kadına o kadar önem ve değer vermiş ki destanlarının birçoğunda kadın konu edilmiş, kadının sadakatine yer verilmiş, hatta kadının adını taşıyan bir dağ diktirilmiştir. Bu kadın dağı, Altay Türklerinin kadınlık şerefine diktikleri bir abidedir.⁸

Bazı kavimlerde kız evlada sahip olmak bir felaket olarak kabul edilirken, Türk destan ve efsanelerinde böyle değildir. Aksine kız erkek ayrımı yapılmaz, ikisine de evlat olarak bakılır. Örneğin, Dede Korkut hikayelerinde bir kız evlada sahip olmak için Oğuz Beylerinin duasına müracaat edenlerde bulunmaktadır. Bu hikayelerden “Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı”nda Banu Çiçek’in doğumu, beylerin duası ile gerçekleşir. Bu olay hikayede şöyle anlatılmaktadır:

“Oğuz Beylerinden Pay Piçen Bey’in çocuğu olmadığı için daima üzülmemektedir. Bir gün Bayındır Han’ın sohbetinde Pay Piçen beylerden Allah’tan kendisine bir çocuk vermesi için dua etmelerini ister. Beylerin dua etmesi sonucu Pay Piçen Bey’in bir kızı olur.”⁹

Türk destan ve efsanelerinde de görüldüğü gibi eski Türklerde kadının sosyal statüsü yüksektir. Ayrıca tek eşlilik esastır. Destan kahramanları genellikle tek kadınla evlidir. Her ne sebeple olursa olsun, çocukları olmasa bile destan kahramanları eşlerinden ayrılıp başka bir kadınla evlenmeyi düşünmezler. Ancak Oğuz Kağan ve Bamsı Beyrek Oğuzların birden fazla kadınla evlenen istisna erkekleridir. Oğuz Kağan hem ağaç kovuğunda beliren hem de gök yüzünden bir ışıkla inen kızla evlenmiştir. Bamsı Beyrek ise hem beşik kertme nişanlısı Banu

⁸ Sevinç, a.g.e., s. 27

⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul, 1994, s.59

Çiçek ile hem de kendisini esaretten kurtaran Bayburt Meliki Parasan'ın kızı ile evlenmiştir.¹⁰

İslamiyet'in kabulünden önce Türkler, ilk zamanlarda göçebe bir yaşam sürdürüyorlardı. Bu dönemde kadın, erkeğe eşit bir konumda yer almış ve kutsal kabul edilmiştir. Göçebelik döneminde kadın, toplum hayatında erkeğin yaptığı her işi yapabilir, ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve savaşırdı. Bütün bu özelliklerinin dışında kadın, hükümdarlık, elçilik, valilik yaparak yönetimde söz sahibi olurdu.

Göçebe kültürün hakim olduğu eski Türkler zamanında kadın, insan yetiştirmede önemli bir etken olarak görülmüştür. Erkekler savaşa ve ava gittikleri zamanlarda, barınakların, çocukların, ait oldukları toplulukların, yiyeceklerin ve hayvanlarının sorumlulukları kadında olmuştur. Eski Türklerde kadın ve erkek arasında yaşamsal konum itibarıyla eşitsizlik görülmemiştir. O dönem kadını, erkek kadar güçlü, cesur ve mücadeleci bir yapıya sahiptir.

b. DESTANLARDA KADIN

Türk destan ve efsanelerinde kadın şeref, ahlak, kahramanlık ve fedakarlık sembolü olarak yer almıştır. Kadın, destanlarda, eşine sadakat ve sevgi ile bağlı, savaşlarda erkeğinin yanında yer alan, kılıç kullanıp, ok atan, ata binen, güçlü ve cesur bir kimlikle karşımıza çıkmıştır.

Kadının destanlardaki yerini Nihat Sami Banarlı şu sözlerle ifade eder: “Kadının destanlardaki yeri, sosyal hayattaki üstün ve muhterem mevkiinin aynısıdır. Türk toplumunda kadın bazen aile reisi, fakat her zaman Türk evinin direği, erkeğinin vefalı arkadaşı, en mühim olarak da mukaddes Türk çocuklarının annesi idi...”¹¹

¹⁰ A. Afetinan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul, 1982, s.56

¹¹ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul, 1977, s. 33

Annelik görevi kadına Türkler arasında büyük değer kazandırmış, destanlar onu ilahi bir varlık, bir dişi tanrı, karanlıkları aydınlatan bir ışık, ulaşılması yaklaşılmaması beş duyu ile kavranması zor olan ilahi bir nur, iyiliğin ve kahramanlığın sembolü bir melek gibi düşünmüşlerdir.

Türk destanlarında, büyük kahramanlar, büyük kahramanların anneleri, kadınları çoğu zaman ışık veya nur görüntüsündeki bir kadından doğmuştur. Örneğin, Yaratılış Destanında tanrıya insanları ve dünyayı yaratma ilhamını veren Ak Ana, ışıktan bir kadın hayalidir.¹² Oğuz'un annesi Ay Kağan da böyle mukaddes bir kadındır. Ayrıca Oğuz'un ilk karısı karanlığı yararak gökten inen mavi bir ışıktan, ikinci karısı ise ağaçtan doğmuş mukaddes kadınlardır.¹³ Bunun dışında Uygur Destanında Böğü Han'da bir ışıktan doğmuştur. Gorohov'un derlediği Yakut Türkleri ile ilgili efsanede destan kahramanı Ak Oğlan ağacın içinden çıkan nurlu bir kadın tarafından emzirilmiş, Ak Oğlan doyunca kadın kaybolmuştur.¹⁴ Bütün bu örnekler bize eski Türk kültüründe kadının bir nurdan doğacak kadar yüce kabul edildiğini göstermektedir.

Başkırtların ve Kazak-Kırgızların Kuzu Körpeç ve Bayan destanlarında da kadın bir melek olarak tasvir edilmiş, bu destanda kadının erkekten daha fazla fedakarlık gösterdiği görülmüştür.¹⁵

Destanlardaki kadınların güzellikleri Oğuz Kağan Destanında bir peri masalı gibi anlatılmış, saçları kutup yıldızları ve ırmak dalgasına, dişleri inciye benzetilmiş, güzellik karşısında süt gibi, kırmızı gibi oldukları belirtilmiştir.

¹² Sevinç, a.g.e., s.12

¹³ Banarlı, a.g.e., s. 33

¹⁴ Ögel, a.g.e., s.103

¹⁵ İnan, a.g.e., s. 271

Türk destan ve efsanelerinin neredeyse tamamında Türk hayal gücü kadına mutlaka bir kutsallık yakıştırmış, onu tanrıya ilham veren, tanrının bir buz parçasının içinde gönderdiği kutsal buğday tanelerinden, ilahlardan, nurdan ve ışıktan hamile kalan bir namus ve şeref abidesi olarak düşünmüştür. Namus ve fazileti temsil eden Ayzıt, namuslu kadınların lohusalığına gider, onlara yardım eder, ahlaksız kadınlara yardım etmezdi.¹⁶ Bütün bunlar namus ve şeref gibi özelliklerin kadın için eski Türk kültüründe ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kadının namus ve şeref abidesi olarak kabul edilmesi, tanrıya ilham verdiğine inanılması eski Türk kültüründe kadına ne kadar çok değer verildiğinin bir kanıtıdır.

Diğer milletlerin destanlarında çarpık ilişkilere rastlanmasına rağmen Türk destanlarında böyle bir şeye rastlanmaz. Çünkü Türk mitolojisindeki kahramanların hatunları tanrı tarafından gönderilen, kutsal kadınlar olduğu gibi, erkek insani, kadında ruhani bir kisveye bürünmüştür.¹⁷ Buradan da anlaşıldığı gibi Türk mitolojisindeki ve destanlarındaki kahramanların kadınları tanrı tarafından gönderilen kutsal özelliğe sahip, ruhani kisveye bürünmüş kadınlardır. Türk insanının kadın anlayışının destanlarda yer alan bu özellikleri İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında da devam etmiştir.

İslam öncesi ve tarih öncesi Türk toplumlarında kadın bir tabu olarak görülmezdi. Bu nedenle erkeğin her türlü faaliyetine katılır, avda, savaşta, ziyafette, dini, siyasi ve itikadi sahalarda erkeklerle beraber olurdu. Kadın erkek ayrımı yapılmaz, kadın erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edilir, bunun içinde kadınsız iş görülmezdi.

Hükümdar emir nameleri yalnız “Hakan buyuruyor ki” ifadesiyle başlamışsa kabul edilmezdi. Hükümdar emir namelerinde sadece Hakanın adı geçmezdi. Sadece Hakanın adı geçen emir nameler kabul edilmezdi. Yabancı elçileri kabul

¹⁶ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, İstanbul, 1994, s. 55

¹⁷ Ögel, a.g.e, s. 87

törenlerinde, ziyafetlerde, şölenlerde Hatun Hakanın soluna oturur, siyasi, idari konulardaki görüşmeleri dinler, fikrini beyan eder, hatta harp meclislerine bile katılırdı.¹⁸ Bütün bunlar kadının eski Türklerde devlet yönetiminde de söz sahibi olduğunu göstermektedir.

Kadın eski Türklerde savaşa katılmanın yanında siyasi nüfuzunu da kullanırdı. Atilla'nın hatunu Arıkan'ın ayrı bir sarayının, mabeyncisinin ve müstakil gelirlerinin olması buna örnektir.¹⁹

Tarihin her devrinde, bütün Türk devletlerinde Türk kadınları sosyal, hukuki statüleri dışında siyasi-idari faaliyetlere iştirak etmiş, yabancı heyetleri karşılamış, onlarla çeşitli konuları görüşmüş, ziyafetler düzenlemişlerdir. Hatta bu tür faaliyetlerde öylesine büyük yetkilerle hareket etmişlerdir ki, Büyük Hun İmparatorluğu adına, Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete'nin hatunu imzalamıştır.²⁰

Göktürk'lerde, Uygur'larda, Sabir'lerde hükümdar eşlerinin devlet idaresinde önemli görevleri vardır. Mesela, Uygur Devleti'nin kuruluşu sırasında, Hakan Alp İlteber'in annesi Uluğ Hatun, ülke içindeki anlaşmazlıkları çözümlüyor, yargı yetkisini de kullanarak kanunlara muhalefet edenleri şiddetle cezalandırıyordu. Yine Uygur hakanlarından Böğü Kağan, Çin'e hücum ettiğinde, Hatunu da yanında sefere katılmıştır.²¹ Kadınların eşleri ile birlikte sefere katılmaları, devlet idaresinde söz sahibi olmaları eski Türklerde kadının toplumdaki konumunda erkekten geri kalmadığını göstermektedir.

Türklerin etkisi altında olan Moğol İmparatorluklarında da kadına büyük değer ve önem verilmiştir. Ziyafetlerde kımız önce kadına ikram edilmiştir. Kadınlar

¹⁸ Gülçin Çandarlıoğlu, *Türk Destan Kahramanları*, İstanbul, 1977, s.64

¹⁹ Sevinç, a.g.e, s.31

²⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1971, s.32

²¹ Sevinç, a.g.e, s.32-33

Cengiz Han'ın kurultay çalışmalarına da katılır, alınacak siyasi veya askeri kararlarda faal rol oynarlardı. Yine Cengiz Han'ın annesi Uluneke ve hanımı Börte sarayda büyük nüfuz sahibi idiler.²²

İslamiyet'ten önceki Türk toplumunda kadın, bazen hakim, bazen savaşta bir komutan, bazen ülkeyi idare eden bir devlet başkanı, bazen de milleti için savaşan bir asker olmuştur.

c. KUTADGU BİLİĞ'DE KADIN

Kutadgu Bilig, Karahanlılar Dönemi İslami Türk Edebiyatı'nın ilk ve en önemli eserlerinden biridir. İnsana her iki dünyada da tam olarak mutlu olmak için gereken yolu göstermek amacıyla yazılan Kutadgu Bilig İslamiyet'in Türkler arasında kabul edildiği ilk asırlarda yazılmıştır. Bu nedenle eserde, İran, Arap kültürlerinin ve bunlarla ilgisi bulunan diğer kültürlerin etkisi de görülmektedir.

Eserin yazarı Yusuf Has Hacıp, İslam ahlakını, İslam imanını, İslam kültürünü benimsemiş, bununla birlikte yerli ve milli değerleri de ihmal etmemiştir. Eserini yazarken karşılıklı konuşma tarzını kullanan yazar, insanın melekelerini dörde ayırmış ve bunları adalet, devlet, akıl ve kanaat şeklinde sıralamıştır. Eserde adalet, padişahı temsil eder ve adı Kün-Toğdı'dır. Devlet, veziri temsil eder ve adı Ay-Toldı 'dır. Akıl, vezirin oğlunu temsil eder ve adı Ögdilmiştir. Kanaat ise vezirin kardeşini temsil eder, adı Odgurmuş'tur. Yazar eserinde, bu sembollerle insanlara mutlu olma yollarını öğretirken, dönemin ve kendisinin dünya görüşünü ve hayat felsefesini de aktarır. Mutlu olmak isteyen akıllı bir insanın yapması gerekenlerden bahseder, aile kavramına ve ailenin temel taşlarından biri olan kadın kavramına yer verir. Kadın, Türk kültür tarihinde, en eski devirlerden itibaren hep adıyla geçer. Kutadgu Bilig'in alegorik yapısı itibarıyla belirli bir şahıs olarak geçmez. Yani, eserde

²² Sevinç, a.g.e, s.34

ismiyle ve çeşitli özellikleriyle tanımlanan bir kadın tipi yoktur. Ancak genel anlamda bir bakış açısıyla kadın kavramına yer verilmiştir.²³

Mehmet Kaplan, “Dede Korkut Kitabı'nda Kadın” isimli eserinde, yaşadığımız medeniyet devrelerine göre Türk kültüründe kadını üç şekilde değerlendirir:

1. Devrinin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşan İslamiyet'ten önce ve göçebelik devrinde kadın.
2. Yerleşik medeniyete ve İslami kültür çevresine dahil olduktan sonra kadın.
3. Batı medeniyeti tesiri altında kadın.²⁴

Kutadgu Bilig'de yer verilen kadın kavramı bu sınıflandırmaya göre ikinci grupta yer almaktadır. Buradaki kadın anlayışı toplumsal hayatta fazla yeri olmayan pasif bir karakter olarak karşımıza çıkar. Eserde tasviri yapılan kadın anlayışı 11.yüzyılda İslamiyet'i yeni kabul etmiş bir toplumun ferdi olan, İslamiyet'in gereğini yerine getirme ve bunu topluma anlatma cabası sonucunda ortaya çıkan silik bir tiptir. Kutadgu Bilig'de kadın kavramı; kız, gelin, gelin kız, anne, dişi, dul ve kadın gibi çeşitli görevleriyle birlikte düşünülmüş ve çok yönlü işlenmiştir.²⁵ Kadının bu çeşitli yönlerini tek tek ele alacak olursak, şunları söyleyebiliriz:

Kız

Eserde bu kelimenin karşısında nadirliğinden dolayıdır ki nadire kız adı verilmiştir...²⁶ açıklaması geçer.

²³ Adile Anıl Yılmaz, ‘Kutadgu Bilig'de Kadın’, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Kış 2004, S.32, s.91

²⁴ Mehmet Kaplan, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul, 1988, s.41

²⁵ Yılmaz, a.g.m, s.91

²⁶ Has Hacı, Yusuf: (Çev: R.Rahmeti Arat), *Kutadgu Bilig II.*, İstanbul, 1988, 564. beyit, s.51

Yazar; olumlu bir sıfatı ismin yerine kullanarak kadına verdiği değeri ortaya koyar. Kız, tavrı, güzelliği, kendini sevdirmesi, namuslu olması bakımından beyitlerde olumlu bir bakış açısı ile değerlendirilir. Kız, tabiat varlıkları gibi estetik bir malzeme olarak kabul edilmiştir. Nazlı bir kız sesi, edası bir kız gibi, kız gibi gülmek, kızların tebessümü gibi şeklindeki ifadelere yer verilerek benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.²⁷

“Kara çumguk ötti sıta tumşukın
Üni oğlagu kız üni teg yakın”²⁸

(Kara çumguk mızrak gibi gagası ile ötüyor, sesi nazlı bir kızın sesi gibi, cana yakındır.)

Yukarıdaki beyitte kara çumguk adlı ötücü bir kuşun sesi, nazlı bir kızın sesine benzetilmiştir.

Eserde kızın çeşitli vasıflarına da atıfta bulunulur. Bazı beyitlerde kız kelimesi oğul-kız şeklinde kullanılmıştır. Beyitlerin bir kısmında da Eski Türklerin oğul-kız diye ayırmadan evlada bakışları, evlat sevgisi, evlat yetiştirmenin zorluğu şu şekilde vurgulanmıştır:

“Yime yakşı aymış bu Türk buyrukı
Körür köz yarukı ogul-kız okı”²⁹

(Bir Türk veziri de çok güzel söylemiş: -Oğul-kız hakikatte gören gözün nûrudur demiştir.)

Kutadgu Bilig'de kız, olumlu özellikleri yanında olumsuz yönleriyle de ele alınmıştır. Çocukların nasıl terbiye edileceğini söyler bölümünde, çocuk terbiyesinin

²⁷ Yılmaz, a.g.m, s.91

²⁸ Arat, a.g.e, 77. beyit, s.17

²⁹ Arat, a.g.e, 1163.beyit, s.94

önemi vurgulandıktan sonra kız olumsuz bir tavırla beyitlerde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Aya koldaş erdeş söz aydım kese
Bu kız togmasa yig tirig turmasa”³⁰

(Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur.)

Bu olumsuz bakışın sebebi olarak, farklı kültür alışverişi içine girmiş bir ortamda ideal İslam’ı yaşama gayreti gösterilebilir. Bununla birlikte kız çocuğu büyütmenin zorlukları, doğru yetiştirilememiş kızların aileye getirdiği ağır manevi yıkım düşüncesi de kabul edilebilir.³¹ Bütün bu olumsuz yaklaşımlara rağmen Türklerde kız evlat sahibi olmak kötü bir durum olarak görülmemiştir.

Gelin Kız

Kutadgu Bilig'de yeni evlenen kızlar için gelin kız tabiri kullanılır. Gelin kızlarda iffetin önemi vurgulanmıştır.³²

Gelin

Kadınlarla ilgili, süs, güzellik, güvenilmezlik, geçicilik gibi özellikler başka varlıklara aktararak kullanılmıştır. Dünyanın aldatıcılığı, albenisi süslü bir gelin gibi tabiri günümüze kadar gelmiştir.³³ İnsanların yabancı bir memlekette çektiği gariplik ve suskunlukla bir gelinin ruh hali arasındaki benzerlik beyitlerde şu şekilde ifade edilir.

³⁰ Arat, a.g.e, 4511. beyit, s.326

³¹ Yılmaz, a.g.m, s.91

³² Arat, a.g.e, 2380. beyit, s.177

³³ Yılmaz, a.g.m, s.91

“Kişi kirmedük ilke kirse kalı
Kelin teg bolur er agın teg tili”³⁴

(İnsan bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur ve dili tutulur.)

Anne

Kadın, tarih boyunca Türk aile hayatında, anne kimliği ile önce çıkmıştır. Anne, aile içinde bir çok konuda hem sorumlu, hem de hakim kişidir. Kutadgu Bilig'de ise anne kavramı, baba ile beraber çocuk terbiyesinde görülür. Çocuğun eğitiminin temelinde ailenin özellikle kadının kültürleyicilik rolü³⁵ vurgulanır.

“Oğul kız sebebi ata ol ana
Kılınç artasa ya itilse yana”³⁶

(Çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur.)

Bazı beyitlerde insanın huy ve terbiyesinin anne karnında iken oluştuğu söylenerek annenin insan karakterinin oluşumunda ne kadar önemli olduğu anlatılmaya çalışılır:

“Karında törümüş kılınç öğretig
Yagız yir katında kiter ay tetig”³⁷

(Ana karnında teşekkül eden tabiat ve terbiye ancak kara toprak altında insanı terk edip gider ey zeki insan.)

Dul

Boşanmaya veya ayrılmaya dair unsurlara Türk kültüründeki destanlarda, yazıtlarda ve Dede Korkut Hikayelerinde rastlanmadığı gibi Kutadgu Bilig'de de rastlanmaz. Bu nedenle dul kavramına yer verilirken ondan sadece esi ölmüş kadın olarak söz edilir. Dul kadın kavramı eserde sadece dört beyitte geçer. Bu beyitten ikisinde her zaman gözü yaşlı, kederli, kimsesiz, korunmaya muhtaç bir kadın olarak

³⁴ Arat, a.g.e, 494. beyit, s.45

³⁵ Sadık Tural, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Ankara, 1998, s.85

³⁶ Arat, a.g.e, 1486. beyit, s.115

³⁷ Arat, a.g.e, 883. beyit, s.74

karşımıza çıkar. Dul kelimesi zaman zaman benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.³⁸ Bir beyitte karanlığın basması göğün dul elbisesini giymesine benzetilmiştir.

“Kodı ıtdı kesme yaruk yüz turdı
Kalık tul tonı kedti bilin badı”³⁹

(Gök dul elbisesi giydi ve belini bağladı; zülfünü dağıtıp, parlak yüzünü kapadı.)

Kadın

Kutadgu Bilig'de genel olarak, kadın kavramının toplumsal hayatta yerinin tam olarak belirlenemediği, eski Türk geleneği ile yeni girilen kültürel muhitin arasında kaldığı görülmektedir. Kadına değer veren Kutadgu Bilig'de yer yer birbirine zıt düşüncelere de rastlanmaktadır. Bir taraftan erkeğin kadına saygı göstermesi söylenirken, diğer taraftan kadının eve kilitlenmesi gibi katı ve Türklerin sosyal hayatına hiç uymayan bir tutuma da yer verilir.⁴⁰ Bu tutum bir beyitte şu şekilde anlatılmıştır:

“Ağır tut tişig sen negü kolsa bir
Eving kapğı bekle yırak tutgıl er”⁴¹

(Kadına saygı göster ne isterse ver; evin kapısını kilitle eve erkek sokma.)

Yusuf Has Hacıp eserde ideal kadın tipini evlenilecek kadın bahsinde anlatır. Hz Muhammed'in bir hadisinden yola çıkarak evlenilecek kadında özellikle, zenginlik, asalet, güzellik ve takva olmak üzere dört özellik arandığını, fakat bunların en önemlisinin takva olduğunu belirtir. Eserde kadının fiziki güzelliğinden çok tavır ve hareket güzelliği üzerinde durulmuş, terbiye ve maneviyata önem verilmiştir.⁴² Bu durum bir beyitte şöyle ifade edilmiştir:

³⁸ Yılmaz, a.g.m, s.91

³⁹ Arat, a.g.e, 5824. beyit, s.416

⁴⁰ Yılmaz, a.g.m, s.91

⁴¹ Arat, a.g.e, 4520. beyit, s.327

⁴² Yılmaz, a.g.m, s.91

“Kılınç köni erse körki kelir
Tişi körki kılık ol biligli bilir”⁴³

(Ahlâkı dürüst olan kimse güzel görünür; kadının güzelliği tavır ve hareketidir; bunu bilen bilir.)

Eserde kadının insanoğlunun neslini devam ettirdiğine de yer verilmiştir. Bir beyitte şair bunu şöyle anlatır:

“Negü tir eşitgil kişi ödrümi
Urug kesmegüke kisi ol emi”⁴⁴

(İnsanların seçkini ne der, dinle; neslin kesilmemesinin çaresi kadındır.)

Kutadgu Bilig'de kadın kavramı olumlu özelliklerinin yanında olumsuz özellikleriyle de ele alınmıştır. Bazı beyitlerde kadının hiçbir kişisel, toplumsal ve ailevi konumu dikkate alınmadan olumsuz yönleri dile getirilmiştir. İslamiyet öncesi Türk kültüründe iffet ve sadakat sembolü olan ve saygın bir konumu olan kadın kavramı bu beyitlerde zedelenmiştir. Kadın, bazı beyitlerde de çocuklarla birlikte erkeğin kuvvetini kesen bir engel, evde muhafaza edilmesi gereken, vefasız, kendini kontrol edemeyen, iradesiz, erkeklerin mahvolmasına sebep olan bir varlık⁴⁵ olarak gösterilmiştir.

“Tişiğ ıdma evde öngin çıkgalı
Kalı çıksa yitrür könilik yolu”⁴⁶

(Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa, doğru yoldan şaşar.)

Kutadgu Bilig'de, eski Türklerde görülen genellikle tek kadınla evlilik anlayışının devam ettiği, birden fazla kadınla evliliğe yer veren beyitlere rastlanmadığı görülür.

⁴³ Arat, a.g.e, 4500. beyit, s.325

⁴⁴ Arat, a.g.e, 3372. beyit, s.247

⁴⁵ Yılmaz, a.g.m, s.91

⁴⁶ Arat, a.g.e, 4518. beyit, s.327

Kadına sosyal hayatta fazla yer verilmediği, kadının hayatının eviyle sınırlanmış olduğu da görülmektedir.⁴⁷

“Tişilerni evde küdezgil tuçı
Tişining taşı teg bolumaz içi”⁴⁸

(Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi gibi dışı olmaz.)

Eserde kadının nazlı bir varlık olduğu da vurgulanır. Bir beyitte şair bunu şöyle dile getirir:

“Tişi teg yimegil yime tavrakın
Silig bolma artuk tişi teg sakın”⁴⁹

(Yerken obur gibi yeme acele etme; fakat dişi gibi de fazla nazlanma.)

Kutadgu Bilig'de kendi devrindeki ve kendi devrinden önceki eserlerle karşılaştırıldığı zaman eski anlayışla birebir örtüşmediği, farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Fuat Köprülü, eseri, kendi devrinden önceki eserlerle mesela Orhun Kitabeleri ile mukayese edince, Kutadgu Bilig'de hakim olan ideolojinin asla eski Türk ideolojisi olmadığını söylemektedir. Eski Türk ananelerinde ve halk destanlarında kadın hakkında beslenen yüksek ve özgür anlayışa göre kadın, çocuğun ilk ve başlıca mürebbisi, kocasının en fedakar yoldaşı, ocağın temeli ve bütün faziletlerin kaynağıdır. Bu anlayış ile onu bütün fenalıkların sebebi, vefa ve fazilet hislerinden hemen hemen tamamıyla mahrum, ancak evde hapsedilmeye layık bir mahluk olarak gören Kutadgu Bilig'in ideolojisi ile arasındaki tezat, ne kadar keskin ve belirlidir.⁵⁰

Olanı değil olması gerekeni tarif eden bir eser olan Kutadgu Bilig'de kadına İslamlaşmış bir Arap kültürü penceresinden bakılmaktadır. Eserde kadın kavramı hakkında dile getirilen pek çok düşünce hem İslam öncesi, hem de İslam sonrası

⁴⁷ Yılmaz, a.g.m, s.91

⁴⁸ Arat, a.g.e, 4513. beyit, s.326

⁴⁹ Arat, a.g.e, 4132. beyit, s.299

⁵⁰ M. Fuat Köprülü, *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, İstanbul, 1981, s.168

tarihi kaynaklarda söylenen Türk kadınıyla ilgili düşüncelerle çelişki göstermektedir. Bu da edebi eserde olanı değil olması gerekeni tarif etmesinden kaynaklanmaktadır. Eserde kadın kavramı genel olarak olumlu bir biçimde ele alınırken bazı beyitlerde, ister istemez İslamiyet öncesi cahiliye devrinde geçerli olan bazı uygulamaları İslami bir kisve altında ele almaktan da kurtulamamıştır.⁵¹

d. DİVAN U LÜGAT'İT TÜRK'TE KADIN

İslami Devir Türk Edebiyatı'nın Kutadgu Bilig'den sonra yazılan ikinci eseri Divan u Lügat'it Türk'tür. Divan u Lügat'it Türk edebiyatımızda bir çok bakımdan önemli bir eserdir.

Kaşgarlı Mahmut tarafından 1072-1073 tarihleri arasında yazılan Divan u Lügat'it Türk, Türk Milleti'nin yüceliğini anlatmak, Türk dilinin Arapça'dan geri kalmadığını göstermek ve Araplara Türkçe'yi öğretmek amacıyla yazılmıştır. Karahanlı devri Türk edebiyatının ilk örneklerini ihtiva eden Divan u Lügat'it Türk, Türk dilinin ilk sözlüğüdür.⁵² Eser, "Türk Dilleri Sözlüğü" anlamına gelir.

Divan u Lügat'it Türk, sözlük olmasının yanında Türk toplum hayatı ile ilgili bilgilerde vermektedir. Bu eserde kadına olumlu vasıflarıyla yer verilmiştir. Eserde kadın sabır, olgunluk, anlayış, temizlik, sevimlilik gibi değerler yüklenerek karşımıza çıkar. Aile kızlarına "kız", cariyelere "künğ" adı verilir.⁵³ Kadın ile erkeğin ilişkisinde ataerkil bir ilişki modeli çizilmiştir. Erkeğin karısına kötü sözler söylemesi doğal karşılanmıştır.

Divan u Lügat'it Türk'te yer alan şiirlerde kadın, baygın gözlü, siyah benli, güzel yüzlü olarak tasvir edilmiştir.

⁵¹ Yılmaz, a.g.m, s.91

⁵² Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi I, İstanbul, 1985, s.118

⁵³ Kaşgarlı Mahmut, (Çev. Besim Atalay), Divan u Lügat'it Türk, Ankara, 1985, s.60

“Bunlar mini ulas köz	“Yakar beni o baygın göz,
Kara mengiz kızıl yüz	O kara ben, o güzel yüz,
Andın tamar tükel tüz	Yanağından güzellik damlar,
Bulnap yana ol kaçır.”	Beni yakıp sonra kaçır.” ⁵⁴

e. DEDE KORKUT HİKAYELERİNDE KADIN

Dede Korkut Hikayeleri, 12., 13., 14. asırlarda Anadolu’nun doğusunda, bütün bu asırlar boyunca buraya gelip yerleşmiş, buralarda vatan tutmuş Oğuz Türkleri arasında yaşamış, işlenmiş ve yayılmış hikayelerdir.⁵⁵ Bu hikayeler 15.yy.’da yazıya geçirilmiş ve giriş kısmı da eklenerek Dede Korkut Kitabı meydana gelmiştir.

Dede Korkut Hikayeleri Türk sosyal yapısına, hayata bakış tarzına, inançlarına ait aydınlatıcı bilgiler taşımaktadır. Bu hikayelerde eski Türklerin kadına verdikleri büyük değerden izler bulunmaktadır. Buna göre kadın, Türk topluluk hayatında erkeğe yakın hatta onunla her bakımdan ortak bir hayat yaşar. Hikayelerde kadın ata biner, silah kullanır, kısaca erkeği kadar savaş gücüne sahip müstesna bir kadındır.⁵⁶

Dede Korkut Hikayelerinde kadın güçlü bir şahsiyet olarak gösterilir, toplumun aktif bir bireyi olarak yer alır. Kadınlar hikayelerde bir çok olumlu niteliklerinin yanında uğurlu, tekin, asil, cesur, akıllı, bilgili tipler, fedakarlıkları ve savaşçı yönleriyle zaman zaman kocalarını zor durumdan kurtaran eşler olarak da

⁵⁴Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi I, İstanbul, 1985, s.129

⁵⁵ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, İstanbul, 1977, s.399

⁵⁶ Banarlı, a.g.e, s.408

işlenmektedir.⁵⁷ Can vericiliğin ve bitmeyen sevginin simgesi olarak gösterilen kadınlar, iyi anne, iyi kardeş, iyi eş ve sevgilidirler. İyi anne olan kadın ocağın, var olanın, kökenin koruyucusudur.

Kadınlar Oğuz alemine layık kişilerdir. Bunun yanında Dede Korkut Hikayelerinin 3. hikayesinde adları geçen Kısırca Yenge ve Boğazca Fatma bu olumlu nitelikleri taşımayan toplumsal sürecin yozlaştırdığı iki kadın tipi olarak karşımıza çıkarlar. Toplum tarafından dışlanan bu kadınların yozlaşması kendi suçları değildir. Biyolojik-fizyolojik eksiklikleri ve zaafları, toplumun onları dışlamasıyla birleşmiştir. Böylece toplumsal dışlanma, bireysel yozlaşmayı doğurmuştur. Biyolojik ve fizyolojik yapısının toplumsal değerlerle çatışmasının olumsuz yansımaları ile şekillenen Kısırca Yenge kahramanı doğurganlık-kısırlık çatışması sonucu tipleşmiştir. Onun çocuk sahibi olmaması, onun yüce değerleri temsil eden ülkücü kadın tipinden ayrılmasına sebep olmuştur.⁵⁸

Bamsı Beyrek'in Kısırca Yenge'ye, söylediği sözler kısır kadının toplum içerisinde alay konusu olduğunu ve toplumdan dışlandığını göstermektedir.

“And içmişim kısır kısırağa bindiğim yok

Binip mukaddes savaflara vardığım yok

Öküz ardında çobanlar sana bakar

Boncuk boncuk gözlerinin yaşı akar

Sen onların yanına var

Muradını onlar verir belli bil.”⁵⁹

⁵⁷ Şeyma GÜngör, ‘Dede Korkut Hikayelerinde Kocalarını Güç Durumdan Kurtaran Kadınlar’, Kadın/ Woman 2000, Aralık 2001, c.II, S.2, s.25

⁵⁸ Sebahattin Çaldaş, ‘Dede Korkut Hikayelerinde Tipler’, www.kocaalikarsimahio.com

⁵⁹ Ergin, a.g.e, s.23

Dede Korkut Hikayelerinde kadına gösterilen sevgi ve itibar, verilen değer daha çok onun anne olma vasfından kaynaklanır. Anne olmayan kadına aynı değer verilmez. Toplumdan dışlanır.⁶⁰

Boğazca Fatma ise, Oğuz toplumunun ahlaki kurallar bütününden sapmış uzaklaşmış, cinsel eğilimlerinin esiri olmuş , vefa, namus, sadakat, iffet gibi niteliklere sahip olmayan bir kadın tipi olarak karşımıza çıkar. “O, adının başında ‘gebe hayvan’ anlamına gelen ‘boğazca’ sıfatı ve 40 erkekle yatmış olma” gibi ahlak dışı davranışları ile cinsel eğilimlerinden kurtulamamış bir zavallıdır.⁶¹ Boğazca Fatma, toplumun kadında olmasını beklediği vefa, bağlılık, sadakat gibi niteliklerin dışında hareket eder.

Dede Korkut destanlarında kadın; hatun, kız, gelin, ana, kız kardeş, görklü, yad kızı helâl, yenge, daya, avrat, karıcuk, nişanlı kız, ağ pürçekli karı gibi kelimelerle tavsif edilmektedir. Bu kelimeler bazen ad bazen sıfat yerine kullanılmıştır. Yalnız avrat kelimesi metin içinde üç yerde kadın (dişi) manasında ve biraz da olumsuz kullanılmıştır. Salur Kazan’ın tutsak olduğu boyda “Tekür’ün avratı” şeklinde; İç Oğuz’un Dış Oğuz’a asi olduğu boyda “Aldayuban er tutmak avrat işidir / Avratundan mı öğrendün sen bu işi” ve Kanturalı boyunda “Öginürse er ögünsün aslandur/Öginmeklik avratlara bühtandır / Öginmek ile avrat er olmaz” şeklinde geçmektedir. Dede Korkut destanında Burla Hatun, Banu Çiçek, Selcen Hatun ve Dirse Han’ın Hatunu kadın kahramanların başında gelmektedir.⁶²

Hikayelerin giriş bölümünde kadın sadece ev temizlemek, yemek yapmak, misafir ağırlamak kocaya itaat gibi niteliklerle değerlendirilir. Bu da kadının toplum içindeki yeri ve değerinin epeyce gerilediğini gösterir.

⁶⁰ Banarlı, a.g.e, s.405

⁶¹ Çaldaş, a.g.m, www.kocaalikarsimahio.com

⁶² Hamiye Duran, ‘Burla Hatundan Terken Hatun’a’, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara, 2004, S.32, s.79

Dede Korkut Hikayelerinde aile önemli bir müessese olarak yer alır. Hikayelerdeki aile tipi, kadınla erkeğin birbirine ölesiye bağlı bulundukları, hem çocukları hem de birbirleri için hayatlarını feda etmekten çekinmedikleri vefalı bir ailedir.

Deli Dumrul hikayesi Dede Korkut Türklerinin aile anlayışını en güzel şekilde anlatan önemli bir hikayedir. Bu hikaye ailede fertlerin, annelerin, babalarında üstüne yükselerek birbirleri için en büyük fedakarlığı yapacak sevgide olmaları gereğini belirtmek için anlatılmıştır.⁶³

Hikayede, Azrail'e vermek için canına can arayan Deli Dumrul, anne ve babasına gider. Ancak anne ve babası ona canını vermezler. Şu sözleri söylerler:

“Dünya tatlı can aziz

Canımı kıyamam belli bil.”⁶⁴

Anne ve babası tarafından geri çevrilen Deli Dumrul, helâlleşmek için eşine gelir. Bunun üzerine eşi:

“Senin o namert anan baban

Bir canda ne var ki sana kıyamamışlar

Arş şahit olsun sekizinci kat gök şahit olsun

Yir şahit olsun gök şahit olsun

⁶³ Banarlı, a.g.e, s.407-408

⁶⁴ Ergin, a.g.e, s.119

Kadir tanrı tanık olsun

Benim canım senin canına kurban olsun.”⁶⁵der.

Deli Dumrul’un hanımı bu sözleri ile kadının eşine duyduğu bağlılığı ve fedakarlığın en güzel örneğini göstermektedir.

Dirse Han hikayesinde, nice adaklar sonunda elde ettiği oğlunun kafirlere esir olduğunu zanneden Dirse Han’ın Han kızı eşi Burla Hatun; kocasına şöyle seslenir:

“Han babamın katına ben varayım

Ağır hazine bol leşker alayım

Azgın dinlü kafiye ben varayım

Paralanup kazılık atumdan inmeyince

Yinüm ile alca kanum silmeyince

Kol bud olup yer üstüne düşmeyince

Yalunuz oğıl yollarından dönmeyeyim”⁶⁶

Dirse Han’ın eşi Burla Hatun bu sözleriyle, eski Oğuz kadınlarının ata binen, silah kullanan ve düşmanla savaşan kadınlar olduğunu bize göstermektedir. Destanlarda kadınlar arasında tıpkı erkekler teşkilatına benzer bir teşkilatlanma vardır. Nasıl ki erkekler kırk yiğidi ile savaşa gider. Kadınlarda kırk ince belli kız ile hareket ederler. Bu kızlarda soylu bey kızlarıdır, asildirler, ata binerler, ok atar, dövüşür, savaşır. Nitekim bu hikayede de Burla Hatun yanına kırk ince belli kız alarak atlanır, oğlunu bulmaya gider ve bulmaya da muvaffak olur.⁶⁷

⁶⁵ Ergin, a.g.e, s.121

⁶⁶ Ergin, a.g.e, s.30

⁶⁷ Banarlı, a.g.e, s.405

Hikayelerdeki, kadınlara ait böyle özellikler aynı zamanda Türk kadın tipini ve güzelliğini de ortaya koyar. Bu kadınlar ve kızlar, ince belli, selvi boylu, al yanaklı, kalem kaşlıdırlar. Han kadınlarının yanlarında bulunan kırk kıza da kırk ince kız denmesi aynı güzellik anlayışını belirtir.

Hikayelerde adı geçen bir diğer kadın kahraman da iki koşa yay çeken, attığı ok yere düşmeyen Selcen Hatundur. “Kanglı Koca oğlu Kan Turalı Destanı”nda Selcen Hatun, kahramanlığını eşi uyurken üstlerine gelen düşmanlarla savaşarak göstermiştir.⁶⁸ Eşi Kanturalıyı düşmanların elinden kurtarmıştır.

Dede Korkut Hikayelerinde kadına hoşgörü ile yaklaşmıştır. Mesela, Deli Dumrul ölümünden sonra karısının her şeyine sahip çıkabileceğini, istediği kişi ile evlenebileceğini ve iki çocuğunu öksüz bırakmamak gerektiğini söyler ki bu kadına verilen değeri ve hoşgörüyü gösterir.

Dirse Han, çocuk sahibi olma konusunda eşinin sözünü dinleyerek toy düzenler. Onun bu davranışı Oğuz toplumunda kadının toplum içindeki belirleyiciliğini gösterir.

Dede Korkut Hikayeleri, han ya da beyler olarak baba, hanın ya da beylerin karısı olarak kadın, hanın ya da beylerin oğlu olarak da erkek çocuklar üzerine kurulmuştur. Bunların yanında kız çocuk, kardeşler ve kötülerde yer alır.

Dede Korkut Hikayeleri’nde çizilen kadın tipi genel olarak güzel, zeki, asil, akıllı, iyi yetişmiş, güçlü, iyi ata binen, silah kullanan, savaşan, yardımsever, cömert, sadık ve eşine yardımcı bir hayat arkadaşı olarak karşımıza çıkar. Bu özellikler aynı zamanda Türk kadınının ortak özellikleri olarak kabul edilir.

⁶⁸ Ergin, a.g.e, s.137

Dede Korkut Hikayeleri'ndeki kadınların en dikkat çekici özelliği hemen hemen hepsinin han kızı, sultan kızı, beğ kızı oluşlarıdır. Hatta bu üstün vasıflı bey kızı hatunların yanındaki kırk ince belli kız da bey kızlarıdır⁶⁹

Türk töresi, Türk aile ve toplumsal anlayışının bir simgesi olan Dede Korkut Hikayeleri Türk kültürünün ana dayanağıdır. İnsana ve insan gerçeğine tutulan bir aynadır.

f. HALK HİKAYELERİNDE KADIN

Dede Korkut Hikayeleri'nde beyler çocuklarının olması için Oğuz Beylerinin duasına başvururken, Halk hikayelerinde kahramanların dünyaya gelmesinde genellikle bir olağanüstülük görülür.

Halk hikayelerinde kahramanlar, genellikle tek olup olağanüstü bir şekilde dünyaya gelirler. Hiç çocuğu olmayan baba (Padişah, Bezirgan, Bey) derdine çare aramak için gurbete çıkar. Yolda bir çeşmeden abdest alıp namaza duracağı sırada karşısında ak saçlı bir ihtiyar (Hz. Hızır) peyda olur. İhtiyar, o kişinin derdini anlayarak, koynundan çıkardığı elmayı buna verir ve karsısı ile bölüşüp yemelerini, vakti geldiğinde bir çocuklarının dünyaya geleceğini söyleyip kaybolur.⁷⁰

Halk hikayelerindeki bu olağanüstü bir şekilde dünyaya gelme durumu kadın kahramanlar içinde geçerlidir.

Halk hikayelerinde kadın olağanüstü yollarla dünyaya gelir. Kadın ya ailesinin bir hayır işlemesi ya da bir dervişin babasına verdiği elmayı anne ve

⁶⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I Giriş- Metin-Faksimile*, Ankara, 1989, s.105

⁷⁰ Ali Berat Alptekin, *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*, Ankara, 1997, s.19-20

babasının yemesi sonucunda dünyaya gelir.⁷¹ Tahir ile Zühre hikayesinin kahramanı Zühre'nin, bir dervişin padişah olan babasına bir elma vermesi ve padişah ile karısının bu elmayı yemesi sonucunda dünyaya gelmesi hikayelerde kadının olağanüstü yollarla doğumuna örnek gösterilebilir.⁷² Kadının doğumundaki bu olağanüstü özellik daha sonra tüm yaşamına yansiyacaktır.

Destanlar devrinde kadın iri yarı ve güçlü bir yapı ile karşımıza çıkar. Bu devirde kadın erkeklerle yarışabilir, erkek gibi ata biner, ok atar, güreş tutar, gürz kullanır. Kadının bu özellikleri Türklerin göçebe yaşamalarından ileri gelmektedir. Destan devri kadını güçlüdür. Güçlü olmasının yanında güzeldir. Güzellikleriyle erkeklerin gözlerini kamaştırırlar. Türk kadını genel olarak orta boylu, etine dolgun, açık tenli ve koyu renk gözlü bir fiziki yapıya sahiptir.⁷³

Dede Korkut Hikayelerinde kadınlar güçlü ve kuvvetli olmasının yanında son derece güzeldirler. Dede Korkut Hikayelerinde karşımıza çıkan kadınlar uzun boylu, ince belli, kara saçlı, kara gözlü, al yanaklı ve küçük ağızlıdır.⁷⁴ Dede Korkut hikayelerinde bu fiziki özelliklerle gördüğümüz kadınlar, Halk hikayelerinde ise kara gözlü, saçları örgülü, elleri bileğinden kınalı, süslü, boyunları birer karış⁷⁵ gibi fiziki özelliklerle karşımıza çıkmaktadır. Boyları selvi gibi uzun, gözleri siyah veya ela, saçları daima uzun, gür ve siyah, tenleri beyaz, yanakları ve dudakları kırmızıdır.

Gül ile Ali Şir hikayesinde, Gül'ün güzelliği şöyle tasvir edilir:

“...O gonağın gapısında çoh güzel bir nazenin çamaşır seriyordu. Ama nasıl bir nazenin. Boyu uzun selvi dalı, bel mihan destesi, gözler can alıcı, göğüs hünkar yaylası, zembem pınarı, vücut nur topu yayla çiçeği, yüzük taşı, yüz, yanah, dudah,

⁷¹ Hatice Toman, Anadolu Sahası Türk Halk Hikayelerinde Kadın, Niğde, 2000, s.15 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁷² Fikret Türkmen, *Tahir ile Zühre*, Ankara, 1983, s.211

⁷³ Toman, a.g.t, s.23

⁷⁴ Toman, a.g.t, s.24

⁷⁵ Ergin, a.g.e, s.91

bedirlenmiş ay, nar tanesi, gızıl elma, gatmer gül, ten sırma gümüşli tırnâh Acem gılıncı, topuk sabun galibi, saç sırma...”⁷⁶

Halk hikayelerinde kadınlar fiziki bakımdan oldukça güzeldirler. Bununla birlikte destanlar ve Dede Korkut Hikayeleri’nde olduğu gibi kadınlar güzelliklerinin yanı sıra kuvvetlidirler.

Halk hikayelerinde kadınlar genellikle güzel gözlü, güzel kokulu ve ürkek olması gibi özellikleriyle ceylana; yüzünün beyazlığı ve parlaklığı sebebiyle aya; güzelliği, saflığı ve temizliği ile huri, gılman ve meleğe; parlaklığı ve göz kamaştırıcı özelliği ile yıldıza; güzel kokması nedeniyle güle benzetilir.⁷⁷ Tahir ile Zühre hikayesinde Zühre güle benzetilmiştir.

“Zühre’nin ruhu güldür

Tahir ona bülbüldür.”⁷⁸

Tarihin ilk devirlerinde Türk kadını sert mizaçlı, savaşçı, dürüst, namuslu, dinine saygılı, misafir perver, yardımsever ve oturmuş bir karaktere sahiptir. Bunun yanında karakteri kötü ve zayıf olan kadınlarda vardır. Ancak bunların sayısı çok fazla değildir. Türk kadını genel olarak karşımıza erdemli olarak çıkmıştır.⁷⁹

Gerek destanlarda, gerekse Dede Korkut Hikayelerinde kadın oturmuş bir karakterle, ileri görüşlü, namuslu, evine ve işine bağlı erdemli bir şekilde karşımıza çıkar.

⁷⁶Toman, a.g.t, s.30

⁷⁷ Toman, a.g.t, s.32

⁷⁸ Türkmen, a.g.e, s.215

⁷⁹ Toman, a.g.t, s.53

Halk hikayelerinde ise, iyi karakterdeki kadınlardan söz edildiği gibi, kötü karakterdeki kadınlardan da söz edilir. İyi karakterdeki kadınların özellikleri, akıl, namus, dini inanç, dürüstlük, yardımseverlik, misafirperverlik, fedakarlık, dostluk, topluma ve toplumun değerlerine saygı, merhamet, alçak gönüllülük ve vatanseverlik şeklinde sıralanabilir.⁸⁰

Halk hikayelerinde kadınlar keskin bir zekaya sahiptirler. Ancak bunun yanında akılsız olan kadınlarda görülmektedir.

g. İSLAMİYET’TE KADIN

İslamiyet’te kadın ve erkek bir bütünün parçaları olarak kabul edilmişlerdir. Biri diğeri için vazgeçilmez bir hayat arkadaşı olarak görülmüştür. İslamiyet’te ibadet ve muamelelerde cinsiyet ayrılığından doğan önemsiz bazı farklar dışında, dini görev ve sorumluluklarda kadın erkek eşitliği esas alınmıştır.

İslamiyet’te kadın ve erkek aynı ruha, aynı cevhere ve insani öze sahiptir. Bu bakımdan aralarında hiçbir fark yoktur. Kadın ve erkek temel hak ve hürriyetlere eşit olarak sahiptir. Kur’an’da kadın ve erkek bütün insanların aynı özden geldikleri şu sözlerle ifade edilmektedir: “Ey insanlar, sizi bir tek nefisten yaratan Allah’ı tanıyın, sayın.” (Nisa, 4/1)⁸¹ Beden itibarıyla bütün insanların aslı toprak (Hac,22/5)⁸², ruh itibarıyla Allah tarafından üflenmiş ruh (ruh-ı menfuh)tur. (secde,

⁸⁰ Toman, a.g.t, s.55

⁸¹ “Ey insanlar sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun; kendi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözeticidir.” Elmalılı M. Hamdi Yazır (Sadeleştiren: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), *Hak Dini Kur’an Dili*, c.3, İstanbul, s.495

⁸² “Ey insanlar! Eğer öldükten sonra dirilmekten şüphede iseniz, (bilin ki) ne olduğunuzu size açıklamak için şüphesiz biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra bir alekadan, sonra yapısı belli belirsiz bir et parçasından yaratmışızdır.”

Elmalılı M. Hamdi Yazır (Sadeleştiren: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), *Hak Dini Kur’an Dili*, c.5, İstanbul, s.472

32/9)⁸³ Maddi manevi unsur her iki cinsten de mevcuttur. İslam’ a göre kadın ve erkeğin yaratılış amaçları aynıdır. Her iki cins de Allah’ı tanımak, ona ibadet etmek, doğuştan kendilerine verilen yetenekleri geliştirmek ve ahiret saadetini kazanmak için yaratılmışlardır.⁸⁴

Kur’an’da, hadislerde, İslam’daki emir ve yasaklarda kadın ve erkek bir ve eşit tutulmuştur. İslamiyet’in genel ve temel hükümlerinde kadın ve erkek ayrımı yapılmamıştır. İslamiyet’te kadınların inanç, ibadet ve vicdan hürriyetleri vardır.

Kuran’ın kadın anlayışı da erkek anlayışından farklı değildir. Kuran hiçbir zaman kadını şeytanın günaha açılan kapısı veya tabiatı itibarıyla aldatıcı olarak görmediği gibi, erkeği de Allah’ın imajı olarak görmez, sadece kadın ve erkek hepsi O’nun yaratığıdır, hepsi bu. Kuran’a göre kadının dünyadaki tek görevi çocuk doğurmak değildir. O da erkekler kadar salih amel işlemekle yükümlüdür.⁸⁵

İslamiyet’te kadınların eğitim ve öğretim hakkı da vardır. İlim öğrenmek erkekler gibi kadınlara da yerine göre farz-ı ayn, yerine göre farz-ı kifayedir. Kadın, alim, arif, veli, fakih, müftü ve (bazı mezheplere göre) kadı olabilir. Bütün ilim ve araştırma sahaları onlara açıktır. Kadının dini rivayetleri, verdiği fetvalar ve yaptığı içtihatlar erkeklerinkiyle aynı değerdedir. Sadece kadı ve hakim olan kadınlar had ve idam davalarına bakamazlar, fark bundan ibarettir.⁸⁶

İslamiyet’te kadının durumundaki değişiklik Kur’an-ı Kerim ile gelmiş ve Hz. Peygamber bunun tamamlayıcısı olmuştur. Hz. Muhammed’in, kadının sosyal

⁸³“Sonra onu düzenli bir şekilde sokup, içine kendi ruhundan üfürdü. Ve sizin için kulaklar,gözler ve gönüller var etti. Siz pek az şükrediyorsunuz.”

Elmalılı M. Hamdi Yazır (Sadeleştiren: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), *Hak Dini Kur'an Dili*, c.6, İstanbul, s.284

⁸⁴ Süleyman Uludağ, *Süfi Gözüyle Kadın*, İstanbul, 2003, s.176

⁸⁵ Şerif Muhammed, ‘İslam ve Yahudi-Hristiyan Geleneklerinde Kadın’, *Yeni Ümit Dergisi*, İstanbul, 2002, S.55, s.17

⁸⁶ Uludağ, a.g.e, s.177

durumu için getirdiği esas değişikliklerin başında, kadını esir gibi kabul eden zihniyete karşı onun toplumda esaslı yeri olduğunu kabul ettirerek, eski adetleri kaldırması gelmektedir.⁸⁷ Peygamberimiz, yaptığı bu yeniliklerle cahiliye devrinin kadınıla ilgili yanlış düşüncelerini yıkmış ve kadına toplumda değer verilmesi gerektiğini göstermiştir.

İslamiyet'in ilk dönemlerinde kadınlar, Mekke ve Medine'de ağır ve büyük hizmetlerde görev almışlar, askeri ve siyasi işlerde erkeklere yardımcı olmuşlar, savaş zamanında yaralıları tedavi etmişlerdir.

İslam dini kadın hakları üzerinde önemle durmuş ve kadını önemli bir makama sahip kılmıştır. İslam dini kadın erkek eşitliğini değil, kadın erkek adaletini savunmuştur. Eşitliği adalet olarak almamıştır. İslamiyet'te kadın ve erkeğe doğa ve yapılarına uygun görev dağılımı yapılmıştır. Kadın ve erkek farklı yaratılışta insanlardır. Her iki cinsinde üstün ve eksik yönleri vardır.

İslamiyet'te kadın güç ve yapı yönünden erkekle tam eşit olarak görülmemektedir. Aynı özden gelen ve genelde eşit haklara sahip olan kadınlar ve erkekler farklı cinsleri temsil etmeleri sebebiyle bazen farklı hükümlere tabi tutulmaktadırlar. Bu farklılık fizyolojik ve psikolojik açıdan kadın ve erkeğin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Fiziki açıdan erkekler daha güçlü, kuvvetli, daha dayanıklı, daha sabırlı bir yapıya sahiptirler. Kadınlar ise, daha hassas, daha zayıf ve daha hislidirler. Psikolojik açıdan erkekler daha aktif ve daha cesurdurlar. Kadınlar ise daha duygulu, daha şefkatli, daha merhametli ve daha naziktirler. Bu nedenle kadınlara daha hafif, daha çok sevgiye dayanan ve dikkat isteyen çocuk bakımı, ev işleri gibi görevler verilmiştir. Erkeklere ise daha çok güce dayanan aileyi koruma ve kollama görevleri verilmiştir. Süleyman Uludağ bu durumu, “ İslam'da Emir Ve Yasakların Hikmeti” isimli eserinde şöyle ifade eder: “İslam bu iş ve görev bölümünün fitrata uygun olarak kurulmasını, çalışmasını ve gelişmesini ister.

⁸⁷ Afetinan, a.g.e, s.31

Kadının erkeksi tavır takınmasını hoş karşılamadığı gibi, erkeğin de kadınsı bir tavır takınmasını istemez. Her iki cinsin de kendine özgü özelliklerini korumasını ve buna uygun davranmasını, geliştirmesini ister.”⁸⁸ Genelde kadın ve erkeği eşit gören İslam dini bu söz edilen sebeplerden dolayı bazı noktalarda kadın ve erkeği farklı hükümlere tabi tutmuştur.

İslam’da çok eşlilik konusu da çoğu zaman yanlış anlaşılmış ve yanlış uygulanmıştır. Kuran, eş sayısını eşlere eşit ve adil muamele gibi sıkı şartlar altında dörtle sınırlandırmıştır. Ancak buradan Kuran’ın çok eşle evliliğe zorladığı veya çok eşle evliliği ideal olarak düşündüğü gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Aslında İslam’da evlilik konusunda tek eşlilik esas alınmıştır. İslam’da bir erkeğin birden çok ya da dört kadınla evlenmesine belli şartlar dahilinde izin verilmektedir. Birinci olarak, hanımı rıza gösterirse o zaman erkek ikinci kadınla evlenebilir. İkinci olarak ise belli şartlarda ancak erkek ikinci kadınla evlenebilir. Ülkede kadın nüfusu çok, erkek nüfusu az olduğu durumlarda kadınların ortada kalmaması, yanlış yollara gitmemesi için ilk hanımının rızasını alan erkek ikinci kadınla evlenebilir. Bunun dışında üçüncü olarak erkek yeni eş ile eski eş arasında adaleti sağlayacağına inanırsa ikinci bir kadınla evlenebilir. Aksini düşünürse evlenemez.⁸⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere, birden çok kadınla evlilik İslam’ın bir emri değildir.

İslam bir taraftan günün şartlarını dikkate alarak birden çok kadınla evliliği caiz görürken diğer taraftan ideal evliliğin bir erkeğe bir kadın, bir kadına bir erkek olduğunu belirtmiş ve bunu tavsiye etmiştir. İslam birden çok kadınla evlenilmesi halinde bunlar arasında adaletin gözetilmesini istemiş ve ardından da ne kadar çok arzu edilirse edilsin adaletin temin edilemeyeceğini ifade ederek bir kere daha tek kadınla evliliğe teşvik etmiştir. Bütün bu hususlar o dönemin şartlarıyla düşünülürse

⁸⁸ Uludağ, a.g.e, s.178

⁸⁹ Muhammed, a.g.m, s.17

İslam'ın kadın hakları konusunda ne kadar makul, ne kadar gerçekçi ve toplumun şartlarına uygun hükümler getirdiği açıkça ortaya çıkmaktadır.⁹⁰

İslamiyet'te kadınla ilgili yapılan bir çok uygulamada yine kadınlar düşünülerek içinde yaşanılan toplumun şartlarına uygun hükümler konmuştur.

İslam'a göre evlilik çok önemli bir sebep olmadığı müddetçe bozulmaması gerekli kutsal bir bağıdır. İslam, evliliği tehlikeye düşen eşlere, evliliklerini kurtarmak için bütün yolları denemeyi emreder. Başka çıkış yolu olduğu müddetçe boşanmaya başvurulmaz. İslam boşanmayı kabul eder, eşlere evlilik birliğini sona erdirmeye hakkını tanır. Ancak her fırsatta da ondan vazgeçirmeye çalışır.⁹¹

İslamiyet'te kadına boşanma hakkı verilmemesi konusu da yanlış anlaşılmıştır. Bazı çevreler İslam'da kadının boşanma hakkı olmadığını söylerler. Oysa İslam'da kadının boşanma hakkı vardır.

İslam kadına sınırlı bir boşanma hakkı tanırken, erkeğe geniş bir boşanma hakkı vermiştir. Bunun nedeni kadınların duygularıyla hareket ederek boşanmaya gitmelerini önlemek, aile reisi kabul edilen erkeğe karar verme konusunda daha geniş bir yetki tanımaktır. Kadın ailede erkeğin esiri değildir. İslam erkeğin gücüne ve aile reisliğine dayanarak kadına zulüm ve haksızlık yapmaması için bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Nikah akdi için kadının rızası şarttır.

2. Geçimsizlik ve zulme uğratma halinde hakime başvurma ve yapılan haksızlıkları sona erdirmeye hakkına sahiptir.

⁹⁰ Uludağ, a.g.e, s.178-179

⁹¹ Muhammed, a.g.m, s.17

3. Nikah akdi yapılırken kendisinin de boşama hakkına sahip olacağını şart koşabilir ve bu durumda kendisi de boşanma hakkına sahip olur.

4. Erkek kadına, istersen benden boşan derse bu beyana istinaden kadın boşanma hakkına sahip olur.

5. Eşinde cinnet, sari hastalık, ailevi görevlerini ifa edememe gibi hastalık ve yetersizlikler varsa kadın boşanma talebiyle mahkemeye başvurabilir, hakim talebi haklı görürse boşanmaya hükmedebilir.⁹²

Buradan da anlaşılacağı gibi İslamiyet'te erkek keyfi olarak karısını boşama hakkına sahip değildir. Kadın da zara göreceği durumlarda boşanma hakkına sahiptir.

İslamiyet'te kadınların düşüncelerini özgürce açıklama hakları vardır. Bu açıdan kadınlar erkeklere tam olarak eşittirler. İslam'da kadına bütün medeni hakları verilmiştir. Örneğin, kadın çalışma hakkına sahiptir. Ancak bu hakkını kullanırken eşini, ailesini ihmal etmemesi, evlilikte üzerine düşen görevlerini aksatmaması lazımdır. İslami dönemde karşımıza çıkan kadın, hür iradeli, serbetçe kararlar veren, ekonomik bağımsızlığı olan bir kişidir. Kadın kendisine çeşitli yollarla kalan malları veya serveti kocasından izin almadan özgürce istediği gibi değerlendirme hakkına sahiptir.⁹³ İslamiyet'te kadınlara onların yararına olan bir çok hak verilmiştir.

İslamiyet'te kadınların namusu ve iffeti de koruma altına alınmış, namuslu kadınlara tam bir güvence getirilmiştir. Kadına laf atmak, sarkıntılık etmek gibi davranışlar ceza gerektiren durumlardan sayılmıştır.

İslam hukukunda ceza ehliyeti ve mesuliyeti bakımından da kadın erkek arasında bir fark yoktur. Kadınlara karşı işlenmiş suçlar, erkeklere karşı işlenmiş

⁹² Uludağ, a.g.e, s.179

⁹³ Muhammed, a.g.m, s.17

gibidir. Kadınların işledikleri suçlara verilen cezalar erkeklerin işledikleri suçlara verilen cezalar gibidir.⁹⁴

İslamiyet'te kadının şahitliği konusunda da yanlış anlamalar ve yorumlamalar vardır. Bazı çevreler kadının şahitliğinin kabul edilmediğini söylerler. İslamiyet, finansal işlemler dışındaki birçok durumda kadının şahitliğini erkeğin şahitliğine eşit olarak kabul eder. Hatta kadın erkeğin şehadetini geçersiz bile kılabilir. Bu durum Kuran'da da belirtilmiştir. Kuran'da finansal işlemlerde bulunan inananların iki erkek veya bir erkek iki kadın şahit getirmeleri emredilir. Bunun dışındaki durumlarda Kuran kadının şahitliğini erkeğin şahitliğine eşit olarak kabul eder.⁹⁵

İslamiyet'ten önceki dönemlerde de kadına anne olma vasfından dolayı ayrı bir önem verilmiş ve saygı duyulmuştur. İslam'da da anneye verilen şeref, saygı ve hürmet eşsizdir. Anneye duyulan derin saygı ve verilen değer Müslümanların günümüze kadar devam ettirdikleri İslam prensiplerinden birisi olmuştur.

İslam öncesi putperest Araplar arasında miras hakkı sadece erkeklere verilmişti. Kadının miras hakkı yoktu. İslamiyet ve Kuran ile birlikte bütün bu adaletsiz adetler kaldırıldı. Kadına da mirastan pay alma hakkı verildi. Buna göre kadının mirası erkeğin mirasının yarısıdır. Kadın ve erkekle ilgili bu kural diğer düzenlemelerden ayrı olarak ele alınırsa adaletsiz görülebilir. Buna gerekçe olarak erkeğin mali yükümlülüklerinin kadınınkinden çok daha fazla olması, kocanın eşinin ve çocuklarının nafakasını temin etmekle yükümlü olması gösterilir. Çünkü kadının kocasına bu alanda yardım etme sorumluluğu yoktur. Kendi rızasıyla kocasına verdikleri dışında onun mal ve tasarrufları yalnız kendisinedir.⁹⁶

⁹⁴ Uludağ, a.g.e, s.177

⁹⁵ Muhammed, a.g.e, s.17

⁹⁶ Muhammed, a.g.m, s.17

İslamiyet'te kadın ve erkek ne kadar eşit kabul edilse de kadınlara tanınan haklar ve İslam'ın kadınlar konusunda koyduğu hükümler hem hukuki sistemin genelinde hem de aile hukukunda en çok erkeğin lehindedir. Bununla birlikte İslam'ın hükümleri bütün olarak düşünüldüğü zaman, bu hükümlerin karı koca arasındaki ilişkileri en adil ve dengeli biçimde düzenlediği iki tarafı da mağdur etmediği görülmektedir.

Anadolu'nun çok kültürlü yapısı saf bir İslam anlayışının kabulüne uygun değildi. Böyle bir dönemde Türkler, kendi eski dinleri ve kültürleri ile kaynaştıkları diğer kültürlerin özelliklerini İslam'ın içine soktular. Kendilerine göre bir din yaratan Türkler daha sonra o dönemde etkili olan bazı yönetici sınıfların baskısı ile Arapların İslamiyet anlayışlarını birebir uygulamaya başladılar. Kadınlara ve daha bir çok konu ile ilgili yanlışlıklarda bu uygulamadan sonra çoğalmaya başladı⁹⁷.

İslamiyet, Batı toplumlarından çok daha önce kadına bağımsız şahsiyeti verdi. İslamiyet'te kadınlara ilgili olarak söylenen bazı haksızlıklar ve katı kurallar Arapların etkisinde kalarak yapılmış yanlış uygulamalardır.

Bu gün bile Müslüman dünyasında kadına karşı çok geniş bir davranış modeli vardır. Bu davranışlar toplumda topluma değiştiği gibi her bir toplumda da farklılık göstermektedir. Bununla birlikte bazı genel eğilimler ayırt edilebilir. Nerdeyse bütün Müslüman toplumlar bir dereceye kadar, kadının konumuyla ilgili İslam'ın ideallerinden saptılar. Bu sapmaların bir kısmı, aşırı muhafazakar, kısıtlayıcı ve gelenek eğilimli olduğu için bu düşünceyi benimseyerek hareket eden toplumlar kadınlarına babalarından atalarından kalan adet ve geleneklerle muamele ettiler. Bu gelenekler genellikle İslam tarafından verilen hakları onlardan esirgemiştir. Bunun yanında kadınlar erkeklerden farklı standartlara göre muamele gördüler. Bu ayırım

⁹⁷ Muhammed, a.g.m, s.17

bir kadının bütün hayatını kapsar; doğumunda erkekten daha az sevgiyle karşılanır, onun okula gitmesi daha zordur, aile mirasından mahrum kalabilir; erkekler gayri ahlaki davranışlarından dolayı müsamaha görürken, gayri ahlaki davranışını önlemek için o sürekli gözetim altında; ailesinin erkek üyelerinin övünerek işledikleri fiilleri yaptıklarında öldürülebilirler; aile meseleleri ve toplumsal menfaatlere dair çok az söz hakkına sahiptir; kendi mülkiyeti ve mehri üzerinde tam kontrole sahip olmayabilir ve son olarak toplumda yüksek bir konuma sahip olmak için erkek çocuk sahibi olmayı tercih edebilir.⁹⁸

Müslüman toplumların şu ana kadar kendi hayatlarıyla ilgili bir çok konuda İslam anlayışından ayrıldığı görülmektedir. Müslümanların inanmaları gerekenlerle yaptıkları arasında büyük farklar bulunmaktadır. Yıllardan beri süregelen ve sürekli genişleyen bu farklılık Müslüman dünyasındaki hayat tarzı üzerinde olumsuz sonuçlara sebep olmuştur. Bugünkü İslam dünyasındaki kadının gayri İslami statüsü bu olumsuzlukların bir sonucudur.

Kadının o dönemdeki durumunda görülen yanlışlıkların İslam'dan kaynaklandığı fikri son derece yanlıştır. Bu yanlışlıklar insanların İslamiyet'i tam ve doğru olarak anlayamamasından, ondan derin ve uzun ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Aslında İslamiyet, kadınlara bir çok hak veren bir dindir.

h. İSLAMİYET'İ KABUL SONRASI KADIN

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra da Türk kadınının sosyal ve siyasi statüsü önceki gibi devam etmiştir. İslamiyet'ten önce olduğu gibi kadın yine orduların başında savaşan bir komutan, yabancı elçileri kabul eden, devletin idari, siyasi ve kültürel faaliyetlerinde görev alan bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁸Muhammed, a.g.e, s.17

Ziya Gökalp, “ Hakaniye, Selçuklu ve Harzemşah devletlerindeki Türkan (Terken) hatunlar ancak, melike olmak hasebiyle bu ünvanları alıyorlardı.”⁹⁹sözleriyle İslamiyet’ten sonraki kadınların melike yani hükümdar olduklarını ifade etmektedir.

İslamiyet’ten önce yiğit, atılgan, savaşçı yönleriyle karşımıza çıkan Türk kadınları, İslamiyet’ten sonra da bu özelliklerini devam ettirmişlerdir. Tuğrul Bey’in eşi Altuncan Hatun’un devlet idaresini eline alıp ordunun başına geçerek Tuğrul Bey’i kurtarması, Alparslan’ın kız kardeşi Gevher Hatun’un da kocası İlbasan’ı kurtarması buna örnek gösterilebilir.

Türk kadını İslamiyet’ten önce olduğu gibi İslamiyet’ten sonra da erkeklerle aynı ortamda bulunmuş, eğlence meclislerine katılmış, devlet idaresinde söz sahibi olmuş, her dönemde eşinin yanında yer almış, sonsuz bir ahlak, fazilet, cesaret örneği olmuştur.

Eski Türklerin kadına verdiği değer ve önemi başka hiçbir toplum vermemiştir. Diğer toplumlarda kadın baskı altında tutuluyorken İslamiyet öncesi Türklerde kadına baskı uygulanmamış, horlanmamış ve aşağılanmamıştır.

Turfan harabelerinde bulunan bir Uygur türküsü, ahlak sahibi kadınların önünde baş eğmek gerektiğini belirtir. Ayıpsız kadının önünde baş eğmek ve ona can vermek gerektiğini ifade eden, bu eski ve tipik Türk belgesini bir başka kaynak tamamlıyor ve ayıpsızlığı, kadınların kocalarına sadakati, iyi eş ve ev kadını olmaları ile açıklıyordu.¹⁰⁰ Türklerde kadına böyle değer verilirken, Cahiliye devri Arap’ların da kadının değeri eşinin mallarının değerinden daha fazla değildir, kadın miras alma hakkına bile sahip değildir.

⁹⁹ Gökalp, a.g.e, s. 20

¹⁰⁰ Sevinç, a.g.e, s. 45

Diğer toplumlarda kadının eşinden boşanma hakkı bile yoktur. Kocasını isterse kolayca boşanırdı. Eski Türklerde ise bu hak her iki taraf içinde vardı. Eski Türklerde hiçbir zaman cinsiyet ayrımı yapılmaz, kadın hukuk bakımından erkeklerle eşit tutulurdu. Çok eski devirlerde bile Türk kadınları erkeklerle beraber, futbol, golf gibi benzer top oyunları oynarlardı.¹⁰¹ Eski Türk kadını, Roma kadınlarında da fazla hak ve yetkiye sahipti.

Türk töresi kadına, her konuda olduğu gibi çocuklarının geleceği hakkında da kocası kadar hak ve yetki veriyordu.¹⁰²

O dönemde, Türklerin dışında diğer toplumlar kadınlarını hakir görür ve aşağılardı. İlkel toplumlarda kadının sosyal hayat içindeki yeri çok daha kötü idi. Kadına gösterilen bu kötü tavırlar Asya ve Avrupa ülkelerinde Hristiyanlığın yayılmasından sonra da devam etmiştir. Türk kadını ise, tarih öncesi dönemlerden beri toplumun saygı değer bir ögesi olarak görülmüş, devlet idaresinde ve savaşlarda görev almıştır.

İslam ülkeleri hariç, dünyanın hemen her yerinde kadınlar şeytanın aleti, şeytan, bütün kötülüklerin kaynağı olarak kabul edilir ve hukuk sistemleri kadınları erkeklerin kölesi sayarken, Türk kadınlarının toplumda saygı görerek bir ihtişam içinde yaşamaları, elbette Türk milli kültürünün kadına verdiği yüksek değeri ifade etmektedir. Çünkü İslamiyet kadına her türlü hak ve hürriyetini sağlamış olmasına rağmen, İslamiyet'i kabul eden milletlerin, milli kültürleri ile İslam kültür çeliştiği için kadın, Kuran-ı Kerim'in tanıdığı hakları bil fiil kullanmıştır ki, bu da Türklerin İslam öncesinde, İslam'a çok yakın bir dinin salikleri olduklarının ayrı bir delili olarak kabul edilmelidir.¹⁰³

¹⁰¹ Sevinç, a.g.e, s. 48

¹⁰² Candarlıoğlu, a.g.e, s. 62

¹⁰³ Sevinç, a.g.e, s.68

İslamiyet'ten önce Türk ailesinin kadın unsurunda erkeklerle aynı etkinliklere katılabilme özgürlüğü ile “dışa dönük” özellikler ağır basmaktadır. İslamiyet'ten sonra ise kadın unsurunda “içe dönük” bir aile ile karşılaşmaktadır. Kadının tamamen içe yani “haneye” dönmesi, “hane” ile sınırlı etkinliklere sahip oluşu kadın erkek hakları konusunda dengenin doğal olarak erkek lehine bozulmasını kendiliğinden hazırlamıştır. Ancak böyle bir belirleme yaparken İslam dininin kadın erkek konusundaki görüş ve buyruklarının gözden uzak tutulmaması gerekir. Çünkü dini mesajlar doğrultusunda meydana gelen toplumsal değişmelerin gerçekte aile içi dengelerde yapabileceği etkiler İslamiyet öncesi ve sonrası ayırımına esas olabilecek önemli sonuçları da hazırlamıştır. Görünür biçimiyle İslami buyrukların kadın-erkek hakları konusunda eski Türk toplumlarındaki hakları tamamen ortadan kaldıracı değil yerleştirici nitelikte olduğu söylenebilir.¹⁰⁴

1. SELÇUKLU İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KADIN

Anadolu, Mezopotamya ve İran'da kurulan Selçuklu Devleti, Arap, Acem, Kürt, Ermeni ve Asuri gibi yerli halkların yanısıra, bu topraklara yeni karışan Türklerin de izlerini taşıyan karmaşık bir kültürel yapıya sahipti. Hem yerli halkların egemen sınıfları hem de bu topraklara yeni karışan Türklerin egemenleri de kadın konusunda İslamiyet'in katı kurallarını taşıyordu. Türk Sultanı Alpaslan'ın Veziriazamı Nizamülmülk Siyasetname'sinde kadınlar ve diğer dinsel öğretiler konusunda dile getirdiği olumsuz düşünceler, bu anlayışa örnek gösterilebilir. Bu olumsuz düşünceler daha sonraki Osmanlı yönetiminin kadınlar konusundaki olumsuz tutumunun da adeta temelini oluşturmuştur.

Eski Türk hukukunda kadının, çok yüksek bir mevki ve siyasî hakları vardır. Göktürk kitabeleri, “Türk tanrısı Türk milleti yok olmasın diye babam İlteriş Kağan ile anam İl-bilge Hatunu gönderdi.” ifadeleriyle kadının yüksek mevkiini ortaya koyar. İslâmiyet'in kabulünden sonra da Karahanlı ve Selçuklu dönemlerinde

¹⁰⁴ İsmail Doğan, *Bizde Kadın*, İstanbul, 2003, s.7

kadın hukukunda hiçbir değişiklik olmamış, kadınların siyasî, içtimaî ve hukukî mevkileri asırlarca devam etmiştir.¹⁰⁵

İbn-i Batuta Seyahatnamesinde de on dördüncü asırda kadınların erkeklerden kaçmadığı, birlikte olduğu, erkeklerin kadınlara kul ve köle gibi hizmet ettiklerinden söz edilmektedir.¹⁰⁶ Bu tespit kadınların o dönemde mevkilerini göstermesi bakımından önemlidir.

Yine bir başka seyahatname yazarı İbn-i Fadlan'da Seyahatnamesi'nde "Kadınlar, erkekler gibi muharebe ederler, çeviktirler, at üzerine sıçrayarak binerler, kolları kuvvetlidir." sözlerine yer vererek kadınların savaş kabiliyeti hakkında bilgi verir.¹⁰⁷

Nizamü'l-mülk'e göre, Acem hükümdarları kadınlara siyasî rol vermezken, Türkistan hanları, bütün devlet işlerinde hatunlarla müşavere eder ve onların fikirlerini diğerlerine üstün tutarlardı. Selçuklu sultanları da hatunun fikirlerine önem verdikleri için vezirler, hatunlar ile iyi geçinip onları memnun etme yoluna gitmişlerdir. Yine bu dönemde kadınların siyasî gücünden faydalanmak isteyen atabeyler ya kızlarını şehzadelerle evlendirmiş ya da onların anneleriyle evlenmişlerdir. Bu dönemde yönetimde ve hayatın her cephesinde rol alan Selçuklu hatunları arasında Tuğrul Bey'in eşi Altuncan, Alpaslan'ın kız kardeşi Gevher, Melikşah'ın meşhur eşi Terken ve yeryüzü melikesi unvanını taşıyan Sultan Sencer'in hatunu Terken, bunların en meşhurlarıdır. Ayrıca Ermenşahlarda Naibe İnanç Hatun; Mısır'da Şecerü'd-dür; Kirman Kutluk Devleti'nde Kutluk Sultan, Sevinç Türkân; yine Kutluk Devleti'nde Padişah Hatun; Salgurlu Devleti'nde Naibe

¹⁰⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s.240

¹⁰⁶ İsmet Parmaksızoglu, *İbn-i Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, İstanbul, 2000, s.58

¹⁰⁷ Ramazan Şesen, *İbn-i Fadlan Seyahatnamesi*, İstanbul, 1995, s.112

Bibi Türkân; Kazan'da Naibe Süyün-bike; Harizmşah Alaüddin Mehmet'in annesi Türkân Hatun, naibelik ve sultanlık yapmış hatunlardan bazılarıdır.¹⁰⁸

Bu hanımların fizikî durumlarıyla ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak bunlarla ilgili olarak, zekâları, güzel üslûpları, adaletleri, halkı sevmeleri, akıllı olmaları, iyi huyları, cesur ve hükümdarlık için gereken bütün üstün vasıflara sahip birer savaşçı oldukları gibi bilgiler kayıtlıdır. Hatta Raziye Sultan için (Delhi hükümdarı, Türk ve şair) yanından yay ve tirkeşini hiç eksik etmediği, halk arasında bu şekilde gezdiği gibi bilgiler kayıtlıdır.¹⁰⁹

Türk kadını, destanlar döneminden başlayan tarihî misyonunu Selçuklu döneminde de devam ettirmiştir. Sözü geçen hatunlar, kendilerine ait iktalara, divan teşkilâtına, bütçe ve askerle sahiptiler.

Selçuklu medeniyetine ait belgelerde, gerek kabartmalarda, gerekse renkli çini ve minyatürlerde kadın resimleri yapılmıştır. Selçuk sanatında erkeği ile beraber kadının da resminin yapılması, Müslüman Selçukluların, Türk örf ve adetlerini yaşatmakta olduğunun bir delilidir.¹¹⁰ Bu resimler aynı zamanda Selçuklular döneminde kadının erkeğinin yanında yer aldığı da bir göstergesidir.

Melikşah'ın eşi Terken Hatun'un Selçuklu tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Terken Hatun Karahanlı İlig Han'ın oğlu Tamgaç Han'ın kızıdır. Çok ağır çeyiz, bin köle ve cariyeye ile gelin gelmiştir. Terken Hatun güzel, akıllı ve aynı zamanda ihtirasları olan bir kadındır. Yalnız Sultan üzerinde değil, devlet işlerinde de çok büyük bir nüfuzu bulunan Terken Hatun'un, kendine bağlı divanı, onun memur ve teşkilâtına sahip, 12000 kişilik bir süvari kuvveti vardır. Bu gücü

¹⁰⁸ Hamiye Duran, 'Burla Hatun'dan Terken Hatun'a', Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara, 2004, Kış S.32, s.79

¹⁰⁹ Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Hükümdarlar*, Ankara, 1993, s.45

¹¹⁰ Afetinan, a.g.e, s.38

sayesinde dört yaşındaki oğlu Mahmud'u, Melikşah'ın büyük oğlu Berkyaruk'un yerine veliaht tayin etmek istemiş ve sonunda bunu başarmıştır. Hatta torunu Cafer'i de halifenin veliahdı yapmaya çalışmış ve isteklerini yerine getirmek için de tek engel olarak gördüğü Nizamü'l- mülk'ün yerine Tacü'l-mülk'ü getirmeye gayret etmiştir.¹¹¹

Selçuklu döneminde kadınların nüfuzu oldukça güçlü idi. Melikşah'ın kızı Mehmelek'in babasından değil de annesi Terken Hatun'dan istenmesi Selçuklu hanımlarının nüfuzunu göstermektedir.

Tuğrul Bey'in eşi Altuncan da Oğuz askerlerini emrine alarak Hemedan'da kardeşi Yinal tarafından sıkıştırılan Tuğrul Bey'e yardım etmiş, kurtuluşa önemli rol oynamış, akıllı, kudretli, dindar ve hayırsever hanımlardandır.¹¹²

Bu dönemdeki kadınlardan bir diğeri de Harizmşah Alaü'd-din Mehmet'in annesi Türkân Hatun'dur. Türkan Hatun, çok otoriter yaradılışının etkisi ile bazen oğluna rakip olmuş, bazen de bütün yönetime karışmıştır. Sefere çıktığında ise "İslâm'ın ve âlemin koruyucusu" ünvanı ile anılan Türkan Hatun, sivil ve asker, büyük mevki sahipleri aleyhindeki suç duyurularının incelendiği ve başkanının sadece hükümdar olabildiği Divan-ı Mezalim adlı mahkemeye başkanlık yapmıştır.¹¹³

Genellikle Selçuklu kadınlarının adı siyasal hayatta belirli bir hizmete atanmış olmamakla beraber devlet yönetiminde belli bir yerleri vardır. Bu devirde kültürlü ve bilgili kadınların da olduğu anlaşılmaktadır. İbni Bibi'nin annesi

¹¹¹ Duran, a.g.m, s.32

¹¹² Turan, a.g.e, s.97

¹¹³ Üçok, a.g.e, s.180

Müneccime Yıldız Hatun Astronomi ilminde geniş bilgisi ile Anadolu Selçuklu sarayında saygı görmüş ve kendisine değer verilmiştir.¹¹⁴

Selçuklular döneminde kadın devlet yönetiminde söz sahibi olmuştur. Devlet yönetiminde sözü geçen bu hatunlar, devrin genel durumuna paralel olarak sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde en az sultanlar kadar hatunlar da alimlere, din adamlarına, şair ve sanatkârlara saygı göstermiş, onlar için çeşitli vakıf müesseseleri yaptırmışlardır.

Türk kadını, Selçuklular döneminde de eski Türkler döneminde olduğu gibi, hem sarayda hem de sarayın dışındaki halk arasında içtimaî mevkii bakımından fevkalade üstün bir yere sahiptir. Eski Türklerden bu döneme kadar baktığımızda Türk kadınının ortak özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Güzellik, asalet, zeka, akıl, iyi yetişmiş ve eğitilmiş olma, devletin en üst makamlarını temsil edebilme, muktedir olma, iyi ata binme, silah kullanma, savaşabilme, yardımseverlik, cömertlik, sadık ve eşine yardımcı bir hayat arkadaşlığıdır.

Selçukluların son dönemlerinde ve bu devletin dağılmasıyla oluşan Anadolu Beylikleri'nde Türk kadınının durumu eski Türklerdeki kadının durumundan kötü, Osmanlı İmparatorluğundan daha iyidir.

Selçuklular döneminde başlangıçta söz sahibi olan kadınlar son dönemlerinde toplumdan soyutlanmış ve toplumsal faaliyetlere katılmalarına izin verilmemiştir.

¹¹⁴ Afetinan, a.g.e, s.41-42

i. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KADIN

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk kadınının toplumsal, siyasal ve ekonomik hayattaki rolü zaman içinde değişmelere uğramıştır. İmparatorluğun güçlenmeye başlamasıyla birlikte ilk başlarda eski demokratik geleneklerini korumuş olan Türk kadınının toplumsal durumunda bir gerileme görülmüştür.

Eşitlik ve özgürlük kavramlarına ilk zamanlarında önem veren Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemlerinde kadınlara da toplum yaşamında rahatlık ve özgürlük verilmiştir. Yüzleri açık olarak dolaşan kadınlar, sokakta rahatça gezebilir, alışveriş edebilir ve ticaret yapabilirlerdi. Osmanlı İmparatorluğunda saray hayatında eski demokratik gelenekler kısmen de olsa devam ettirilmiştir. Padişah'ın yanında onun hanımına da değer verilmiş ve saygı duyulmuştur. Sarayı ziyaret eden elçilerin sultanı bulamadıkları zamanlarda sultanın hanımı tarafından karşılanmaları ve devlet işlerini sultanın hanımı ile görüşmeleri bunun bir göstergesidir.¹¹⁵

Kadının klasik Osmanlı dönemindeki durumu erkekle aynı haklara sahip, en az erkek kadar özgür olacak şekilde iyiydi. Göçebe bir kültür ve tarımsal bir ekonomiye dayalı Osmanlı beyliğinin devlete dönüşmüş olduğu on altıncı yüzyıla kadar kadın, giyiminde serbest olmakla birlikte, erkekle savaşa katılıyor, ata biniyor ve tarlada çalışabiliyordu. Bununla birlikte aile içi kararlara da aktif biçimde katılabiliyordu. Ancak on altıncı yüzyıldan sonra kadınlarla ilgili önemli değişiklikler oldu. Bu yüzyıldan sonra kadınlar kendilerini harem hayatı içinde buldular.¹¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Bizans uygarlıklarını tanımaya başlamasıyla onların etkisi altında kalmış ve İslami şeriat kurallarını benimsemiştir. Gerek İran ve Bizans uygarlıklarının etkisi, gerekse İslami şeriat kurallarını benimsemesiyle

¹¹⁵ Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünyü ve Bugünü*, İstanbul, 1982, s.7

¹¹⁶ Ömer Çaha, *Sivil Kadın Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Ankara, 1996, s.79-80

birlikte eski demokratik geleneklerinden uzaklaşan Osmanlı'da kadının konumu da zayıflamaya başlamış ve değişime uğramıştır.

16. yüzyılda harem kültürü saray hayatına girmiş ve saray haremlik, selamlık olarak ikiye ayrılmış, o güne kadar yüzü açık olan kadının yüzü o günden sonra kapatılmıştır. Saraydaki bu uygulama zamanla halk arasında da yayılmış ve kadın gizlenmiştir. Kocas ve evlenemeyeceği yakın akrabaları dışında kimseye gösterilmemiştir. Adeta kadını saklama bir gelenek halini almıştır. Kadınlar erkek otoritesini kabul etmişlerdir. Bütün üstünlük erkeğe verilmiş, kadın ikinci plana atılmıştır. Kadınlara eşini seçme hakkı verilmemiş, evlenme törenlerinde kadın eşi dışında hiçbir erkeğe gösterilmemiş, kapalı bir yerde bekletilmiş, boşanma için kocanın karısına “boşsun” demesi yeterli görülmüş ve kadınlara yine söz hakkı verilmemiştir. Evlilikte söz söyleme ve karar verme yetkisi erkeğe verilmiştir. Miras işlerinde de kadına erkekten daha az hisse verilmiştir. İstanbul'un fethinden sonraki dönemlerde Osmanlı imparatorluğu'nda çok eşlilik yaygınlaşmış, cariyeler bulundurma usulü zararlı bir geleneğe dönüşmüştür. Sultanlar artık cariyeleri ile evlenmeye başlamışlardır. Sarayda yaygınlaşan cariyelik, harem ve çok eşlilik uygulamaları Anadolu Türkleri arasında yaygınlaşmamıştır.¹¹⁷

Bazı araştırmacılar Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadının özgür olmadığı, baskı altında tutulduğu, bir çok açıdan ikinci plana atıldığı görüşlerine karşı çıkmışlardır. Osmanlı kadının yanlış tanıtıldığını ifade etmişlerdir.

Aişe Aslı Sancar “Osmanlı toplumunda Kadın ve Aile” isimli eserinde, Osmanlı kadının yıllardır hem Türkiye’de hem de Batı’da mutsuz, baskı altında, hür iradesi olmayan kafes ve peçe ardına hapsedilmiş biri olarak yanlış bir imajla tasvir edildiğini söylemektedir. Ona göre, Osmanlı kadını, kadınların Allah emaneti

¹¹⁷ Doğramacı, a.g.e, s.7

olarak kabul edildiği, anneliğin kutsal bir vazife olarak görüldüğü bir ortamda yaşamıştır. Bir kadın olarak sevilmiş, saygı görmüş ve takdir edilmiştir.¹¹⁸

Kadın her toplumda annelik vasfı ile ayrı bir değer kazanmış ve saygı görmüştür. Osmanlı toplumunda da kadın anne olarak büyük bir saygı görmüştür. Valide Sultanlık makamının toplumda kabul görmesi, büyük bir saygıyla karşılanması bunun en güzel örneğidir.

Osmanlı imparatorluğu'nun gerileme döneminde aldığı ağır yenilgiler, bazı kurumlarda modernleşme zorunluluğu getirmiştir. Bu şekilde başlayan “Batılılaşma Hareketleri” II. Mahmut döneminde belirginleşmiş ve bu dönemde “Meclis-i Ahkam-ı Adliye” adı verilen yasama kurulu, kamu çalışanları ve kadınlarla ilgili bir yasa hazırlamıştır. Bu yasa ile kadın-erkek eşitsizliğinin kaldırılması için ilk adım atılmıştır. Daha sonra II. Mahmut'un yerine geçen oğlu Abdülmecit döneminde “Gülhane Hatt-ı Hümayunu” nun ilanı ile Osmanlıda Tanzimat adı verilen yeni bir dönem başlamıştır.¹¹⁹ Bu dönemde bir çok yenilik yapılmış ve batılılaşma yolunda önemli gelişmeler olmuştur.

Tanzimat döneminde, Abdülmecid kadınların da sayıldığı ilk nüfus sayımını yaptırmıştır. Abdülmecid'den sonra tahta geçen kardeşi Abdülaziz zamanında da “Dar-ülmuallimat” adı altında ilk kez bir kız öğretmen okulu açılmıştır.¹²⁰ Bu okulun açılmasıyla birlikte eğitim-öğretimde kız çocuklarının da okumasının yolu açılmıştır.

Batılılaşma hareketleri sonucunda batı kültürünün etkisi her alanda olduğu gibi düşünce alanında da bir gelişme ve değişme ortaya çıkarmıştır. Kadına kadın haklarının verilmesi, kadının ezik konumundan çıkarılması düşüncesi de sessizce, fakat kararlı bir biçimde etkisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde şair ve

¹¹⁸ Aişe Aslı Sancar, *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile*, İstanbul, 1999, s.8-9

¹¹⁹ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, 1998, s.66

¹²⁰ Afetinan, a.g.e, s.88

yazarlar tarafından kadın ve kadın haklarını konu edinen eserler ortaya konulmuştur. Şinasi'nin "Şair Evlenmesi" isimli tiyatrosu bunlardan biridir. Namık Kemal'de kadın hakları ile ilgili çalışmalarda bulunmuş, yazdığı tiyatro, makale ve romanlarla hem kadınların hem de toplumun uyanması için çalışmıştır. "Zavallı Çocuk" isimli tiyatrosu ve "İbret" gazetesinde yazdığı "Aile" başlıklı makalesi bu çalışmalarından bazılarıdır. Ahmet Mithat'ta kadın sorunları ile ilgili yazılar yazmıştır. "Eyvah" isimli piyesi ile çok eşliliğe karşı çıkmıştır. Bu eseri ile tutucu çevreler tarafından eleştirilmiştir. Yazar ve şairler tarafından yapılan çalışmalarla toplumun dikkati kadın sorunu üzerine çekilmeye çalışılmış, ama çok fazla başarılı olunamamıştır. Ayrıca II. Abdülhamit döneminde kadın basını gelişmiş, yönetimi ve yazarları sadece kadınlardan oluşan dergiler çıkarılmıştır. Dönemin tanınmış kadın yazarları tarafından çıkarılan "Hanımlara Mahsus Gazete" isimli dergi ile kadın sorunları ve aile kurumu tartışmaya açılmıştır.¹²¹

j. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN

II. Meşrutiyet döneminde kadın eski zihniyeti yıkmaya ve kapalı kadın hayatından kurtulmaya çalışmıştır. Kadınlar toplumun bir çok alanında seslerini duyurmaya başlamışlardır.

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Kanun-i Esasi yürürlüğe girmiş, Meclis-i Mebusan açılmış ve bunlarla birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde meclisteki bazı oturumlarda kadınlara yapılan yasal haksızlıklar dile getirilmiş, peçe ve çarşafa karşı savaş açılmıştır.¹²² Bu çalışmalar II. Meşrutiyet döneminde kadının gericilikten kurtulması için mücadele edildiğini göstermektedir.

1913-1914 yıllarında lise düzeyinde eğitim veren İstanbul Kız Lisesi, Erenköy, Çamlıca ve Kandilli Kız Liseleri gibi kız okulları açılmıştır. Yine bu dönemde liselerin yanında "İnas Darü'l Fünunu" adı altında kız öğrenciler için ilk

¹²¹ Suna Özlem Mutlu, '1923 Öncesi Dönemde Türk Kadını', Aydınlanma 1923

¹²² Meriç Velidedeoğlu, *Aydınlanmanın Kadınları*, İstanbul, 1998, s.67

üniversite de açılmış ve kız okullarına öğretmen yetiştirmiştir.¹²³ Kız okullarının açılması ile kadınların cahillikten kurtarılması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi yeni bir siyasi hayatın gelişmesine yol açmış ise de, kadınların devlet idaresi içinde görev alabilmeleri mümkün olmamıştır. Ancak okuyan kadınların çoğalması, aydın bir kadın topluluğu olmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda kız okullarının gittikçe olumlu gelişmesi ve kadın öğretmenlerin iş hayatına atılmaları müspet bir yolun açılmasını sağlamıştır.¹²⁴

I.Dünya Savaşı ile yaşam şartları değişmiş ve kadınlar öğretmenlik dışında başka mesleklerde de çalışmaya başlamışlardır. Bu dönemde “Hukuk-u Aile Kararnamesi” adı altında yeni bir düzenleme yapılmış, şeriat kurallarına göre düzenlenmiş olan evlenme ve aile hukuku ile ilgili bölümlere değişiklikler getirilmiştir. Bununla birlikte kadına boşanma hakkı tanınmıştır. Çok eşlilik biraz kısıtlanmıştır. Ancak bu kararname ile kadınlara tanınan haklar çok uzun sürmemiştir. 1918 yılında Sultan Reşat’ın yerine geçen kardeşi 6. Mehmet Vahdettin’in sadrazamlığa getirdiği Damat Ferit Paşa tarafından bu kararname yürürlükten kaldırılmış ve boşanma, evlilik tekrar tamamen şeriat kurallarına bağlanmıştır.¹²⁵

II. Meşrutiyet döneminde, kadının toplumsal rolü, eğitimi ve görünümüne önem verilmiş, bir amaç olarak ele alınmıştır. Meşrutiyet ile birlikte kadın bir aileye, bir eve kavuşturulmuş, içe kapalı yaşamı dışa açılmıştır. Gezintiler, mesireler, müzik eğlenceleri kadının yaşamına girmiştir. II. Meşrutiyet’in “adalet, dayanışma, eşitlik, kardeşlik, özgürlük” ilkeleri doğrultusunda kişi özgürlüğü ve kadın hakları konusunda yeni ve ileri adımlar atılmıştır. Örneğin, bu dönemde kimi kadınlar kapalı konak yaşamının içinde olmaya baş kaldırmış, büyük kentlerde ev ve konak dışına çıkmayı başarmışlardır.

¹²³ Doğramacı, a.g.e, s.22

¹²⁴ Afetinan, a.g.e, s.96

¹²⁵ Velidedeoğlu, a.g.e, s.63

k. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN

Cumhuriyet'e kadar geçen dönemde kadın kimi zaman ezilmiş, toplumda geri plana atılmış, kimi zaman da değer görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadın için olumsuz koşulların çok olmasının yanında onu özgürleştirmek için girişimlerde de bulunanlar olmuştur. Bu dönemden Kurtuluş Savaşı'na kadar devam eden süre içerisinde kadını savunanların tek amacı, onu toplumda erkekle eşit haklar düzeyine çıkarabilmek, kadının hiçbir konuda erkekten aşağı olmadığını kanıtlamak ve okumuş, faziletli, iyi anne, iyi eş yetiştirilmesine çalışmaktır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte kadın toplum içinde erkeğe bağımlı olmadan düşünölmeye başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde Türk kadınları, değışmek, okumak, çalışmak, meslek edinmek, kentli gibi giyinmek ve en önemlisi erkeklerin yanında ve erkeklerle eşit haklara sahip olarak yaşamak istediklerini çeşitli şekillerde ortaya koymuşlardır. Ancak hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Cumhuriyet döneminde kadınlarımız kendi hakları konusunda, çok fazla mücadele edememişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve çökmesi sürecinde yavaşlayan kadınların özgürleşme çabaları Cumhuriyet'in ilanı ile yeniden canlanmış, daha hızlı bir şekilde devam etmiştir. Türk kadınlarının yazgısı Cumhuriyet ile birlikte değışmeye başlamıştır. Osmanlı döneminde kısıtlanan kadın bu dönemde Kurtuluş Savaşı yıllarında Halide Edip gibi aydın kadınlarımızın önderliğinde mücadele etmiş, tüm köylü kadınlar silah ve yiyecek sağlanmasında canla başla çalışmışlardır.

Kadın haklarının kısıtlandığı bir toplum düzeninin olduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan, kadın-erkek eşitliğinin kabul edildiğı modern Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, Atatürk'ün yaptığı bir çok devrim ile mümkün olmuştur. Bu devrimler içinde, en önde gelenlerinden birisi, kadınların erkekler ile eşit toplumsal varlıklar olarak toplum içinde yerlerini almalarıdır.

Cumhuriyetin kadın hakları devrimi olarak nitelendirebileceğimiz yasal değişikliklerinin ana hatlarını şöyle sıralayabiliriz:

1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat kanunu ile kız çocukları, erkek çocukları ile birlikte öğrenim ve eğitime başlamıştır. Bu kanunu takip eden yıllarda harf inkılabı ile okuma yazmanın kolaylaşması, kılık kıyafet inkılabı ile kadının peçeyi ve çarşafı atması gibi olaylar Türk kadınına ezik ve eşitsiz durumdan kurtarmış, onun erkeğin yanında onurlu, güvenli, bilgili ve sosyal bir varlık yaşamına yön vermesini sağlamıştır. 1926 yılında Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş, yürürlüğe giren Medeni Kanun ile Türk kadınına bin yıl evvel kaybettiği hakları iade edilmiştir. İsviçre medeni kanunundan alınan bu kanun ile tek eşli evlilik kabul edilmiş, boşanma hakkı her iki tarafa da tanınmıştır. Çocukların velayeti, miras ve mal tasarrufu konularında kadın erkek eşitliğini sağlamıştır. Bu dönemde artık kadın güçlenmeye, kişiliğini bulmaya başlamış ve erkeğinin yanında sosyal faaliyetlere katılmıştır.¹²⁶

Seçme ve Seçilme Haklarının Verilmesi Medeni Kanunu ile Türk Kadını erkeklerle eşit haklara sahip olmuştur. III. TBMM tarafından 3 Nisan 1930' da kabul edilen bir yasa ile Türk kadınına belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmıştır. 4 Mayıs 1931' de ilk toplantısını yapan IV. TBMM tarafından 26 Ekim 1932' de kabul edilen bir yasa ile Türk kadınına muhtar, köy ihtiyar kurulu üyeliğine seçilme ve seçme hakkı tanınmış; ertesi yıl da, 8 Ekim 1934' de kabul edilen ve 5 Aralık 1934'de yürürlüğe giren bir başka yasa ile kadın-erkek eşitliği alanında bütün haklar, "Kadınlara Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı"nın¹²⁷ tanınmasıyla verilmiş oluyordu.

Atatürk' ün Kadın Hakları Konusundaki görüşleri ve gerçekleştirdikleri, bugün dünya aydınlarının ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın yaymaya çalıştığı

¹²⁶ Afetinan, a.g.e, s.151-165

¹²⁷ Afetinan, a.g.e, s.169

kadın hakları ile ilgili görüşler, Atatürk tarafından çok önceleri dile getirilmiş ve çoğunlukla da uygulama alanına sokulmuştur. Atatürk, Cumhuriyet' in ilanından dokuz ay önce Şubat 1923 'de şöyle demiştir:

“Bizim sosyal toplumumuzun başarısızlığının sebebi, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlikten ileri gelmektedir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Bundan dolayı bir sosyal toplumun, bir organı faaliyette bulunurken, diğer bir organı işlemezse, o sosyal toplum felçlidir.”¹²⁸

Atatürk, Cumhuriyet ile birlikte Türk toplumunu kadını, erkeği ile modern ve çağdaş bir toplum haline getirmeyi ideal edinmiştir. Halkevleri, Köy Odaları, Dil Kurumu ve diğer bir sürü kurumlaşma ile bu ideali gerçekleştirmek için çalışmıştır.

Meşrutiyet döneminde kadın, sınırlı bir alanda “modern” olurken Cumhuriyet döneminde kadın, bütün Anadolu için gerçekleşmesi beklenen “modern kadın” ülküsü olmuştur. O dönemde toplumun gerek erkeğinde gerekse kadınında varolan kadının topluma açılma isteği yaygınlaşmıştır. Cumhuriyet döneminde kadına birçok alanda kolaylık sağlanmış, sanatsal faaliyetlerde de kadınların çalışmaları desteklenmiştir.

Atatürk, Türk kadınlarının hiçbir alanda erkeklerden ve Avrupalı kadınlardan geri kalmayacaklarına her zaman inanmıştır. Türk kadınına, yüzyıllardır özlemini çektiği haklarına sahip olmada; en azimli, inançlı ve güçlü desteği Atatürk vermiştir. Bu destekle Türk kadını çağdaş ülke kadınlarının önüne geçmiştir. Türk kadını, Atatürk hayatta iken yapılan son seçim olan, 1935 yılı seçimlerinde ilk kez seçilme hakkını da kullanmıştır.

¹²⁸ Apatay Çetinkaya, 'Atatürk Türkiye'sinin Türk Kadını'na Kazancı, İstanbul, 1996, s.

Cumhuriyet döneminde bir çok kadın için eğitim, meslek, iktisadi bağımsızlık, toplumsal hareketlilik, siyasal etkinlik yolları ilk defa açılmıştır. Bu dönemde kadınların siyasal, hukuki ve ekonomik alandaki hakları gelişmiş, toplumsal ve kültürel konumları yükselmiştir.

Cumhuriyet'in kurucusu Atatürk erkek ve kadın arasında tam bir eşitlikten yanaydı. Öğrenim alanında eşit olanaklar ve ömür boyunca tek taraflı bir bağımlılığa dayanmayan ideal bir toplum oluşturmayı hedefliyordu. Bu amaçla Atatürk ilk olarak çok eşlilik gibi eşler arasında farklılıklar gösteren yasaların kaldırılması gibi konular ve İslam'ın geleneksel, ahlaki normları üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Atatürk toplumsal yapıyı temelinden sarsacak reformları ve kısa zamanda çıkarttığı yasalar ile kadının toplumdaki statüsünü değiştirmiştir.

Cumhuriyet döneminde Türk kadını artık yeni bir düzen anlayışının kadını olmuştur. Cumhuriyetle birlikte Türk kadınına okuyup öğrenme, kamusal yönetime ortaklık, toplumda yüксеlebilme, seçme ve seçilme, içinde yaşadığı çağa uygun olanak ve haklar tanınmış, kadın bunlara uygun davranmıştır.

Cumhuriyet dönemi, Türk toplumu için olduğu kadar Türk kadını içinde tarihsel bir dönüm noktasını oluşturmaktadır.

1. GÜNÜMÜZ TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

Cumhuriyet ile birlikte kadın hakları devrimi olarak nitelendirebileceğimiz yasal değişiklikler sonucunda Türk kadını ezik ve eşitsiz durumdan kurtulmuş, erkeğin yanında onurlu, güvenli, bilgili ve sosyal bir varlık olarak yaşamına yön vermeye çalışmıştır.

Cumhuriyet döneminde sağlanan psikolojik ortamla Türk kadınları kamusal alanda çok yaygın biçimde yer almışlardı. Ancak kamusal alanda yer alışları erkeksi değerlerle olmuştu. Bunun yanısıra ev kadınlığı ve annelik mesleğinin uzantısı olan alanlarda yer almışlardı.¹²⁹

Toplumsal yargı kalıpları, insanların temel ihtiyaçlarını cinsiyete göre ayırtmış, etkinlik ve kontrol işlevini çoğunlukla erkeğe, ilişkiler kurma ve bütünleşme işlevini ise çoğunlukla kadına yüklemiştir. Geleneksel aile düzeninde bu toplumsal yargı kalıplarına uygun rollerden oluşan hiyerarşik bir yapı ortaya çıkmıştır. Buna göre erkekler aileyi geçindirmek ve korumakla kadınlarsa evin ve çocukların bakımı, insan ilişkilerinin düzenlenmesi ile yükümlü kılınmıştır. Dolayısı ile aile içinde ekonomik gücü temsil eden erkek belirleyici kadınsa düzenleyici bir roldedir. Böylece aile içindeki rol paylaşımı daha çok cinsiyete dayalı olarak yapılmış, kadın daha çok ev ve çocukların bakımı gibi ev eksenli sorumlulukları yüklenmekle bilinçsiz olarak günümüze kadar sürecektir bir açmazı doğallıkla kabullenmiştir. Erkek ise daha dışa dönük bir hareket ekseninde söz sahibi olmuş, böylece hem evin dışında ve hem de içinde karar verici otorite konumuna gelmiştir. Kadın bu rol paylaşımı ile ev içinde ve ev dışında erkeğin belirlediği yaşama sınırları içinde hareket etmektedir.¹³⁰

Günümüzde kadınlar ne kadar özgür görünseler de erkek hakimiyeti altında yaşamaktadırlar. Aile içinde asıl otorite erkektir. Kadın erkeğin belirlediği sınırlar içinde hareket etmektedir.

Ülkemizde kadınların, eğitim düzeyleri, çalıştıkları meslek alanlarının çeşitliliği ve mesleki kariyerleri erkeklerden oldukça geri kalmıştır. Cumhuriyet ile birlikte kadınlara hukuksal alanda pek çok hak ve özgürlük sağlanmıştır. Ancak

¹²⁹ Çaha, a.g.e., s.184

¹³⁰ Atlan Sevim Kar, *Türk toplumunda Kadının Yeri ve Aileİçindeki Karar Sürecine Etkisi*, İstanbul, 2001, s.31 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Cumhuriyet sonrası tanınan haklar günümüze dek geçen süre göz önüne alındığında, kadın için uygulamada erkeğe eşit gelişme olanağını ne yazık ki sağlayamamıştır.¹³¹ Gerek bölgesel farklılıkların yarattığı gelenek, görenek, töre uygulamalarının etkileri ve gerekse ekonomik olanaklar bu eşitsizliğin günümüze kadar sürmesinin nedenleridir.

Kadının ülkemizdeki durumu, toplumsal yapımızın geleceği açısından önemlidir. Kadın bugünün sosyal konumunda bırakılamaz. Eğer toplumun geleceği konusunda gerçekten beklentiler ciddi ise yapılması gereken kadının sosyal konumu değiştirilmelidir. Böyle bir amaç içinde olan bir ülke toplumsal yapının yarısını oluşturan kadınları terk edilmiş ve ihmal edilmiş bırakamaz. Bu önemli gücün atıl bırakılması halinde toplumun uygarlaşma yolundaki bütün çabalar boşa gitmeye mahkum olacaktır. Kadının eş, sevgili kutsal sıfatlarıyla daima erkeğin yarı varlığını oluşturmuş olması bu bağlamda unutulmaması gereken önemli bir gerçektir. Kadından dinamik ve çöşkulu bir yaşam üretmek ancak onun yaşama katılması ile mümkündür.¹³²

Türk kadının toplumda bugün hala beklenen konuma gelememesinde sosyal, ekonomik, kültürel, dini vb. nedenlerin her birinin etkisinden söz edilebilir. Bu da göstermektedir ki yalnızca yasaların yapılmasıyla toplumsal gelişme sağlanamamaktadır. Aynı zamanda eğitimde, çalışma hayatında, dinde, yaşama biçimlerinde ve benzeri konularda köklü reformların paralel olarak gerçekleşmesi gerekmektedir. Çünkü ancak bu şekilde toplumsal bilinç düzeyi yükselecektir.

¹³¹ Kar, a.g.t, s.47

¹³² Doğan, a.g.e, s.70-80

II. BÖLÜM

B. ALEVİ-BEKTAŞİ KÜLTÜRÜNDE KADIN ANLAYIŞI

a. ALEVİ-BEKTAŞİ İNANCININ TARİHİ VE SOSYO-KÜLTÜREL BOYUTU

Alevilik ve Bektaşilik anlayışı Türk halk kültürü içinde önemli bir yere sahiptir. Bu anlayış, Türk inanç, gelenek, görenek ve adetlerinden etkilenecek gelişmiş, zamanla yayılmış, Türk toplumunda farklı kültür ve yaşayışları ile dikkat çeken bir topluluğun adı olmuştur.

Alevilik, 15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarında tarih sahnesine çıkmıştır. Merkezinde Hz. Ali kültü ve bununla bağlantılı olarak On İki İmam kültü, Kerbela Matemi kültü gibi ona bağlı diğer kültlerin bulunduğu bir Alevilik olgusu, tarihsel verilerin gösterdiği kadarıyla bu dönemde ortaya çıkmaktadır. Bugünkü anlamıyla Alevilik muhtemelen bir dereceye kadar İsmaili kalıntılar üstüne daha önemli ölçüde 15. yüzyıldaki Hurufî etkilerle temellenmiş, 15. yüzyıl sonlarında Şeyh Haydar'la beraber yavaş yavaş şekillenmek suretiyle asıl 16. yüzyılda Şah İsmail'le beraber başlamıştır.¹³³

Aleviliğin çok farklı tanımları yapılmaktadır. A. Celalettin Ulusoy "Hünkar Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu" isimli eserinde Aleviliği şu şekilde tanımlamaktadır:

“Alevilik, İmam Ali'yi seven, onu hak bilip yolundan gidenlerin bağlı oldukları bir inanış sistemini, dini bir akideyi tanımlar. Şia Mezhebi veya Ca'feri Mezhebi olarak da adlandırılan, zaman zaman politik görüşleri de içermiş olan, fakat aslında,

¹³³ Ahmet Yaşar Ocak, Türk Sufiliğine Bakışlar, İstanbul, 2002, s.237-238

İslam'ın temel kurallarındaki düşünce ve uygulama farkını yansıtan Alevilik, İmam Ali'nin ilkelerini kapsayan bir dini doktrindir." ¹³⁴

“İmam-ı Cafer Buyruğu” isimli eserde Aleviliğin 12 İmam’ın kurduğu ve birbirini takviye ettiği din esasları, İslamiyet’ten başka bir şey olmadığı ifade edilmektedir. Alevi olmanın, Ehl-i Beyte sevgi beslemek olduğuna inandıkları belirtilmektedir. ¹³⁵

Mustafa Öz, Aleviliğin, Hz. Ali’yi seven, sayan, her konuda ona bağlı olan manalarında kullanıldığını ifade etmiştir. Sözlük anlamının dışında Alevi, Hz. Ali’yi en üstün sahabi olarak kabul eden ve Hz. Peygamberden sonra onun dünyevi ve uhrevi otoriteyi kendisinde toplayan ve Allah tarafından tayin edilmiş imam olduğunu ileri sürenlerdir. ¹³⁶

Buraya kadar yapılan açıklamalar Aleviliği, Hz. Ali’yi seven, onun yolundan gidenlerin bağlı bulundukları bir inanış sistemi olarak tanımlamaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak, “Türk Sufiliğine Bakışlar” isimli eserinde Aleviliğin tanımı konusunda bir birlik olmadığını, Aleviliğin üç genel eğilime ayrıldığını belirtir. Bu eğilimlerin benimsediği tanımlardan birincisinde Alevilik şu şekilde tanımlanmaktadır: “Alevilik, Orta Asya’da Ahmet Yesevi ile başlayan, Anadolu’da Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ile devam eden, İslam’ın temel değerlerine (Kur’an-ı Kerim ve Peygambere) bağlı, tasavvufa dayalı özgün bir Türk İslamı’dır. Alevilik tanımlarından ikincisi, Aleviliği İslam içinde tanımlar. İran’daki İmamiye Şiiliğe yakın bir Alevilik yorumunu benimser. Üçüncü tanım ise Aleviliği bir İslami yorum

¹³⁴A. Celalettin Ulusoy, *Hünkar Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, Hacibektaş, 1986 s.107

¹³⁵Hasan Ayyıldız, *Buyruk -İmam-ı Cafer Buyruğu-*, Ankara, s. 15-16

¹³⁶Mustafa Öz, ‘İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Anadolu Aleviliği’, *Türk Yurdu*, Aralık 1994, nu:88, s.70

olarak görmekten olabildiğince uzak durmak ister. Buna göre, Alevilik asla bir din, mezhep, tarikat olmadığı için bütünüyle laik bir anlayışı temsil eder.¹³⁷

Aleviliğin tanımı konusundaki bu farklılıklar Alevilerin kendilerini tanımlama konusunda bir görüş birliğine sahip olmadıklarını göstermektedir.

Ahmet Yaşar Ocak, Aleviliğin ortaya çıkması ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: Müslüman olmadan önce Orta Asya’da değişik yerlerde ve zamanlarda yaşayan Türk topluluklarının sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları arasında büyük farklılıklar vardır. Yerleşik hayat yaşayan ve az çok gelişmiş bir kültür seviyesine sahip olan şehirli Türklerle, yazılı kültürle tanışmamış göçebe Türk boyları arasındaki bu fark, onların İslam’ı algılayış, anlayış ve yaşayışlarına da yansyordu. Yeni dinin esaslarını ve kurallarını ana kaynaklarından öğrenme imkanına sahip olanlar arasında Ehl-i Sünnet’in İslam anlayışı yayılıp gelişirken, bu imkanlarla tanışmamış olanlar arasında ise çok tabi olarak Şamanizm’in mistik temeli üzerine oturtulan çöşkücü bir sufilik anlayışının süzgecinden geçmiş, eski inançlarla karışık bir İslam anlayışı, Şamanlara benzer sufilik aracılığıyla yayılıyordu. Bu İslam anlayışı göçebe Türkler arasında aynı sosyo-ekonomik yapıyla beraber sonraki yüzyıllarda da sürüp gitti ve 12.-13. yüzyıllardaki göçlerle Anadolu’ya intikal etti. Bu arada yıllar boyunca, Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar yol üstündeki bütün kültür ve inançlarla karışa karışa bağdaştırmacı (senkretik) bir yapı kazandı. Bu yapıyı Anadolu’da zenginleştirdi. Eski mitolojilerin üstüne yeni mitolojiler ekledi. Ama temelindeki güçlü sufiyane (mistik) özelliği korudu. İşte bugünkü Alevilik ve Bektaşiliğin inanç temelleri böyle oluştu. Hz. Ali, On İki İmam ve Kerbela kültlerini bu heterodoks İslam anlayışının içine başarıyla aşılayan ve böylece bugünkü Aleviliğin temellerini oluşturan ritüellerini, ayinlerini, bunların usul ve erkanını, eski ayinlerle karıştırarak yeni bir yapıya kavuşturan 16. yüzyılda Şah İsmail Hatayi oldu. Hz. Ali, İslam tarihinde etiyle, canıyla yaşamış Hz. Ali’den ve sünnilüğün inançlarındaki Hz. Ali’den çok farklı bir biçimde Şah İsmail tarafından “tanrısal” bir

¹³⁷ Ocak, a.g.e, s.328-329

nitelikle Aleviliğin inanç merkezine oturtuldu. Böylece heteredoks göçebe Türk Müslümanlığı Alevilik oldu.¹³⁸

Buradan da anlaşıldığı gibi Alevilik, Türklerin en eski inanç ve geleneklerinden, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar geçtikleri coğrafyada yaşayan toplulukların kültürlerinden etkilenecek ortaya çıkmış, 16. yüzyılda Safevi Şiiliğin etkisi ile oluşmuş senkretik bir yapıdır.

Alevilik içinde yer alan bazı öğeler, çeşitli doğa kültleri ve gök tanrı kültü gibi Eski Türk inançları ile Şamanizm, Mazdeizm, Maniheizm, Hıristiyanlık gibi çeşitli zaman ve mekanlarda Türk zümreleri arasında az çok yer bulmuş dinlerin ve hatta kısmen Anadolu inançlarının kalıntılarıdır.”¹³⁹

Aleviler, mensup oldukları tarikat, başlarına giydikleri börk veya yaşadıkları çevrede meşgul oldukları mesleklerden dolayı, yazılı ve sözlü gelenekte, Bektaşilik, Kızılbaşlık, Rafizilik, Tahtacılık gibi isimlerle anılmaktadır. Çeşitli isimlerle anılmasına rağmen Türkiye’de Aleviliğin, Bektaşi kültürü ve edebiyatının etkisinde kalmış İslami bir inanışla, göçebe Türkmen kültürünün iç içe girmiş şeklinin ismi olduğu söylenmektedir.

Alevilik bir inanç sisteminin, birbiriyle uyumlu parçalardan oluşmuş bir değerler bütünüdür. Adı iken Aleviler, sözü edilen bu inanç ve değerler sisteminin toplumsal düzlemdeki karşılığını oluşturan sosyal gerçeklik boyutudur.¹⁴⁰

¹³⁸ Ocak, a.g.e, s.340-341

¹³⁹ İsmail Özmen, *Alevi Bektaşi Şiirleri Antolojisi I*, Ankara, 1998, s.6-7

¹⁴⁰ Zeki Uyanık, ‘Alevilik, Aleviler ve Kadın’, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara, Kış 2004, S.32, s.29

Alevilik, İslam dini ve tarihi içinde çok önemli yer tutan bir mezheptir. Oğuz Türklerinden olan Aleviler, Müslüman oldukları zaman Şamanlık dinindeydiler.¹⁴¹

A.Yaşar Ocak, “Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri” kitabında, Alevilikteki Cem törenlerinin Şamanizm’deki içkili ayinlerden geldiğini belirtir. Şamanist devirde yapılan dini toplantılar kadınlı erkekli olurmuş. Alevilerdeki Cem törenleri de kadınlı erkekli karışıktır. Ayrıca Menakıb namelerinde, Rum Erenlerin “Bacı” denilen kadın velilerle bir arada oturup kalktıklarına dair menkıbeler de vardır. Bunlardan biri şu şekildedir: Hacı Bektaşî Veli, Ahmet Yesevi’nin icazetiyle Rum diyarına gelirken ,Rum Erenlerine gıyaben selam verir, selam o sırada mecliste onlarla beraber oturan Fatma Bacı’ya malum olur; ayağa kalkılıp selam alır. Erenler kimin selamını aldığını sorarlar, o da Rum’a yeni gelen bir erenin selamını aldığının cevabını verir.¹⁴²

Alevilerde, Eski Türklerden ve Hristiyanlık’tan da izler bulunur. F.W. Haglock “Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik ” isimli eserinde, Eski ilkel Türklerdeki Ana Tanrıça’nın Alevilerde Büyük Ana şeklinde değiştiği, Meryem Ana geleneğinin de Fatma Anamız şeklinde İslam’da devam ettiğini ifade etmektedir.¹⁴³ Bu da bize Türk halkı ile Hristiyan halkın birbirine ne kadar yakın bir takım inançlara sahip olduklarını göstermektedir.

Alevilik-Bektaşiliğin dayandığı kaynaklar, tasavvuf felsefesi, Müslümanlık ve Türk töresidir. Eski Türklerdeki ahlak sağlamlığı Kızılbaş Türkmenlerde ve Yörüklerde de aynen görülmektedir. Alevilerde aile reisi, kızının evlenmesi için gereken gayreti göstermelidir. Bunu yapmayan kimse vazifesini yapmamış kötü bir insan sayılır. Alevilerde erkeğin karısına iyi davranması, onu perişan etmemesi, tarikat emridir, daha doğrusu Türk töresinin icabıdır. Kadının da kocasına saygılı

¹⁴¹ Yahya Benekay, *Yaşayan Alevilik*, İstanbul, 1967, s.112

¹⁴² A.Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983, s.126

¹⁴³ İsmail Engin, Franz Erhard, *Aleviler / Alewiten I*, Hamburg, 2000, s. 201

olması gerekir, karşılıklı sevgi ve saygıya dayanan bir aile bağı görülür. Kadının erkeği sayması şarttır.¹⁴⁴

Anadolu Aleviliği ve Bektaşiliği, hoşgörü kültürü ve Yunus Emre'nin güzel sözüyle, 72 milleti eşit gören bir felsefedir. O nedenle Alevi öğretisini öğrenmek ve paylaşmak için Alevi olmak gerekli değildir. İnsan olmak yeterlidir.

Anadolu Aleviliği'nin temel öğelerinden biri hoşgörü ve sevecenliktir. Anadolu Alevileri, Orta Asya'dan Anadolu'ya Eski Türk dinlerine ait bazı motiflerle, şaman kökenli bazı gelenekleri de birlikte getirmişlerdir. Anadolu Alevilerinin inançlarına her bakımdan damgasını vuran Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi düşüncesi yanında, Hallac-ı Mansur'dan etkilenen Aleviler, diğer din ve eğilimlere karşı daha hoşgörülü ve sevecen olmayı bilmişlerdir.¹⁴⁵

Aleviler, Türk tarihinde sosyal ve siyasi yönden olduğu kadar, miktar yönüyle de çok önemli bir yer tutmaktadır. Türk kültürünün büyük bir bölümünü Alevi-Bektaşî kültürü oluşturmaktadır.

Alevilik üzerinde araştırma yapanlardan bir kısmı Aleviliğin tarikat olmadığını söylerken bir kısmı da onun İslamiyet'in bir mezhebi olup olmadığı konusunda düşüncelere dalmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye'de Aleviliğin bir tarikat olmadığını gibi, bir mezhep de sayılamayacağını açıkça ifade eden ilk araştırmacı olmuştur. İslam Ansiklopedisi "Kızılbaş" maddesinde ise Aleviliğin bir tarikat veya bir mezhep değil iptidai bir din olduğu sonucuna varır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara, 1990, s. 290-291

¹⁴⁵ Özmen, a.g.e, s.9

¹⁴⁶ Engin, a.g.e, s. 239

Bektaşilik anlayışı, Türk halk kültürü içinde olduğu kadar Türk sosyal hayatı içinde de önemli bir yere sahiptir. Sevgi ve hoşgörü felsefesiyle hareket eden Bektaşilik Anadolu’da hızlıca yayılmıştır.

Ritüellerinde eski Türk inançlarından izler taşıyan Bektaşilik anlayışı, zamanla gelişerek ve yaygınlaşarak Türk toplumunda önemli derecede kabul gören tasavvufi bir akım haline gelmiş, zengin Türk sosyal hayatı ve tasavvufi inanç mozayığı içerisinde Osmanlı zamanında popüler bir Türk tarikatı olmuştur.¹⁴⁷

Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli’ye bağlı olan, O’nun yolundan giden anlamına gelmektedir. Yollarının, tariklerinin pir’i olarak Hacı Bektaş Veli yi kabul ederler. Bektaşî Tarikatı’nın usul ve erkanına uygun bir yaşayışa sahip olmalarına, Ehl-i Beyt sevgisi, tevella ve teberrâ prensibi gibi hususlara bağlı olmalarına bakarak, Bektaşilere, Alevi denilebilir. Türkiye’de her Bektaşî Alevi olduğu halde, her Alevi, Hacı Bektaş’ı “Horasan Ereni” sayıp, hürmet etmesine rağmen Bektaşî değildir. Bu yüzden, “köy Bektaşisi”, “şehir Bektaşisi” ayrımı yapılmaktadır. Köy Bektaşilerine “Alevi” denildiği halde, Şehir Bektaşilerine “Bektaşî” denir.¹⁴⁸ Mehmet Eröz, burada Bektaşileri, Köy Bektaşileri ve Şehir Bektaşileri olmak üzere iki gruba ayırır. Köy Bektaşilerine “Alevi”, Şehir Bektaşilerine “Bektaşî” adı verildiğini belirtir. Alevi ve Bektaşiler arasında sadece bağlı bulundukları makamlar da değil, usulde, erkanda ve temel felsefelerinde de oldukça farklılıklar görüldüğünü ifade eder.

A.Celalettin Ulusoy, Bektaşilik için şunları söylemektedir: “Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli’den sonra ortaya çıkmış, İslam esaslarını ve Alevi inancını, çağın gereksinimleri ve Türk kültürü ile sentez yapan, insanlığın geleceğine ve uygarlığa yönelik, hoşgörülü bir dini felsefe sistemidir.”¹⁴⁹ Buradan da anlaşılabacağı gibi Bektaşilikte, İslam’ın temel prensipleri korunmuştur. Bununla birlikte kişisel ve

¹⁴⁷ Hüseyin Özcan, Alevi-Bektaşî Kültürüne Bakışlar –Canların Nefesinden-, İstanbul, 2003, s.11

¹⁴⁸ Eröz, a.g.e, s.52

¹⁴⁹ Ulusoy, a.g.e, s.107

toplumsal yaşantıda, insanı dar ve katı kalıplar içine sokmayan toleranslı bir düşünce özgürlüğü getirilmiştir.

Bektaşilik, Eski Türk din inançları ile Müslümanlığı kaynaştıran, tasavvufi olarak ifade eden, halka kadar inen kültürü, dili, duyguları ile ulusal yapıyı koruyan, akla ve bilime değer veren tarikatlardandır. Tasavvuftan etkilenen bu tarikatın felsefesi, örf ve adetleri Türklere yönelik özellikler göstermektedir.¹⁵⁰

Eröz, Bektaşi tarikatını Hacı Bektaş Veli devresi ve Balım Sultan devresi olmak üzere ikiye ayırır. Hacı Bektaş Veli devresi ve Bektaşilik hakkında daha iyi bilgi sahibi olmamız için öncelikle Hacı Bektaş Veli'yi tanımak gerekir.

Horasan erenlerinden olan Hacı Bektaş Veli, Horasan'da Nişabur şehrinde doğmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin soyu Hz. Muhammed'e çıkmaktadır. Velayet Name veya Vilayet Namelerinde Hacı Bektaşi Veli'nin menkıbeleri anlatılır. Aynı eserlerde Hacı Bektaşi Veli'nin çocukluğu, kerametleri, Hoca Ahmet Yesevi'nin yanında yetişmesi, Şeyh Lokman-ı Perende'ye intisap edişi anlatılır. Hacı Bektaşi Veli, Hoca Ahmet Yesevi tarafından Anadolu'ya İslam'ı yayma göreviyle gönderilir. Anadolu'ya gelen Hacı Bektaşi Veli, Anadolu erenleri tarafından karşılanır ve Kadıncık Ana'nın evinde misafir olur. Kadıncık Ana, Suluca Kara Höyük'te (Hacı Bektaş İlçesi) yaşayan Çepni boyu oymağının ulularından Yunus Mukri'nin oğlu İdris'in karısı, Kutlu Melek'tir. Daha sonraları Bektaşiler tarafından kutsal kabul edilir.¹⁵¹ Bektaşiliğin kuruluş ve yayılışında Kadıncık Ana'nın etkisi çok olmuştur.

Hacı Bektaş Veli, Anadolu'da ve Rumeli'de nice insanların gönlüne girmiş düşünceleri ve felsefesiyle, sunduğu tarikat anlayışı ile Türk sosyal yapısında silinmez bir iz bırakmıştır. Etrafına kısa zamanda bunca insan toplayan Hacı Bektaş

¹⁵⁰ Kutluay Erdoğan, *Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1993, s.41

¹⁵¹ Eröz, a.g.e, s. 53-54

Veli bu insanlara, onların daha önce içlerinde yaşatmakta oldukları değer yargılarına uygun çağrılarda bulunmuş olsa gerektir. Bu değer yargıları ise Türkistan'dan gelip Anadolu'da yurt tutmaya çalışan bu çeşit topluluklarda herhalde ortak olarak yaşamakta idi. Nitekim Bektaşilik kurulmadan önce Anadolu'da var olan “Abdallar, Kalenderiler, Haydariler, Camiler, Edhemiler, Şemsiler” gerek inanış, gerek gelenek, gerekse dış şekilleri bakımından Bektaşilere o kadar yakın idiler ki bunların yeni koşulların etkisiyle Bektaşilikle kaynaşmakta gecikmemiş oldukları anlaşılmaktadır. Yine bu zümrelerin inanç ve törenleri olduğu anlaşılan örgütlü Ahiliğin, Bektaşiliğin oluşumuna büyük katkısı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵² Bektaşiler Anadolu'da var olan bir çok kültürle kaynaşmış, bunlardan etkilenerek kendilerine özgü bir kimlik oluşturmuşlardır.

Bedri Noyan, kıyafet, erkan ve adabıyla kendisine özgü şekil alan Bektaşiliğin 13. yüzyılın başında teşekkül ettiğini ifade etmektedir.¹⁵³ Bektaşilik Tarikatının asıl kurucusunun Balım Sultan olduğunu ve 16. asırda kurulduğunu söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar ise Bektaşiliğin 15. asırda kurulduğunu söylemektedirler.

Mehmet Eröz ise Bektaşiliğin Hacı Bektaş'ın ölümünden bir nesil sonra ortaya çıktığını belirtir. Bektaşilik Anadolu'da Rum gazileri adı verilen mücahit zümreleri ve askeri taifeler arasında yayılmış, Osmanlı fütuhâtı ile Balkanlara geçmiş ve Tuna kıyılarından Arnavutluk'a kadar çok geniş sahalarda tekkeler kurmuş, Balkanların İslamlaşmasında sonradan Bektaşiler ile karışmış bazı derviş zümreleri ile birlikte rol oynamıştır. Bektaşilik 18. asırda imparatorluk memleketlerinin bir çok sahalarında etkili olmuş, 18.-19. asırlarda Arnavutluk kıtasında inkişaf göstermiş ve İslamlaştırma faaliyetlerine devam etmiştir. Anadolu'nun göçebe ve yerleşik

¹⁵² Özcan, a.g.e, s.12-15

¹⁵³ Bedri Noyan, Bektaşilik Alevilik Nedir, Ankara, 1987, s.7

Türkmenleri arasında da yayılmaya başlayan Bektaşilik ilk devirlerinde Türk töresini, Eski Türk adetlerini geniş şekilde yansıtır.¹⁵⁴

Bektaşiliğin ve Bektaşilerin özel bir duyuş, anlayış, görüş, düşünüş ve inanışları vardır. Konuşmalarında zarifane nükteleri, sadece kendilerine has bir edaları ve bu çok hususi eda altında gizlenen tatlı bir alaya alma ile rindane, kalenderane sevimlilikleri temel özellikleridir. İşte bu tatlı hal içinde sınırı olmayan bir tolerans, bir hoşgörölülük ile son derece insani bir görüş vardır. Din, mezhep, ırk ve milliyet farkı gözetmeden muayyen inanışları kabul eden her ferdi çatısı altına kabul eder... Bektaşi teorisinde zorlama, şiddetten sakınma, bütün insanlara acıma ve şefkat telkin edilir.¹⁵⁵

Bektaşiler, din, ırk, mezhep ayırmadan bütün insanlara eşit gözle bakmışlar, herkese hoşgörü ile yaklaşmışlardır. Anlayışlarının temelini sevgi ve hoşgörüye dayandırmışlardır.

Hacı Bektaşi Veli tarafından kurulan Bektaşilik tarikatı, Balım Sultan tarafından yeniden teşkilatlandırılmıştır. Balım Sultan'a kadar eski Türk dini inanış ve geleneklerinin, İslam dininin ve bir kısım batini fikirlerin bir karışımı olan Bektaşiliğin bazı esaslarında bu yeni teşkilatlandırılma ile değişiklikler olmuştur. Ayin ve erkanlarda bazı yenilikler yapılmıştır. Bektaşilik, Balım Sultan ile birlikte geçirdiği değişimlerle, On'dan sonra itibarı artmıştır. Anadolu'da, özellikle de Rumeli'de yayılmıştır. Devlet nazarında korunmuş ve ilgi görmüştür. O dönemde Yeniçeri Ocağı da manevi olarak Bektaşilere bağlanmıştır.¹⁵⁶

Bektaşilik, Balım Sultan'dan sonra yeniden şekillenmiş, ayin ve erkanlarda bazı yenilikler yapılmıştır. Bu yeni haliyle Anadolu'da yayılmıştır.

¹⁵⁴ Eröz, a.g.e, s. 60-61

¹⁵⁵ Noyan, a.g.e, s.7

¹⁵⁶ Eröz, a.g.e, s. 61-75

Bektaşî ahlakının başlıca noktaları, nefsini bilmek, benlikten geçmek, alçak gönüllü ve kanaatkar olmak, iftira, kıskançlık, kibir, hased, kin, dedikodu gibi huylardan uzak durmak, doğruluk, iyilik, yardımcı olmak, sıkıntıya tahammül ve sabır göstermektir.¹⁵⁷

Alevilik-Bektaşîlik anlayışı çok zengin bir kültür birikimine sahiptir. Düşüncelerinin temelini hoşgörünün oluşturduğu Alevi- Bektaşî toplulukları her şeye hoşgörü ile yaklaştıklarından yaşamlarında bir çok farklı anlayışa yer vermişlerdir. Anadolu'da yaşayan Aleviler çeşitli isimlerle vasıflandırılmalarına rağmen inanç ve değerler açısından birbirinden farklı değillerdir. Bu topluluklar içinde bulundukları sosyal şartlar neticesinde kendilerine göre bir anlayış gerçekleştirmişler ve farklı düşünceleri zamanla gruplar arasında yaygınlaştırmıştır.

Alevilik-Bektaşîliğin her ikisinde de inancın temelini İmam Ali ve Hacı Bektaş Veli'nin eşi bulunmaz kişiliklerine bağlı olması, Hacı Bektaş Veli'nin Ali soyundan geldiğine ve hatta ad değiştirmiş Ali olduğuna inanılması, bazı bölgelerde ve özellikle ülkemizde de Alevilik ve Bektaşîliği birbirinden ayrılması olanaksız biçimde birleştirmiştir.¹⁵⁸ Bu inanca bağlı olan her insan kendini hem Alevi hem de Bektaşî saymaktadır.

Alevi-Bektaşîler batını inançlara bağlıdır. Kendilerine ait töreleri ve inançları vardır. Bu inançlarına sadıktırlar. Dört kapı (şariat- tarikat- marifet- hakikat) kayıt ve kuralları ile kırk makamın hak olduğunu, uyulması gerektiğini bilirler. Üçler, beşler, yediler, on ikiler, kırklar kutsaldır. Onların yanısıra on dört masum pak, on yedi kemerbestin de kutsallığına inanırlar Üç sünneti, yedi farzı tam kılarlar. Ruhun kalıptan kalıba geçeceğine inanırlar. Hz. Ali'nin tüm öğretilerine bağlıdırlar. Ali'nin Muhammed'in kardeşi, damadı, musahibi olduğu inancına ölümsüz inanırlar.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Noyan, a.g.e, s.83

¹⁵⁸ Ulusoy, a.g.e, s.107

¹⁵⁹ Özmen, a.g.e, c.1, s.20

Alevi ve Bektaşiler ülke ve ulus birliğine, bütünlüğüne derinden bağlı, kültür ve düşünceye büyük bir değer ve önem veren yetmiş iki milleti kardeş bilen, kimseye hor bakmayan, sevgiyle, enginlikle yaklaşan bir topluluktur.

Alevi-Bektaşî topluluklarının aslında bir kaynaktan inançları bütünleşmişse de ayrıntılarda farklılıklar ortaya çıkmıştır. A. Celalettin Ulusoy, Alevi-Bektaşileri üç gruba ayırmıştır. Birinci grup, Hacı Bektaş Veli soyundan gelen mürşide bağlı olan Alevi-Bektaşilerdir. İkinci grup, On iki imamlar soyundan geldiğine inandıkları ocaklara bağlı Alevi-Bektaşilerdir. Bunlar Hacı Bektaş Veli'yi yolun menbaı ve tüm Alevilerin önderi, başı kabul ederler. Üçüncü grup, Balağan kolu diye anılan daha çok İstanbul ve Arnavutluk'da bulunan Alevi-Bektaşilerdir.¹⁶⁰

Alevilik ve Bektaşiliğin içi hak, adalet, yardım, dürüstlük, sevgi, dostluk ve aydınlık içeren görüşlerle doludur. Özünde karanlığa, yozluğa, yobazlığa, durgunluğa karşı çıkma ve direnme vardır. Onlara göre, insanı sevmek tanrıyı sevmektir. İnsana hizmet, en büyük ibadettir. İnsan tanrının yeryüzündeki sembolüdür. Alevi ve Bektaşiler, insanın birlik beraberliğine, dostluğa, kardeşliğe, sevgiye ve hoşgörüye büyük önem vermişlerdir.

Alevi ve Bektaşî kültürü Türk kültürünün temel ve önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Anadolu'da yaşayan tüm kavimlerin Orta Asya'dan gelen Türklerle kurduğu düşünce, inanç, sevgi, kültür sentezi Anadolu Aleviliğinin alt yapısını oluşturmaktadır.

Bizim ülkemizde Alevi ve Bektaşiler inanç, yaşantı, gelenek ve düşüncede birbirinden farklı değildir. Ülkemizin dışında bulunan, örneğin Endonezya, Irak veya İran'daki Aleviler Hacı Bektaş Veli'nin adını bile duymamışlardır. Bu ülkelerde, kadının erkekten mahrem tutulması, erkekten sonra gelmesi, kısıtlanması gibi

¹⁶⁰Ulusoy, a.g.e, s.255

kurallar taassup ölçüsünde devam etmektedir. Ama bizim ülkemizde özellikle de Anadolu'da Hacı Bektaş Veli'den itibaren kadınlarla ilgili bir çok reform yapılmış, kadınlara erkekle eşit haklar verilmiştir. Taassuba dayalı katı kurallar yerine, insan ruhunun yüceliğine, kutsallığına dayanan bir ahlak sistemi geliştirilmiş, toplumdaki insanlar bu yönde eğitilmişlerdir.¹⁶¹ Türkiye’de yaşayan Aleviler ile ülkemizin dışında yaşayan Aleviler arasında inanç, yaşantı, gelenek ve düşüncede farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye’de yaşayan Alevilerde kadın bir çok bakımdan özgür iken Türkiye dışında yaşayan Alevilerde kadın kısıtlanmıştır.

Türk kültür, edebiyat ve sosyal hayatında Alevi–Bektaşî düşüncesinin önemli bir yeri vardır. Bu anlayış Türk inanç, adet, gelenek ve göreneklerini öğretilerinin içine almış zaman içinde yayılarak kitleleri etkilemiş, mensupları sosyal bir grup meydana getirmiş, sonuçta kendine özgü bir hayat tarzı, bir felsefe oluşturmuştur.¹⁶²

Alevilik-Bektaşilik arasında tam bir benzerlik vardır. Bu iki inanç sistemi arasındaki bağlantıyı A. Celalettin Ulusoy şu şekilde açıklamaktadır: “Muhammed-Ali soyu On iki İmamlardan ve onların yakınlarından gelmiş ve temsil ettikleri inanç bu yoldan İslam dünyasının her tarafına dağılmıştır. İmam Ali Rıza, kardeşi İbrahim Mükerrrem Mücab ve yakınlarının Horasan'a bir daha ayrılmamak üzere yerleşmesi ve bu olaydan dört yüz otuz bir yıl sonra Hacı Bektaş Veli'nin dünyaya gelmesi, Alevi-Bektaşî bağlantısını oluşturan olaylar zincirinin bir düğüm noktası olmuştur. Hacı Bektaş Veli ile beraber insanlık döneminin tanıyacağı yeni inanç sisteminin, yeni doktrinin, Alevilikle bütünleşme ölçüsündeki bağlantısını, Hacı Bektaş Veli'nin Muhammed-Ali soyundan gelmesi ile izah etmek mümkündür.” Hacı Bektaş Veli'nin On iki İmamlar soyundan gelmesi Alevi-Bektaşî bağlantısını daha iyi açıklamaktadır. Alevilik-Bektaşilik inancı, insanlığın yücelmesine yönelik reformların benimsenip, uygulanması ile birbiriyle bütünleşmiştir. Hacı Bektaş

¹⁶¹Ulusoy, a.g.e, s.107-108

¹⁶²Özcan, a.g.e, s.7

Veli'nin On iki İmam soyundan, Ali soyundan gelmiş olması da Alevi ve Bektaşilerin O'nun adında birleşmelerini sağlamıştır.¹⁶³

Alevilik-Bektaşilik ayırt edilemeyecek kadar birbirine yakındır ve iç içe geçmiştir. Birisi hakkında ileri sürülecek bir görüş, çoğunlukla diğerini de kapsamaktadır. Alevilerde yüzyıllardır yakın ilişki içinde bulundukları Bektaşiler gibi kendilerini saran çevreye uymuşlar, yerli gelenek ve töreleri benimsemişlerdir. Alevi-Bektaşi gelenek ve törenlerinde karışık öğelerin bulunma nedeni bundan kaynaklanmaktadır.

Alevilik ve Bektaşilik iki ayrı vurgu yapar, ama aynı kültürel zemin üzerinde yer alır. Alevilik ve Bektaşilik birbirlerinden ayrılamayan, aynı zemine oturan ama farklı işlevlere yanıt vermiş gelişmeler olarak karşımıza çıkmıştır.

b. ALEVİ KÜLTÜRÜNDE KADIN

Kadın, bütün toplumlarda farklı özelliklere sahiptir. Türk geleneksel yapısında kadının ayrı bir yeri vardır. Eski Türklerde çok önemli bir yere sahip olan kadının konumu, zaman içerisinde bazı yanlış anlayışlar yüzünden geri plana atılmıştır. Ancak, bugün özellikle köylerimizde kadının eski Türk geleneğinden kaynaklanan hukuki durumunu az ya da çok korunmuş olduğu görülmektedir. Bu durum en çok Tahtacı Alevi- Kızılbaşlarda görülmektedir.

Alevilerin insan anlayışı, insana bakışı tam ve doğru olarak anlaşılırsa, onların kadına bakışı da daha iyi anlaşılabilir. Bu nedenle Alevilikte kadın anlayışından önce bu topluluğun insan anlayışını bilmek gerekir.

Alevilere göre insan, Allahın en üstün, en mükemmel, en eksiksiz yaratış gücünün bir sembolüdür. İnsan, Allah'ın yer yüzündeki görüntüsü, bir yansıması olduğu için

¹⁶³ Ulusoy, a.g.e, s.185-186

kutsaldır. İnsanın, Allah'ın hayali bir görüntüsü olduğu görüşü Alevilik felsefesinin kaynağı olmuştur. Alevilikte insanın kutsal kabul edilmesinin temeli tasavvufa dayanır.¹⁶⁴

Aleviler, insanı yaratılanların en değerlisi olarak kabul ederler, onun varlığın özü olduğunu söylerler. Bu nedenle kadın ve erkeği eşit kabul ederler. Alevilere göre, kadın ve erkek her ikisi de candır. Aleviler herkese can gözüyle bakarlar.

Aleviler, dünyada ilk yaratılan Adem ile bugünkü biz Adem oğullarının hep bir olduğuna inanırlar. Bu inançlarından dolayı Allah'ın suretlerinden yaratılmış olan insanoğlunu değerli kabul ederler. Onların inancına göre insan, Allah'ın yeryüzünde halifesidir. Alevilere göre, her şeyin başı insandır. Aleviler kadın erkek ayırmadan tüm insanlara saygı duyarlar. Alevilerin inancında Tanrının bir sureti olan insanoğlunun iki kaşının arası mihraptır.¹⁶⁵

Alevilik ve Bektaşilik anlayışının temelinde, İslam dinine bağlı kalıp, onu yaşatırken, başka dinden olana ve bütün insanlara da şefkat ve hoşgörü ile bakmak vardır. İşte Aleviler insana bu anlayışla bakarlar. Hepsine Allah'ın görüntüsü ve onun bir parçası olmasından dolayı sevgi duyarlar.

Alevilerin düşüncesinde, insan için söylenen bütün özellikler kadın içinde aynen geçerlidir. Alevi toplumunda kadın, tıpkı Eski Türklerde olduğu gibi savaşta bile erkeğin yanındadır. Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında düşmana karşı gerektiğinde kadın, erkek, çocuk birlikte mücadele etmeleri, Bacıyan-ı Rum'un yaptığı bütün katkılar bu durumun bir göstergesidir.

¹⁶⁴Karaca Ahmet Sultan Kültürünü Tanıtma, Dayanışma ve Türbesini Onarma Derneği, www.karacaahmet.com

¹⁶⁵ Benekay, a.g.e, s.97

Aleviler eşitlikçi ve özgürlükçü bir felsefeye sahiptirler. İmam-ı Cafer'in, "İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittir."¹⁶⁶ sözü Alevilerin tüm insanları eşit kabul ettiğinin bir göstergesidir. Bu özelliklerden dolayı Alevilerde uzunca bir dönem kadın erkekle eşit kabul edilmiştir. Alevilerde kadınla erkek beraber ibadet eder, beraber üretir, beraberce eşit bir şekilde tüketirler. Alevilikte kadın, "Ana"dır, "Bacı"dır.

Alevilerde kadının diğer mezheplerdeki kadınlara göre daha özgür olduğu görülmektedir. Kadının bu özgürlüğünün, Aleviliğin kendine özgü ilkelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Hacı Bektaş Veli'nin "Kadınları okutunuz."¹⁶⁷ sözü Aleviliğin ilkelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin 700 yıl önce yaşadığı düşünülürse, bu söz bize Alevilerde kadına özgürlük ve değer vermeye daha 700 yıl önce başladığını göstermektedir. Aleviler, Hacı Bektaş Veli'nin bu sözü ile sadece kadının okumasını değil eşitliğini de hedeflemişlerdir.

Alevilikte kadın anlayışı Bektaşilikteki kadın anlayışına benzer. Hemen hemen örtüşür. Alevilikte de kadına çok değer verilir, saygı gösterilir. Alevilikte kadın erkek eşit kabul edilir. Her ikisinde de önce insan can olarak bakılır.

Alevilikte kadın, erkekle aynı yetkilere sahip bir varlık olarak kabul edilir. Hatta bazı durumlarda kadını saygınlığı erkekten daha çoktur. Kadın eşini seçme konusunda özgürdür. Toplumda erkeğin yaptığı her şeyi yapabilir.

Aleviler, kadını hayatın dışına itmemişlerdir. Gündelik hayatta kadın erkekle beraber çalışmış, hatta üretimin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Öyle ki kadının çalışmaması, Alevi ailesinin açlığa mahkum olması olarak kabul edilmiştir. Alevilerde kadın tarlada erkekle birlikte çalışmak zorunda kalmıştır. Böyle bir durumda kadının erkekten ayrı bir yerde iş yapması mümkün değildir. İşte bu tarz

¹⁶⁶ Ayyıldız, a.g.e, s.320

¹⁶⁷ Özmen, a.g.e, s.60

mecburiyetler Alevi erkeği ile kadınının bir arada bulunması felsefesini ortaya çıkarmıştır. Bu felsefenin adına da Alevilik denilmiştir. Bu durum Alevilik olgusunun temelini kadının oluşturduğunu göstermektedir. Kadının Alevilikten soyutlanması, bu sistemin yıkılması olarak kabul edilir.¹⁶⁸ Alevi kadını, ev içinde erkekten bile daha çok söz hakkına sahip olmuştur. Alevilerde kadın- erkek, işte, üretimde, mecliste ve dergahta birlikte yer almışlardır.

Hacı Bektaşî Veli kadına büyük bir değer vermiştir. Kadının erkekle eşit konuma getirilmesinde özellikle Hacı Bektaşî Veli'nin büyük etkisi olmuştur. Velayet Namelerinde anlatılan, Hacı Bektaşî Veli'nin Anadolu'ya ayak bastığını diğer din ulularından önce Fatma Ana isimli bir kadının anlaması ve O'nun selamını alması kadını erkeğin bile önüne geçiren bir yaklaşımı göstermektedir.

Alevi ailelerinde kadının özel bir ağırlığı ve konumu vardır. Ayrı bir saygınlığı bulunur. Kadının sözü dinlenir. Cem ayinlerine, kurban toplantılarına erkeğin yanında katılır. Aleviler ve Bektaşîlerde başlangıçlarından bu tarafa kadın erkekten çekinmemiş ve gizlenmemiştir. Kadın erkek eşitliği her yerde her yönde gerçekleştirilmiştir.

Alevilerde kadın, herkesten kardeş gibi saygı görür. Alevi kadınlarının tamamı bacıdır. “Bacı” kavramı hitap şekli olmasının yanında manevi bir anlam taşır. Bu nedenle Alevi kadınlar saygı duydukları ve sevdikleri kadınlara “Bacı” derler. Aleviler Dedeye saygı duydukları gibi onun eşine de saygı duyar, “Bacı” ya da “Ana” diye hitap ederler. Kadınları bu gözle gören Alevilerde, ibadette bile kadınla erkek yan yana yer alır.

Alevilerde kadın, miras konusunda da erkekle eşit haklara sahiptir. Geçmişe baktığımızda, miras konusunda, kadına erkekten daha az pay verilirdi. Bugün bile

¹⁶⁸ Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, İstanbul, 2002, s.20

ülkemin doğusunda kadınlar hala mirastan pay alamamaktadırlar. Bütün bunlara bakıldığında miras konusunda da Alevi kadınına değer verildiği açıkça görülmektedir.

İnsanın kutsal olduğu gerçeğine inanan Aleviler, kadını yüceltmış, onun yüzünde tanrının belirtisini bulmanın mümkün olduğuna inanmışlardır. Pir Sultan Abdal'ın şu dörtlüğü bize kadının kutsal kabul edildiğini açıkça göstermektedir.

“Gel benim ey güzel selvi çınarım
Yüreğime ateş düştü yanarım
Kıblem sensin, yüzüm sana dönerim
Mihrabımdır kaşlarının arası”¹⁶⁹

Pir Sultan Abdal'ın bu dörtlükte kadına verdiği kutsallık, Aleviliğin insanı kutsal görme felsefesinden kaynaklanmaktadır.

Aleviler kadını Hak'ın nuru olarak görmektedirler. Kadının nur ala nur olduğuna inanmaktadırlar. Alevilerin inancına göre, Allah kainatı yarattığında, daha kara parçaları yokken, yer ve gök su iken, kandilde bir nur parladı. Bu nur'un içinde bir kadın gözüktü. Başında bir taç, iki kulağında iki küpe, belinde de bir kemer vardı. Cebrail Aleyhisselam, nur içinde kadını görünce hayrette kaldı. Hak'a niyazda bulunarak bunun kim olduğunu öğrenmek istedi. Hak'tan ses geldi. Dedi ey Cibril "O, cennet hanımlarının seyyidesi (hanımefendisi) Fatima-i Zehra'dır." Cebrail sual etti. "Ey Tanrım bu ne kadar güzelmiş." Tanrı buyurdu. "Biz O'nu nur ala nurdan yarattık." Cibril merakla sual etti. "Ya Rab, başındaki nedir?" Tanrı buyurdu ki "Başındaki taç, tac-ı Devlettir ki bu Resulümüz Muhammed Mustafa'dır." dedi. Cibril, belindekini sual eyledikte Hak, buyurdu ki, ya Cibril belindeki de Kemer

¹⁶⁹Özmen, a.g.e, c.2, s.221

olup, Hz. Fatıma'nın helali olan Ali'dir. Cibril sual etti: "Kulaklarındaki nedir?" Hak buyurdu. "Şeb-ber-t Şübber (Hasan ve Hüseyin'dir) ki bunlar cennetin efendileridir, diye buyruk verdi. Burada da görülüyor ki Hz. Muhammed-Ali-Hasan-Hüseyin'in varlığı Hz. Fatıma'da bütünleşmiştir. Kadın olarak cümlesini sinesinde toplamıştır, kendisi de nur ala nurdur.¹⁷⁰ Bu Aleviliğin kadına verdiği değerin güzel bir örneğidir.

Alevi meclisinde kadın-erkek yoktur. İnsan vardır. Can vardır. "Can", "canlar", "erenler" ifadesi sadece kadın veya erkek için kullanılmaz. Her iki cins için ortak olarak kullanılan bir deyimdir. Ailede, toplumda, dinsel hayatta kadın-erkek ayrımı yapılmaz. Kadın ve erkek toplumun her alanında eşittir. Örneğin, evde anne ve babalar çocukları arasındaki kız-erkek ayrımı yapmazlar. Evlilikte kadın ve erkek hakları eşittir. Aleviler kadını erkekten hiç ayırmazlar. Alevi ve Bektaşilerde kadınlar Cem törenlerine, sohbet toplantıları ve diğer dinsel törenlere erkeklerle eşit koşullarda katılırlar. Dede veya baba olmadığı zamanlar; onun işlerini dede veya baba eşi olan ana veya ana bacı vekaleten yürütür.¹⁷¹

Her inanç, kendine has bir yaklaşımla, dünya ve ahirete ilişkin farklı yorumlar getirmiştir. Bu farklı yorumlar, kendi topluluğu içindeki bireylere bakışına da yansımıştır. Bazıları insanları cinsiyetlerine göre ayırıp bireylerin konumunu buna göre belirlemişlerdir. Bazıları da dini uygulamalarda bir ayrım yapmadan bilgi ve becerileri doğrultusunda görevlendirme yapmışlardır. Bu durum sadece dinden dine farklılık göstermeyip, bazen aynı dinin farklı yorumlarında bile mevcut olabilmektedir. Bunun en ilginç örneğini günümüz Türkiye'sinde Alevî ve Sünnî inancın yapılanışında görmek mümkündür. Sünnî inancın temel yaklaşımlarına göre cinsiyet ayrımı oldukça belirgin olup, erkek egemen bir tutum izlendiği görülmektedir. Bu yaklaşımın toplumsal hayattaki yansımalarında olumsuz kimi örneklerine de rastlanmaktadır. Bu durum Alevîlerde farklılık göstermektedir. Alevi inancında, topluluğun bireyleri cinsiyetine göre değil, onların niteliklerine göre

¹⁷⁰ Muharrem Naci Orhan, 'Alevilikte Kadının Yeri', Gerçek İlim Alevi Birlikleri Yayın Organı, www.gercekilim.com

¹⁷¹ Karaca Ahmet Sultan Kültürünü Tanıtma, Dayanışma ve Türbesini Onarma Derneği, www.karacaahmet.com

değerlendirilip, dinî hiyerarşi içindeki statüsü buna göre belirlenmektedir. Bu yaklaşımın sonucu olarak belirli bir cinsiyet ayrımı yapılmadan, kadın-erkek her ortamda birlikte yer almışlardır.¹⁷²

Kadınlara saygı göstermek Alevi düşüncesinde bir inanç belirtisi ve büyüklük göstergesi olarak kabul edilmiştir. Kadına duyulan bu saygı nedeniyle evlilikte tek eşlilik benimsenmiş, çok eşlilik tercih edilmemiştir. Çok sınırlı sayıda da olsa çocuğun olmaması durumunda çift evli örnekler de vardır. Bu evliliklerin tamamında ya ağır koşullardaki kadınların hastalığı ya da uzun süre çocuğunun olmaması temel nedendir. Bu uygulamalarda bile, kadının razılığı mutlaka şarttır. Böyle bir durumda bile evlenen düşkün, olur. Fakat diğerine göre bu durum biraz daha anlayışla karşılanmaktadır. Bu anlayış hiçbir zaman hoşgörü boyutunda olmayıp, bir anlamda zorunlu kabullenıştır. Ama kesinlikle, Alevîler arasında asıl olan Hz. Ali'nin Hz. Fatma ile evliliğinde olduğu gibi tek eşliliktir.¹⁷³ Aleviler sadece kendi aralarında kız alıp verirler. Sünnilere kız vermeye pek yaklaşmazlar. Ancak bu durum günümüzde değişmeye başlamıştır.

Alevilerde boşanma yoktur. Mecburi bir durum olmadıkça boşanmaya sıcak bakmazlar. Boşanana da iyi gözle bakmazlar ve onu düşkün kabul ederler. Benekay “Yaşayan Alevilik” kitabında boşanma ile ilgili olarak Alevi dedelerinden Abdullah Demirhan Dede ile yaptığı bir görüşmeyi şöyle anlatır: “Abdullah Demirhan Dede, Alevilerde evli kadınların ancak, kocasına zehir vermek istemeleri, zina etmeleri, kocasının malını talan etmesi, çalması hallerinde boşanmalarının mümkün olduğunu ve bunlar da usulüne göre ispat edilir ve hak bilirse boşanmaya Dede tarafından izin verildiğini söyledi.”¹⁷⁴

¹⁷² İbrahim Bahadır, ‘Alevi Bektaşî İnancına Göre Kadın’, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara, Kış 2004, S.32, s.13

¹⁷³ Bahadır, a.g.m, s.13

¹⁷⁴ Benekay, a.g.e, s.114

Alevilerde Hz.Ali'nin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Hz. Ali de kadınlara o zamana kadar görülmeeyen davranışlarda bulunarak saygı göstermiş ve örnek olmuştur. Hz. Ali'nin çocuklarına söylediğı şu sözler onun kadına duyduğu saygıyı açıkça göstermektedir: “Kadın, çiçek tabiatlı, çiçek yaratılışıdır. Kadın bir kahraman değildir. Her hal ve surette onunla anlaşınız. Kendisiyle iyi, gereğı gibi ve makbul görülecek, herkes tarafından beğenilecek bir tarzda yaşayınız. Ona öyle bir hayat arkadaşısı olunuz ki, o, yaşamın tadını tatsın.”¹⁷⁵

Aleviler, Hz. Ali'ye derin bir bağıllık ,sevgi ve saygı duyarlar. Yaşamlarının her alanında onu örnek alırlar. Kadına saygı konusunda da Hz. Ali'nin bu sözlerine ve yaklaşımlarına uygun davranmaya özen gösterirler.

Aleviler, kadına büyük bir değer verirler. Alevilerde kadın evliyalara da çok büyük saygı duyulur. Bu saygı dini önderliğin sadece erkeklere ait olmadığını göstermektedir. Alevilerin Hz. Fatma ya duydukları saygının temelinde yine aynı neden yatmaktadır. Aleviler kadınları bir anlamda Fatma Ana'nın yaşayan temsilcileri olarak görürler. Kadın derviş, kadın evliya anlayışı ilk dönem tasavvuf hareketi ürünüdür. Kadın evliya, Alevi inancında kadına bakışta önemli bir rol oynamıştır. Alevi inancına göre, Allah herkese karşı eşit mesafede bulunmaktadır. Bu nedenle Allah'ın karşısında insanlar kadın ya da erkek olarak değil can olarak bulunurlar. İşte bu nedenden dolayı Aleviler ve Bektaşiler yaptıkları ibadet sırasında cinsiyet ayrımından soyutlanmış ve insan olarak meydana gelirler. Bektaşiler ibadet yerleri olan meydana girerken erkeğin ve kadının kişiliğı meydana girmez şeklinde vurgularlar.¹⁷⁶

Aleviler için temel olan şey dış görüntü değil, iç görüntüdür. Onlara göre asıl olan candır. Can ile kastedilen kadın ya da erkek değil, insan bedeninin içindeki ruhtur. Alevilere göre, ruh farklı bedenlerde dolaşır. Bu nedenle de onların inancına göre

¹⁷⁵ Zelyut, a.g.e, s.20

¹⁷⁶ Bahadır, a.g.m, s.13

gerçek anlamda ne kadın kadındır, ne de erkek erkektir. Hepside ruhtur. Aleviler, bu düşünce ile cinsiyet ayrımının canda değil tende olduğunu söylerler.

Alevi Bektaşî inancında kadın erkek ayrımı yapılmaz. Aksine kadın her alanda yüceltilir. Onlar cinsiyet ayrımı yapmaz, insana sırf insan olduğu için değer verirler. Alevi - Bektaşî düşüncesinde insanlar bir can olarak sosyal hayatın her alanında erkek kadın olmasına bakılmadan eşit haklara sahiptir.

Alevilerde kadın çok değerlidir, incitilmez, saygı görür. Alevi erkeklerine kadınları dövme hakkı verilmemiştir. Bir erkeğin karısını dövmesi çok büyük bir suç olarak kabul edilir. Bu davranışta bulunan erkek cem ayini sırasında dara (bir çeşit sorgu) çekilir. Ama bunun yanında Alevilerde de kadının dövüldüğüne rastlanır. Bu da erkek egemen toplumun birbirine benzemesi ve birbirinden etkilenmesinin bir sonucudur.

Aleviler, çocuklarını kız erkek demeden okuturlar. Çocuklarını yetiştirirken; kız erkek ayrımı düşünmez ve yaşam öğretilerinde öyle davranmazlar. Yaşar Seyman, Hacı Bektaş Veli Dergisinde yazdığı yazısında bu durumla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Doğuda yan yana iki kentimizin köylerinde bir kaymakam eşinin gözlemlediği olgu, gerçekleri göz önüne şöyle seriyor: ‘Yan yana iki Doğu Anadolu kenti ve merkeze bağlı iki köyünde gözlemlenen eğitime yönelik gerçek şuydu: Elazığ’a bağlı Sünni köyünde ilkokula giden kız çocuğu sayısı çok az ya da hiç yokken; Tunceli ilinin hemen hemen her köyünde kız çocuklarının tamamının ilkokul hatta lise mezunu oldukları görülüyor.’ Bu, Alevilerin kız ve erkek ayrımı düşünmeden çocukların eğitime önem verdiklerini gösteriyor.”¹⁷⁷

¹⁷⁷ Yaşar Seyman, ‘Alevi Öğretisinde ve Toplumsal Yaşamda Kadın’, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara, Kış 2004, S.32, s.65

Kız çocuğunun eğitimine bu kadar çok önem vermeleri Alevilerin, kadını kurtarmanın yolunun eğitimden geçtiğine inandıklarının bir göstergesidir.

Alevi inancında hiçbir cinsiyetin kutsallığından bahsetmek ve birini diğerinden üstün tutmak için gerekçeler bulunmamaktadır. Yer yer yükselen değerlerin çekiciliğine kapılarak kimi Alevî aydınlarınca kadının kutsallığına ilişkin ortaya atılan kimi değerlendirmelerin de gelenekle değil modern yorumlarla bağı vardır. Alevî inancında kadının kutsallığı değil; “er” mertebesine ulaşan insanın kutsallığı söz konusudur. Bu dereceye kadın ya da erkek kim gelirse gelsin kutsallaştırılır. Bu nedenle Alevî inancının tek bir cinsi kendine merkez aldığını söylemek zordur. Alevî inancında tasavvufun ilk dönemlerinde olduğu gibi insanlar cinsiyetine göre değil, inançta kat ettiği yola göre değerlendirilir. Eğer kişi, bilgisi ve yaşantısı ile inanç içerisinde ilerlemiş ise, ister kadın ister erkek olsun, sıradan insanlardan daha üst seviyededir. Bilgi ve yaşantısı ile belirli bir olgunluk seviyesine ulaştığında artık o kadın değil erdir. Bilindiği gibi tasavvufta erlik, erkeklik anlamına gelmeyip bilgi ve yaşantısı ile inançta belirli bir yol kat edenlerin geldiği bir makamdır.¹⁷⁸ Münire Bacı bu durumu dizelerinde şöyle dile getirir:

“Erkan ile yürürüm
Yol ehlinin kuluyum
Ben bir erin oğluyum
Haydariyem Haydari”¹⁷⁹

Münire Bacı’nın kendisi kadın olduğu hâlde “Ben bir erin oğluyum” sözleriyle kastettiği cinsel bir tanımlama değil; tasavvuftaki erlik makamıdır. Tarikatta mesafe almış ve kendini sadece inancına vermiş kişilerin gelebildiği seviyedir. Münire Bacı “Ben bir erin oğluyum” derken geldiği seviyeyi ifade etmektedir.

¹⁷⁸ Bahadır, a.g.m, s.13

¹⁷⁹ Özmen, a.g.m, c.3, s.304

Alevilerde belli bir olgunluk seviyesine gelen kişinin “er” olarak kabul edilmesi, bu dereceye, kadın ya da erkek kim gelirse gelsin kutsallaştırılması, Alevi inancının tek bir cinsi kendine merkez almadığını göstermektedir. Bu da Alevilerde kadının kutsallığı değil, olgunluk derecesine gelen insanın kutsallığı olduğunun bir kanıtıdır.

Alevî inanç çevresinde, kadınların sadece dervişlik makamının dışında halife olarak tekkeleri yönettikleri; oralarda kendilerine bağlı birçok müridi bulunduğu bilinmektedir. Bunun en iyi örneği Hacı Bektaş’ın ölümünün ardından onun postuna oturan Kadıncık Ana’dır. Kadıncık Ana Bektaşîliğin kurumlaşmasını sağladığı söylenen Abdal Musa’yı yetiştirmiştir.¹⁸⁰ Bu tekkede Abdal Musa dışında, aynı dönemde birçok Alevî dervişin yetiştiği söylenmektedir. Bunlardan birisi Kızıldeli olarak bilinen Seyit Ali Sultan’dır.¹⁸¹ Seyit Ali Sultan’ın yaşadığı dönemle Kadıncık Ana’nın yaşadığı dönem uyuşmaktadır. Kadıncık Ana’nın sadece Abdal Musa’yı değil; Seyit Ali Sultan’ın da yetişmesine katkısı olması mümkündür. Kadıncık Ana’nın hatırası Alevî gurupları içerisinde hâlen yaşamaktadır. Sarıbal Ocağı’ndaki cemlerde kurbancı hizmetinde hizmet sahibi olarak kadınlar onu temsilen mürşit karşısında dua alırlar.¹⁸²

Balkanlardaki Kız Ana da Demir Baba Vilâyetnamesi’nde tekkede posta oturan kişi olarak tanıtılır.¹⁸³ Ömer Lütfi Barkan’ın yayımladığı belgelerde bu konuda, posta oturan altı kadından bahsedilmektedir.¹⁸⁴ Bu durum son olarak, 19. yüzyılda Tokat’ta yaşayan Hubuyarlı Alevîleri’nden Anşa Bacı ve Afyon Emirdağ ilçesine bağlı Karcılar Köyü daha önce kendilerine Hüseyini denilmesine rağmen yüzyılın başında Zöhre Bacı’ya bağlanmalarında kendini göstermektedir.¹⁸⁵ Bu örnekler git gide azalsa da geleneğin hâlen sürmekte olduğu görülmektedir.

¹⁸⁰ Alptekin, a.g.e, s.200.

¹⁸¹ Bedri Noyan, *Seyyit Ali Sultan Vilâyetnamesi*, İstanbul , 1976, s.60

¹⁸² Durmuş Günel, ‘Cem’, www.alewiten.com,

¹⁸³ Bedri Noyan, *Demir Baba Vilâyetnamesi*, İstanbul, 1976, s.67.

¹⁸⁴ Ömer Lütfü Barkan, ‘Kolanizatör Türk Dervişleri’, *Vakıflar Dergisi*, 1942, s.322-365

¹⁸⁵ Necat Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlarda Alevî Yerleşmesi*, İstanbul, 1992, s.178.

Alevî toplulukları içerisinde dede ocağı olarak bilinen ve toplumda dinî önder durumundaki kimi ocakların kadına bağlı olduğu görülmektedir. Adıyaman'ın Çelikhan ilçesi Bulam nahiyesinde Zebran (Sarı gök) ziyareti bulunmaktadır. Bu ziyaret, Zebran adında bir kadın pire ait olup, aynı sülâleden gelenler tarafından bir ocak olarak bilinmektedir. Bu kadın pire bağlı ocaktan gelenler, son dönemlere kadar Alevî gruplara dinî hizmetler götürmekteydiler.¹⁸⁶

Alevî topluluklarının kadınlara bakış açısını, onların inanç ve ibadeti olan cem törenlerinde de görmek mümkündür. İrene Melikof'a göre, Alevîlik'te cem demek Kırkların sohbetini cemini canlandırmak demektir.¹⁸⁷ Kırklar, Alevî inancında en üst makamı oluşturan birlik olarak kabul edilmektedir. Kırklar arasında kadınların da bulunması Alevî inancına göre her olgunluk seviyesine gelenin cinsiyetine bakılmadan en üst makama kadar gelebildiğinin bir göstergesidir. Kırklar arasında yalnız erkekler değil kadınlar da bulunmakta olup, bunlardan 23'ünün erkek, 17'sinin kadın olduğuna inanılmaktadır. Kırklarla ilgili yaygın inançlardan biri Fatma Ana'nın da onların içinde olduğudur.¹⁸⁸ Yine cemdeki süpürgecinin okuduğu gülbanka "Biz üç bacıydık Kırklar meydanında süpürgeciydik." diye bir bölüm de onların Kırkların içinde olduğunu göstermektedir. Alevîliğin en üst makamı olarak kabul edilen bir yerde kadınların bulunduğu inanılması; Alevilerin ibadetlerde kadına karşı ayrımcı bir yaklaşım içerisinde olmadıklarını göstermektedir.

Bazı bölgelerde farklılıklar arz etmesine rağmen Alevilerin cem törenlerinde kadınların da görev aldığı görülmektedir. Kadınlar, cem sırasında erkeklerle birlikte posta oturmak ve cemin yürütülmesini sağlamak dahil bütün görevleri yerine getirmektedirler. Bu konuda Tunceli bölgesinde kimi örnekler ve Tokat'ta Hubuyarlardan Anşa Bacı'nın kendi sağlığında çeşitli örnekleri görülmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış olan Sivas-Çamşık yöresindeki kimi dede soylu

¹⁸⁶Bahadır, a.g.m, s.13

¹⁸⁷ Melikof, İrene: (Çev. Turan Alptekin), *Uyur İdik Uyardılar*, Cem Yay. İstanbul, 1993, s.65

¹⁸⁸ Y.Ziya Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, Ankara, 1998, s.131.

kadınlar, posta oturup cem yönetmişlerdir. Dede Hüseyin Gazi Metin, büyük annesi olan Fatma Ana'nın ceme geldiğinde, dedelerin postu ona bıraktıklarını söylemektedir. Fatma Ana'nın cemi yürütmesine Gazi Metin Dede, kendisinin de şahit olduğunu bildirmektedir. Bunların dışında yine Hüseyin Abdal ocağından İsaf Ana (İnsaf) ve Ela Ana, posta oturarak cem yürütmüşlerdir. Günümüzde görevini devam ettiren Denizli merkeze bağlı Uyanık köyündeki Sultan Battal, posta oturarak hizmet yürütmektedir. Kadınlar Cemlerdeki zakirlik görevini de üstlenmişlerdir. Sivas Çamşık'ta, Hüseyin Abdal ocağından Ela Ana, bir çok cemde zakirlik yapmıştır. Yine aynı yörede yaşamış ve bir nevi evliyaştırılmış Âşık Fato'nun da uzun süre dedelerle birlikte cemlerde zakirlik yaptığı, kendi akrabalarının anlatılmaktadır. Kadınlar cemlerde çerağ yakma görevini de yerine getirmektedirler. Bu durum en çok Malatya-Adıyaman bölgesindeki Alevilerde görülmektedir. Malatya Adıyaman bölgesindeki cemlerde çerağ yakmanın, kadınların görevi olduğunu söyleyen Dede Ali Aybek, gerekçe olarak şunları anlatmaktadır: “Bu görevi kadınların görmesindeki asıl sebep, Fatma Ana'nın temsilcileri olarak asıl ışığın onlardan gelmesidir. Onlar ocağın başıdır. Bu nedenle Çerağacı olarak görevlendirme erkeklerin değil kadınların hakkıdır.” Yine Malatya ve Adıyaman bölgesinde, cemevinin hazırlanması işlemi, kadınlara verilir. Cemevine girerken pir ya da mürşit, bu kadından rıza alarak içeri girer. Bunun dışında sakacı olarak ve süpürgeci olarak da kadınlar cemlerde görevler yerine getirmektedir.¹⁸⁹

Kadınların cem törenlerinde erkeklerle birlikte, onların yaptığı bir çok görevi yerine getirmeleri Alevilerin kadını dışlamadığını, geri plana atmadığını göstermektedir.

Alevilerin cem törenlerinde özellikle Anadolu'nun bir çok bölgesinde kadın erkek karışık şekilde ibadet etmektedirler. Köylerde ve küçük bölgelerde yapılan cemlerde birbirini tanıyan insanlar karışık şekilde oturlurken, günümüzde kent ortamında birbirini tanımayan farklı simalarla yan yana geliş nedeniyle, kimi yerde

¹⁸⁹ Bahadır, a.g.m, s.13

aynı mekânın içinde bir tarafa kadınlar bir tarafa erkekler, kendi seçimleri ile oturmaktadır. Bu iki grup arasında bir bölme olmayıp, salonda bir tarafta erkekler, diğer tarafta kadınlar oturmaktadır. Bu durumun inançla ilgisi yoktur. Sadece günlük pratik bir çözüm olarak uygulanmaktadır. Birbirini tanıyan grupların cemlerinde, özellikle aynı köylülerin cemlerinde, kadın erkek karışık şekilde oturulmaktadır. Kentlerde yapılan cem törenlerindeki uygulamaya benzer bir uygulama, Trakya'da görülmektedir. Trakya'da Balım Sultan Bektaşîleri ve Bedrettinler'de mürşit, meydan evinde köşede oturur. Mürşidin oturuşuna göre kadınlar, mürşidin sol tarafına, erkekler sağ tarafında yer almaktadır.¹⁹⁰ Alevîlerde ayin sırasında kadınla erkeğin birlikte yer alması, Alevî inancının kadına yönelik bir ayrımcı tavrı olmadığını göstermektedir.

Alevî inancında kadınlara yönelik bir ayrımcılıktan bahsetmek zor olmasına rağmen günlük yaşamda her zaman inanca göre hareket edilmediği de görülmektedir. Kimi bölgelerde kadınlara yönelik kısıtlayıcı davranışların sebebinin inançtan değil, sosyal yaşamdaki bazı olumsuzluklardan kaynaklandığı söylenmektedir. Bu kısıtlamaların nedeni olarak, farklı grupların koruma duygusunun ağır basması gösterilebilir. Türkiye toplumunun geleneksel kültürel değerlerinde, bireysel namus anlayışı değil, erkeğin kadından sorumlu olduğu erkeğe bağlı bir namus anlayışının hâkim¹⁹¹ oluşu, kadınları korumak için kimi haklardan ve özgürlüklerden mahrum etmiştir. Bu durum başta Alevîler olmak üzere birçok grup için geçerlidir.

Alevîlerin inancındaki kadın erkek eşitliği düşüncesi, bugün geleneği sürdüren Alevîler arasında hâlen etkinliğini korumaktadır. Hatta bazı durumlarda kadınların, Fatma Ana'nın temsilcisi olarak erkeklerden daha önemli bir işlev gördüklerine de şahit olunmaktadır. Aileler arasındaki kimi kavgalarda dede hanımlarının, başlarındaki baş örtülerini kavgaya meydanına attıklarında kavgaya hemen son verilmesi buna örnek gösterilmektedir. Bu atılan örtü, Fatma Ana'yı temsil

¹⁹⁰ Bahadır, a.g.m, s.13

¹⁹¹ Karin Varhoff, *Söylemde ve Hayatta Alevî Kadına Kısa Bir Bakış, Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler*, İstanbul, 1999, s.253.

etmektedir. Bu durumun örneklerine, Batı Anadolu, Çorum ve Tunceli bölgesindeki Alevîler arasında son dönemlere kadar rastlanmaktadır.¹⁹²

Aleviler kadın-erkek ayırmadan, her alanda birlikte bulunmaktadırlar. Evlerine gelen erkeği ya da kadını ayrı yerlerde oturtmayıp, aynı mekânda oturtmaktadırlar. Kadın-erkek bir arada sosyal yaşam sürdürmektedirler.

Alevi-Bektaşî kültüründe kadın anlayışı ve günümüz Alevilerinin kadına bakışıyla ilgili olarak Alevi-Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı Başkanı Hüsniye Takmaz Hanım ile yaptığımız görüşmede düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Alevilik, Hz Ali'yi seven, O'nun İslam anlayışını ve yorumunu benimseyen bir inanış sistemidir. Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli'den sonra ortaya çıkmıştır. Bektaşilik Aleviliğin zaman içinde yıpranmış şeklini o günkü sosyal yapıya uygun hale getirmiştir. Hacı Bektaş Veli, Hz Ali'nin yaşadığı dönemde başlayan Alevilik inancını Anadolu kültürü ve çağın gereksinimleriyle sentez yaparak hoşgörülü bir dini felsefe olan Bektaşiliği kurmuştur. Temelde inanç aynıdır. Bektaşilikte, Aleviliğin temel kurumları hassasiyetle korunmuş, özel ve sosyal yaşantıda kişiyi dar kalıplardan kurtararak daha hoşgörülü bir düşünce özgürlüğüne kavuşturmuştur.

Demokrasiyi ve bilimi vazgeçilmezleri arasında gören Alevi-Bektaşiler, Hacı Bektaş Veli'nin “İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır.” ve Atatürk'ün “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.” sözlerini ilke kabul etmişlerdir. Yaşadıkları zaman dilimleri çok farklı olmasına rağmen bu iki ulu insanı bir görmüş, Atatürk'e çağımızın piri demişlerdir. Akılcılık, paylaşımcılık, emeğe saygı, alçak gönüllülük ve engin hoşgörü anlayışı hayat felsefeleridir. Hacı Bektaş Veli'nin “ Emeği ile geçinmeyen bizden değildir.” sözünü evlerine ve iş yerlerine asmışlardır.

¹⁹² Bahadır, a.g.m, s.13

Alevi-Bektaşiler için İnsanlarının dinleri, dilleri, renkleri, ırkları, cinsiyetleri önemli değildir, onlar için can kavramı vardır. Can sadece tanrının yarattığı insandır. Tanrının yer yüzündeki görüntüsüdür ve varlıkların en mükemmelidir. Bunun için insana yapılan hizmet hakka yapılan ibadet olarak kabul edilir. Alevi-Bektaşiler insanı kainatın merkezine koyar ve ona ne hizmet yapılsa azdır diye düşünürler. Bu yüzden Cemlerinde kibleye dede ve babalarını oturturlar. Allah'ın yeryüzündeki görüntüsü insandır ve insan varsa her şey güzeldir. Aklını, inancının önüne koyarlar ve aklın kabul etmediği hiçbir hurafeye inanmazlar. Üç temel ilkeleri vardır; “Eline-Beline-Diline sahip olmak.”

Alevi-Bektaşî kültürü içinde kadının yerini, İslamiyet'in ilk yıllarında Alevi kadını, Hacı Bektaş Veli döneminde Alevi kadını, günümüz Alevi kadını şeklinde üç aşamada ele alabiliriz. Alevi-Bektaşilerin inandıkları kırklar meclisi vardır. Bu her ne kadar mitolojik bir şekilde anlatılsa da, o mecliste on yedi kadın, yirmi üç erkek vardır. Onların hepsi candır, kırklar meclisinde kesinlikle kadın- erkek, zengin-fakir ayrımı yapılmamıştır. Mecliste bulunan Hz. Muhammet de can kimliğiyle katılmıştır. Burada anlatılan kadının ve erkeğin hiçbir ayrıma tabi tutulmadan yaşayabilmesidir.

Hacı Bektaş Veli, kadına verilen değerin toplumdaki sıkıntılarını görmüştür. Söylediği sözler ve şiirler bunun bir göstergesidir. Hacı Bektaşî Veli'nin, “Kadınlarınızı okutunuz.” sözü buna örnek gösterilebilir. Hacı Bektaş Velinin en yakın dostu Kadıncık Anadır. Alevi-Bektaşilerin ona Kutlu Melek dedikleri Fatma Nuriye'dir. Hacı Bektaş Veli'nin yanına ilk önce bir kadın alması tesadüf değildir.

Günümüzde kadın, anadır-bacıdır. Bütün kadınlar birbirinin kız kardeşidir. Aynı zamanda eşinin dışındaki bütün erkeklerinde bacasıdır. Cemlerde, kadınlarla-erkekler yan yana ibadet ederler. Ceme giren insanların cinsiyeti yoktur. Dedenin veya babanın eşine büyük saygı vardır. Dedenin eşi Anadır. Dede babanın eşine Anabacı sultan denir. Kadın belirli olgunluk seviyesine ulaşmış ise yaşam biçimi bilgi

birikimi ve toplumdaki konumu onun erlik mertebesine erişmesini sağlar. Erlik kadın veya erkek için değişmez. Hz.Fatma, Alevi-Bektaşilerin kutlu anasıdır. İnanişta derler ki; Hz. Fatma'nın başındaki taç; Hz. Muhammet'tir. Belindeki kemer, Hz. Ali'dir. Kulaklarındaki küpe, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir.Kadın o kadar kutsaldır ki Alevi-Bektaşiler için tüm kutsallığı bedeninde taşır.

Alevi-Bektaşilerde, özde cinsiyet yoktur, can vardır. Kadın, erkek hepsi candır. Toplumun yarısını oluşturan kadınlardan erkekler kadar sosyal yaşamın her alanında yer aldığını biliyoruz. Dünyada esen bağınazlık rüzgarına rağmen Alevi-Bektaşiler kadına değer verir, onu önemser. Bir alevi erkeği çocuğu kız olduğu için üzülmez, kaç çocuğu sorulduğunda ayırım yapmadan hepsinin toplamını söyler. Kız evlat daha hayırlıdır der ve Hz.Muhammet'in soyu kızından yürümüştür diye de övünür.

Günümüz kadını ile geçmişteki Alevi-Bektaşi topluluklarındaki kadının konumuna baktığımızda önemli diyebileceğimiz bir gerileme görebiliriz. 15.ve 16.yüzyıllarda kadınların tekkelerde posta oturduğunu biliyoruz, cem yürüttükleri, dergahlar kurdukları ve bu dergahlarda görev yaptıklarını çeşitli illerde hatta balkanlarda görmekteyiz. Kadıncık Ana'nın konumunu düşünürsek bir Anadolu kırsalında her şeye rağmen Hacı Bektaşi Veli'yi terk etmemiştir. Bacıyan-ı Rum örgütlenmesini göz ardı edemeyiz. Halide Edip Adıvarı, Nazım Hikmet'in annesi Celile Hanımı, Zeynep Kamil Hastanesi'nin kurucusu Zeynep Hanım hepsi kendilerine göre mücadele eden Bektaşi kadınlarımızdır. 15. ve 16. yy dan itibaren bir sürü şair bacılarımız vardır. Günümüz kadınlarımıza baktığımızda direk Alevi kültürü ile ilgili yok denecek kadar az kadın vardır. 18 yüzyılda yaşamış bir Güzide Bacımız taşradan bize şöyle sesleniyor;

“Sırrı men arifen nefsimiz bildik
Mürşit karşısında tövbeye geldik
Gönül aynasını pak edip sildik

Taşradan görünür içimiz bizim.”

Alevi-Bektaşî kadını sosyal yaşamın içinde oldukça iyi bir konumdadır. Gerek bürokraside gerekse iş hayatında önemli bir yer alır. 13 yy da başlayan mücadelesinde şimdi çok daha önemli bir konumda olmalıydı. Dini yapı içerisinde gerilemeye başlamıştır. Ataerkil toplumun etkisinde kalan kadının sorunsuz olduğunu söyleyemeyiz. Biz biliyoruz ki, Alevi kadınının Cumhuriyeti hemen benimsemeleri onların alışık olduğu ve kabullendiği, olması gerektiğine inandığı bir yaşam biçimi olarak görmesinden dolayıdır. Son 15-20 yıldır yalnızca Alevi-Bektaşî kadınına değil bütün toplum kadınlarına yönelik bir gericileştirme hareketi vardır. Biz Alevi-Bektaşî kadınının bu ülkedeki genel yapıdan ayrı düşünemeyiz.

Kadın nerede yaşarsa yaşasın, hangi kültürün, hangi coğrafyanın hiçbir önemi yok, her toplumun kadına karşı bir ön yargısı vardır. Özellikle müslüman ülkelerde kadının sorumluluğu çok daha fazladır. Yaşam kadın için Kuran hükümlerine göre yorumlanır ve yönlendirilir. Kadının yaşadığı ülkenin sosyal ekonomik yapısı onun konumunu daha da belirliyor. Kırsalda yaşayan kadınla büyük kentlerin varoşlarındaki kadının yaşamında büyük benzerlikler var. Kadınlar önceleri iş hayatında yer almadılar, fakat zamanla bu sorunu aşarak sosyal yaşamın içinde yer almaya başladılar. Tarlada yan yana çalışan erkekler, kadınların büyük şehirdeki yaşamını kolay kabullenemedi. İnsanların yaşadıkları ülkenin gelenek ve görenekleri siz istesiniz de istemeseniz de sizi yönlendiriyor. Aynı havayı teneffüs ediyorsunuz, beslendiğiniz tüm kaynaklar aynı. Fakat büyük şehirlere göç eden Alevi kadını bu sıkıntıyı biraz daha kolay atlattı.

Toplumlarda kadının yerini sosyal yaşamdaki konumunu çalışma hayatındaki yerine bakarak değerlendirebiliriz. Bunu da etkileyen kadının yaşadığı ülkenin sosyal, siyasal ve kültürel yapısıdır. Son zamanlardaki kadınla erkek arasındaki farkın, ayrımcılığın giderek büyüdüğünü bunun da bu ülkede yaşayan bütün kadınları etkilediğini kabul etmeliyiz. Alevi-Bektaşî toplumundaki bu farklılığın daha az olduğunu, eşitliğin büyük ölçüde sağlanmış olduğunu görmekteyiz. Kadının ailede ve toplumda özel bir yerinin olduğunu, dinsel törenlere katıldığını ,eş seçiminde daha

özgür olduğunu biliyoruz. Kadının ahlak kurallarına saygısı, iffetine güveni vardır. İbadette de erkekle birlikte yer alan, erkekten çekinmeyen Alevi kadını miras paylaşımı, eş seçimi, tek eşlilik eğitim hakkı gibi konularda diğer topluluklardaki kadınlardan daha özgürdür. Alevi-Bektaşiler Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte kız çocuklarını kesinlikle okula gönderirler. Medeni kanunu kabullenmiş ve onun yaptırımlarını önemserler. Alevi toplumunda kesinlikle koca karısını dövmez. Töre ve başlık parası Alevi toplumunda yoktur. İbadette yan yana olan kadın ve erkeklerin sosyal yaşamda da birbirlerini kabullenmeleri daha kolay oluyor.

Alevi-Bektaşî toplumunda kadın bugün hak ettiği yerde değildir. Toplamlar yaşadıkları ülkenin sosyal, siyasal ve kültürel yapısından ayrı düşünülemez. Alevi erkeği de kadını da toplumumuzdaki yanlış uygulamalardan etkilenmişlerdir. Alevi kadınının bugün gerçekten yaşaması gerektiği gibi yaşamadığını çok daha iyi yerlerde olması gerektiğini bilmekteyiz. Eğer kırklar meclisinde 17 kadında temsil ediliyorsa bugün gelebileceği yer şu an bulunduğu nokta olmamalıydı. Eğer bugün Aleviler hala kadın cem yaptırabilir mi? diye tartışıyorlarsa bizim için büyük bir kayıp olduğunu düşünüyoruz. Aslında, Hacı Bektaş Veli'nin yani Anadolu Aleviliğinin başlangıcında kadına verilen değer çok daha iyi konumdaydı. Osmanlı'ya rağmen dergahlarda görev yapan Anabacılarımız, zakirlik yapan bacılarımızı görmekteyiz. Şu an cem yürüten kadın dedemiz bildiğim kadarıyla bir tanedir. Denizli'nin Saray ilçesine bağlı Uyanık köyünde Sultan Anadır. Oysa Cumhuriyet'in kazanımlarıyla birlikte kadının şu an bulunduğu statü çok daha iyi olmalıydı. Bizim kadına yönelik her türlü ayrımcılığa karşı kesinlikle mücadele etmemiz gerekir. Alevisi-Sünnisi bunu birlikte başarmalıyız, ülkemiz ve dünyanın buna ihtiyacı var.¹⁹³

Hüsniye Takmaz Hanım'dan sonra Alevi-Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı temsilcisi Lütfi Kaleli ile yaptığımız görüşmede Alevi-Bektaşî kültüründe kadın anlayışı ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

¹⁹³ Hüsniye Takmaz, Alevi Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı Başkanı

“Alevilikte kadın, doğuran, doğurduğunu besleyen, büyüten, esirgeyen, koruyandır. Bu nedenledir ki, cem töreninde Pir huzuruna seccade seren hizmetli dört köşesine dört meleğin adını anıp, ortasına da Hz. Fatma’nın adını anarak secde eder. Burada Fatma Ana tanrısal konumdadır. Meleklerin tanrıya secde edişleri burada Fatma Ana’ya yöneltilmektedir. Tanrının kendi nurundan yarattığı Fatma Ana çınar gövdesinde Ehlibeyt’i taşımakta ve tanrı cemalini alıp yeryüzüne inmiş bulunmaktadır.

Alevi inancında kadınlar, toplumsal yapının her alanında erkeklerle eşit koşullara sahiptirler. Muhabbette, Cem töreninde, çalıştıkları işte, tarlada, bağda, bahçede, sazda, sözde, düğünde, oyunda, ibadette, semahta kadın erkek hep beraber olmuştur. Aslında bu özellik, Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önceki yaşamlarında vardı. Yöneten erkeğe Han, kadına da Hanım derlerdi. Erkeğin olmadığı zamanlarda toplumu kadın yönetirdi.

Anadolu coğrafyasında vücut bulan tasavvuf anlayışının Batıni yorumu Aleviliği akli, ahlaki ve insani kılmıştır. “Bir erkeği okutursanız bir kişiyi aydınlatmış olursunuz. Ama bir kadını okutursanız bir toplumu aydınlatmış olursunuz.” diyen Hacı Bektaş Veli kadınları aşağılayanlara karşı mücadele etmiştir.

Aleviler, kadını “eren” konumunda “zaviye şeyhliğine” de getirmişler, “mürşitlik” postuna da oturtup, onun önderliğinde ibadetlerini yapmışlardır. Bu tarihi geleneği günümüzde de yaşama geçirtmek için “Kadın Dede” yetiştirmeyi amaçlayan Şahkulu Sultan Vakfı, Ocak 2004’te başlattığı “Alevilik Eğitim Kursu” içerisinde kadınlara ağırlık vermiştir. Ancak kent yapısında Alevilikten uzaklaşan bazı kişiler, bu uygulamaya karşı çıkmışlardır. Vakıf Başkanı Mehmet Çamur, 28 Kasım 2004 günü başlayan ikinci dönem kurs açılış konuşmasında şunları söylemiştir:

“Benim çocukluğumda (1960’lı yıllar), Garip Musa Ocağı’ndan Garip Dede ve eşi “Haco (Hatice) Ana”, Sivas’ın Divriği ilçesi Anhazar Köyü’nden kalkıp köyümüze (Malatya-Arguvan Yukarı Sürmeli) dedelik yapmaya gelirlerdi. Haco Ana, dede postuna oturur, saz çalar, deyiş söyler ve Cem yürütürdü. Keza günümüzde İstanbul Kartal İlçesinde gözleri görmediği halde “Sultan Ana” dedelik yapmaktadır. Hacı Bektaş Veli Dergahı postnişini Velayettin Ulusoy’un icazet verdiği “Sultan Ana” şu anda Denizli’nin Saray ilçesinde posta oturup cem bağlamaktadır.”

Aşık Paşa Tarihinde de Ahilik örgütlenmesi anlatılırken, kurumsal olarak oluşturulan Abdalan-ı Rum (Anadolu Erenleri-aydınları) ile Bacıyan-ı Rumu (Anadolu kadınlarını) hizmet konusunda yan yana görmekteyiz.

Günümüzde özellikle kırsal kesimden kente inişle başlayan süreçte asimilasyona uğrayan Alevilikte büyük kayıp yaşanmaktadır. Birçok cem evinde haremlik selamlık yaratılmaktadır.

Günümüzde, berdel ile küçük kızlar alınmakta töre ile kadınlar ezilmekte öldürülmektedirler. Bu durum aydınlık bir Türkiye’de yaşamak isteyen alevi Sünni tüm aydınlarımızı, doğal olarak da çağdaş kadınlarımızı tedirgin etmektedir. Ne var ki etkin bir örgütlenme gösterilememektedir. Bu nedenle kadınlarımız hak ettikleri yerde değillerdir.¹⁹⁴

Hüsniye Hanım ve Lütfi Kaleli’nin söylediklerinden de anlaşıldığı gibi Alevilerde kadına değer verilmektedir. Alevi topluluklarında kadın, toplumda söz sahibidir, sosyal hayatın her alanında erkeklerle beraber yer alır. Alevilerde kadının ailede ve toplumda özel bir yeri bulunmaktadır. İbadette de erkeklerle birlikte yer alan, erkekten çekinmeyen Alevi kadını miras paylaşımı, eş seçimi, tek eşlilik eğitim hakkı gibi konularda diğer topluluklardaki kadınlardan daha özgürdür.

¹⁹⁴ Lütfi Kaleli, Alevi-Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı Temsilcisi

Alevi kadınların ülkemizdeki toplumsal mücadelede önderlik ettiği alanlar çoktur. Bunu sağlayan, Alevilerde kadının ikinci sınıf yurttaş olmaması, erkekle eşit yetiştirilmesi ve yaşama katılımıdır. Bu durum Alevi kadınlar için önemli bir artıdır ve toplumsal mücadeledeki konumları adına şanstır.¹⁹⁵

Alevi düşüncesinin günümüz toplumunda unutulmaya başlanması ile Alevi kadının konumu da biraz gerilemeye başlamıştır. Eşitlikçi ve özgürlükçü bir felsefeye sahip olan Aleviler, uzunca bir dönem kadını erkekle eşit kabul etmişlerdir. Ancak, Alevilik bozulmaya, kendi özünden uzaklaştırılmaya başladığı zaman, Alevi kadının özgürlüğü de kısıtlanmaya başlamıştır. Alevi toplulukları üzerindeki baskılar, dedelik kurumunun zayıflaması, en çok Alevi kadını etkilemiş ve son dönemlerde Alevi kadını kalan haklarını kaybetmeye başlamıştır. Aleviler bütün tahriklere ve eleştirilere rağmen kadını baş tacı yapmışlardır. Günümüz toplumunda kadına en çok değer veren, saygı duyan topluluk Alevi-Bektaşî topluluklarıdır.

c. BEKTAŞİ KÜLTÜRÜNDE KADIN

Eski Türklerde güçlü, savaşçı, güzel, erkeğin yanında yer alan alp tipli kadınlar, İslam dininde erkeğin karşısında ikinci plana atılan, birçok yönüyle sınırlanan, erkekten daha az değer gören, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde de çok fazla ön plana çıkarılamayan, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte birçok yeni hakka sahip olan kadının Bektaşilikte çok farklı bir yeri ve durumu vardır.

Bektaşiliğin yayılıp, geliştiği ve tutunduğu yörelerde kadına illerdeki orana ayrı bir davranış özelliği verilmiştir. Bektaşilikte kadın, başka türlü yaşama koşulları altında ve erkek karşısındaki durumu, görevi, yeri, davranış biçimi daha başka bir yerdedir.

¹⁹⁵ Seyman, a.g.m, s.65

Bektaşilikte kadının ayrı bir kutsallığı ve saygınlığı vardır. Buna en güzel örnek Kadıncık Ana'nın özellikleri, onunla ilgili anlatılanlar gösterilebilir. Bektaşiliğin kendine özgü inanç ve anlayışında kadını kısıtlayan şartlar yoktur.

Bektaşilik İslam dini içinde bir kültürel sentez olarak doğmuş ve bir tasavvuf okulu olarak işlev görmüştür. İslam dünyası içinde oluşan bu okul Kuran'a ters düşmemiştir. Ancak, Bektaşiler kültürel özgürlüklerini yaşayabilmek için Kuran'ı sadece zahir yüzünden (görünen basit anlamları) okumakla kalmamışlar, her kelimenin, cümlenin, surenin simgesel bir anlatım olduğunu bildiklerinden onun simgesel çözümlemesini ele almışlar, dolayısıyla, batını (iç anlamlarını) dikkate alarak, çoğu zaman bunları kendilerine yol gösterici olarak benimsemişlerdir.¹⁹⁶

Bektaşiler de Aleviler gibi kadın-erkek ayırt etmezler. Her iki cins içinde “er” kelimesini kullanırlar. Bektaşilere göre, “er”, erlik mertebesine ulaşmış kişi demektir. Erin kadını, erkeği olmaz. Her iki cinsten de erlik mertebesine ulaşmış kişi olabilir. Yani ermiş kişiler, kadın veya erkek olabilir. Bektaşiler, erkek ya da kadından birinin diğeri üzerinde sağladığı bir üstünlük olmadığı düşüncesini benimsemişlerdir. Belirli bir olgunluk derecesine gelen insanın, olgunlaşamayan insana göre bir üstünlüğü olduğuna inanırlar. Bu da Bektaşilerin insanlar arasında cinsiyet farkı gözetmediklerini göstermektedir.

Bektaşilikte kadını eve kapama, kimseye göstermeme, gibi davranışlar bulunmaz. Bektaşilikte kadına çok değer verilir ve saygı duyulur. Bektaşilikte kadın 3 durumda karşımıza çıkar.

¹⁹⁶ Nazenin, ‘Bektaşilik ve Alevilikte Kadın’, nazenin.wordpress.com

1. Ana: Kadın, yaş durumuna, evdeki, toplumdaki yerine göre anadır. Kadına Bektaşilikte herkes ana der, öyle severler ve öyle sayarlar. Kutsal bir kavramdır, kendi sınırları içinde dokunulmazlığı ve saygınlığı vardır.
2. Eş: Kadın kocasının, erkeğinin yanında eştir. Kadın ve erkek arasında karşılıklı saygı, sevgi temeldir. Bu tarikatın bir geleneğidir.
3. Bacı: Bektaşilikte kadın üçüncü olarak bacıdır. Eşinin dışında bütün canlılarla kardeştir. Kadına genellikle eş dışında tüm erkekler bacı şeklinde hitap eder.

Bektaşilikte kadının bu üç durumu, onun yaşına, toplumdaki görevine, evdeki davranışına, tarikat toplumundaki yerine bağlı olarak oluşur. Tarikatın yapısı, ilkeleri incelendiğinde bu oluşmanın bir gereklilik olduğu, bunun başka türlü olmasına elverişli olmadığı görülmektedir. İşte bu sebeplerden Bektaşilikte kadını, “odalık”, “oynaş” gibi bir gece eğlencesi olarak anlayan ve gösteren durumlar bulunmaz. Kadın, gerçek kişiliği dışında ele alınmaz.¹⁹⁷

Bektaşilikte kadın, eşini seçmede, erkeğin yaptıklarını yapmada, toplum düzeninde erkeğe verilen yetkilere yakın yetkilere sahip olmada özgürdür. Kadın, gerektiği zaman törenlere katılabilir, cem törenlerine girer, semah oyunlarına katılır. Bektaşilerde, törenlere kadın erkek birlikte gider, ancak evlenmemiş kadın ve erkek gidemez. Bektaşilikte kadın, sünnilüğün yasakladığı birçok davranışı yapar, daha bağımsızdır. Kadın her durumda Eski Türklerde olduğu gibi erkeğin yanında yer alır. Kadın, erkeğin yanında bir gölge değildir. Kadınında kendine göre oyu ve onaylama yetkisi vardır.¹⁹⁸ Bu durum hem illerde hem de köyde yaşayan Bektaşilerde aynıdır. Farklılık göstermez. Bektaşilikte tek eşlilik vardır. Çok eşlilik görülmez. Boşanma konusunda da kadın erkekle aynı haklara sahiptir. Erkek canı istediğinde karısını boşayamaz.

¹⁹⁷ İ. Zeki Eyuboğlu, *Bütün Yönleriyle (Alevilik) Bektaşilik*, İstanbul, 1980, s.338-339

¹⁹⁸ Eyuboğlu, a.g.e, s.339

Bektaşilikte kardeşliğe çok fazla önem verildiği için kadınlar “bacı” olarak görülür. Baba erenlerin eşine “Ana Bacı” şeklinde hitap edilir. Dede-baba eşine ise “Ana Bacı Sultan” denir. Bektaşî Kültüründe Ana bacılar, mürşidin yardımcısıdır. Mürşidin olmadığı zamanlarda onun görevini Ana Bacılar yapar. Bektaşî ve Alevilerde, kadınlara erkeklerle eşit haklar tanınmıştır. Aile kurumu çok kuvvetlidir.¹⁹⁹

Bektaşilikte kadın ile ilgili yaklaşımlar, davranışlar Bektaşî şairler tarafından şiirlere de yansıtılmıştır. Son dönemde Bektaşî şairlerinden olan Künci'nin aşağıdaki dördlüğü buna örnek gösterilebilir.

" Bektaşî kimsenin malın çalamaz

İbadet etmekçün tembel kalamaz

Bir kadın üstüne bir daha alamaz

Boşamaz oldukça zevcesini sağ."

Bu dördlükte Künci, birden çok kadınla evlenmenin, kadın boşamanın, Allah yoluna girmiş görünüp çalışmadan yaşamaya kalkmanın Bektaşilikle bağdaşmadığını açıkça ifade etmektedir.²⁰⁰

Künci bir şiirinde de kadının örtünmesi, erkeklerden gizlenmesi konusunda şunları söyler:

“Arifler namus-i ırzın veremez

¹⁹⁹ Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, Ankara, 1999, c. 2, s.124

²⁰⁰ Eyuboğlu, a.g.e, s.339-340

Tesettür ne demek akli eremez

Edep içinde ver her şeye mesaj”²⁰¹

Künci yukarıdaki şiirinde de kadının tesettüre girmesine Bektaşî'nin aklının ermediğini, bütün işlerin saygı ile yapıldığını, arifler için namusun, ırzın büyük önem taşıdığını belirtmektedir.

Bektaşilikte kadın ve erkek çağın durumuna uygun olarak giyinirler. Giyim konusunda da bir katılık yoktur. Bektaşiliğin kadına bakışı ve yaklaşımında çağına göre en ileri durumda olduğu söylenebilir. Bektaşiler için kadının statüsü erkeğine eşdeğer, hatta daha yüksek kabul edilmektedir.

Mirasta kız çocuk erkek çocukla aynı hakka sahiptir. Ancak, çocuklar arasında ehliyeti olmayan varsa, yani bir veli, vasi tayin edilmesini gerektiren biri varsa, (hastalık , zeka geriliği, doğuştan kusurlu olmak gibi nedenlerle) o zaman bu kişiye bakmak şartıyla sağlıklı ve eğitim görmüş olana daha fazla pay verilir.

Bektaşilerde en önemli makamlardan biri “Derviş’lik” tir. Hizmet makamıdır. Bu makama ulaşmış, usulüne göre kisvesini giymiş bir çok Derviş Bacı bulunmaktadır. Ayrıca, sadece Derviş Bacı’lara mahsus bir teşkilatlanmaları da vardır. Buna Atasagun Bacı’lık denir. Atasagun Bacı, eski Türk töresinden gelme bir geleneğin yaşatılmasıyla oluşmuştur. Eski Türklerde, sağlık kazandırma işlerini çoğunlukla kadınlar yapardı. Çeşitli otlarla, geleneksel yöntemlerle, gerçekleştirdikleri işlemleri Bektaşî töresi içinde de yaşattılar. Atasagun Bacı, tedavi yöntemlerine vakıf bir

²⁰¹Eyuboğlu, a.g.e, s. 340

hemşire demekti. Bektaşî Dergahlarında bu görevi üstlenen Bacı, çoğunlukla mücerretliği seçmiş derviş erkanından geçmiş bir bacı olurdu. Atasagun Bacı, görevini yaparken ne dişi, ne erkek sadece insan kimliğiyle görevini yapardı. Yerine göre kadınları ve bazen de yerine göre erkekleri tedavi ederdi. Hele savaş zamanlarında kendilerinden çok yararlanılırdı.²⁰²

Ömer Lütfî Barkan “Kolanizatör Türk Dervişleri” isimli makalesinde, arşiv belgelerinde geçen Bacı ya da Ana lâkaplı bir çok kadın bulunduğunu belirtmiştir. Kız Bacı, Ahi Ana, Sıgır Hatun, Hacı Fatma, Hacı Bacı, Hindu Bacı Hatun, Süme Bacı bu kadınlardan bazılarıdır. Bacı ya da Ana unvanıyla tanınan bu kadınların hepsinin, tekke ve zaviye yönettiklerini ifade etmiştir.²⁰³ Bektaşîlerin kadınları dervişlik mertebesine getirecek kadar yüceltmeleri onların kadına verdikleri değeri göstermektedir.

Alevilerde olduğu gibi Bektaşîlerde de kadınlar erkeklerle birlikte cemlerde yer almışlar ve topluluğu ilgilendiren kararlarda etkili olmuşlardır. Bektaşîlerde kadın, bir arkadaş ve bir kız kardeştir.

Bektaşîlerde, kadının erkekle eşit kabul edilmesi bu tarikatın kuruluş yıllarına dayanmaktadır. Velayet namelerdeki kadınla ilgili olarak anlatılan olaylar bunu kanıtlamaktadır. Örnek olarak, Hacı Bektaş’ın Sulucakarahöyük’e ilk geldiğinde kadınlar arasına karışması, onlarla konuşması, onlardan yemek istemesi, Kadıncık Ana’nın getirdiği ekmekle yağı yedikten sonra onun evine bolluk, mutluluk dilemesi gösterilebilir. Bu ve bunun gibi olağanüstü olaylar içinde kadın Bektaşîliğin başlangıcında yavaş yavaş bir kişilik kazanmaya ve bir öneme sahip olmaya başlamaktadır. Kadının kişiliğinin, erkekle eşitliğinin köyde geçen bir olayla belirginleşmesinin bile ayrı bir önemi vardır. Bu, Bektaşîliği oluşturan inançlarla

²⁰² Nazenin, a.g.m, www.nazenin.wordpress.com

²⁰³ Barkan, a.g.m, s.322-365

bağlantılıdır.²⁰⁴ Bektaşilikte kadın erkek ayrılığına, erkeğin kadına karşı üstünlüğüne son verilmiştir. Her ikisi de önce insan, önce candır. Bektaşilik kadını bir iyilik varlığı olarak gösterir.

Bektaşilikteki kadına verilen değerin ve kadına duyulan saygının temelinde Anadolu toprağı ile bağlantılı bir inancın izleri vardır. O dönemde Anadolu'da anne egemenliğine dayanan, Anaerkil denilen bir aile düzeni vardı. Buna göre kurucusu, başı, koruyucusu, soyunu devam ettiricisi kadındı. Ataerkil yani erkek egemenliğine dayanan aile düzeni tek tanrılı dinlerin ortaya çıkması ile geçerlilik kazanmıştır. Yani tek tanrılı dinlerde kadın egemenliği yoktur. Bektaşilerin kutsal kabul ettiği Kadıncık Ana bir anlamda ilk çağlardaki bu Anaerkil aile anlayışının bir sonucudur. Kadıncık Ana, Anadolu kadınının bir temsilcisidir. Anadolu Kadını ev kadınıdır, bütün başarısı, ermişliği, becerikliliği ve ev işleri konusundadır. Dede Korkut'ta ve eski Türk geleneklerinde karşımıza çıkan Asya kadını ise tarihte Amazon adı verilen, iyi mızrak,kargı kullanmak için sağ memesini dağlayan, gelişmesini önleyen savaşçı İskit kadınına benzer. Anadolu kadınında erdem; ev işi, ev kadınlığı, Asya kadınında ise yiğitlik, savaşçılıktır. Bu iki kadın örneği bir geleneğin hangi aşamalardan geçtiğini, neden kaynaklandığını açıkça göstermektedir. Kadıncık Ana, bir Anadolu kadınıdır ve Anadolu'da ortaya çıkan bir yaşama geleneğini devam ettirir.Yerleşik bir yaşama düzeni içinde ve toprağa bağlı olan Anadolu kadını aynı zamanda Bektaşi kadınının da özelliklerini bize yansıtmaktadır. Anadolu kadını ile Asya kadını arasındaki görev farklılığı yaşama biçimlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.²⁰⁵ Burada sözü edilen Anadolu kadınının özellikleri Bektaşi kadınlarında bugün de görülmektedir.

Bektaşilik anlayışı sevgi üzerine kurulmuştur. Onlar kadın erkek ayırmadan tüm yaratılmış canlılara sevgi duyarlar. İnsanı yüce bir varlık olarak kabul ederler.

²⁰⁴ Eyuboğlu, a.g.e, s. 341-342

²⁰⁵ Eyuboğlu, a.g.e, s. 347-348

Prof. Dr. Belkıs Temren, Bektaşî ve Alevî kültürünün kadına bakışını şöyle tanımlıyor:

“Bektaşî ve Alevî kültürü, yaşam tarzının odağına insanı koymuştur. Kurallar cinslerin ikisini de kapsamaktadır. Cins ayrımı yapılmadan Alevî kültüründe Tanrı herkesin Tanrısıdır, ibadet herkes içindir, bu nedenle kadın erkek beraber ibadet eder. Bektaşî ve Alevî kültürünün kadınlara 700 yıldan beri sunmakta olduğu hakların, tabana yaygınlaştırabilmesi ancak Cumhuriyet’in duyurusuyla gerçekleşmiştir. Bektaşîlerin Cumhuriyet’in duyurusunu büyük sevinçle karşılamalarında, alıştıkları yaşam tarzının Cumhuriyet ilkeleriyle örtüşmesinin payı büyüktür.”²⁰⁶

Alevilik- Bektaşilikte kadın erkek ayrımı yoktur. Sosyal hayatın her alanında kadın erkek eşittir. Kadına kötü davranmak büyük bir suç kabul edilir. Alevilik ve Bektaşilikte Dedenin eşine de büyük saygı gösterilir.

Alevilik ve Bektaşilikte cinsiyet ayrımı yapılmadan insana insan olduğu için değer verilir. Kadına da erkeğe de insan oldukları için değer verirler. Onlara göre her insan can’dır. Sosyal hayatın her alanında eşit olan kadın ve erkek, evliliklerde de eşit haklara sahiptirler. Alevilikte boşanma iyi karşılanmaz. Erkek haklı ve çok önemli bir nedene dayanmadan eşini boşayamaz. Aksi taktirde yol düşkünü kabul edilir. Alevilikte çok eşliliğe de yer yoktur. Tek eşlilik esastır. Alevilerde kadın çok değerlidir, incitilmez, saygı görür. Bir erkeğin karısını dövmesi çok büyük bir suç olarak kabul edilir. Cemde Dede, bir erkeğin bir kadını; bir kadının da bir erkeği cinsiyeti ile değil, can olarak görmesini ister. Alevî anlayışında yaratılış olarak herkes eşittir. Kadın erkek hepside candır.

Alevî-Bektaşî kültüründe kadınlar yüceltilmiş, kadın-erkek ayrımcılığı her zaman kınanmıştır. Alevî-Bektaşî inancında cinsiyet ayrımcılığı yapılmamış ve insana sırf

²⁰⁶ Belkıs Temren, *Bektaşiliğin Eğitsel Ve Kültürel Boyutu*, İstanbul, 1994, s.50

insan olduğundan dolayı değer verilmiştir. Alevi-Bektaşî kültüründe her insan bir can olarak sosyal yaşamın her alanında erkek veya kadın olmasına bakılmaksızın eşit haklara ve yükümlülöklere sahiptir.

Bektaşîlik anlayışında, erkek ne kadar insansa, kadın da o kadar insandır. Bunlardan biri diğlerinden üstün ya da diğeri eksik falan değildir. Bektaşîlere göre, kadın yücedir, kutsaldır, erkeğıyle eşdeğerdedir. Kadın, evin efendisidir. Kadını erkeğıe oranla eksik görmeye çalışanları eleştirmişlerdir. Asıl eksikliğın kadının kıymetini göremeyenlerin gözlerinde olduğunu söylemişlerdir. Hacı Bektaş Veli'nin aşağıdaki şiiri buna örnek gösterilebilir.

“Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde
Hakkın yarattığı her şey yerli yerinde
Bizim nazarımızda erkek kadın farkı yok
Eksiklik noksanlık senin görüşlerinde”²⁰⁷

Hacı Bektaş Veli, kadına büyük değer vermiş. Kadını hiçbir zaman ikinci sınıf birey olarak görmemiş; kadına sadece erkeğın karşı cinsi olarak bakmamış, diğeri yarısı olarak görmüştür. Pir Hacı Bektaş Veli, kadınla, erkeğın yan yana, mutlu, birbirine kardeş, yoldaş, ana, bacı, evlat, eş olduğunu savunmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin felsefesinde kadın, Allah'ın Cemal (yüz güzelliğı) isminin; erkek de Celâl (hiddet-sertlik) isminin bir tecellisi olarak görölmüştür. Hacı Bektaş Veli, ailenin kutsallığını; evlenmenin Allah'ın emri olduğunu vurgulamış, mücerretliğı (evlenmemeyi) ısrarla menetmiştir.²⁰⁸

²⁰⁷ Özmen, a.g.e,c.1, s. 51

²⁰⁸ Haydar Teberoğlu, ‘İnsan Olarak Kadın, Kadının Toplumdaki Yeri ve Osmanlıdan Kalma Önemli Bir Belge’, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara, Kış 2004, S.32, s.55

Alevi-Bektaşî toplulukları ile Sünnî çevrelerin kadına bakışı arasında farklılıklar görülmektedir. İslâm'ın ortodoks yorumu olarak da adlandırılan Sünnî gelenekte kadın ve erkeğin etkileşimi, toplumsal ilişkiler ağı içerisindeki birlikteliği hatta aynı ortamı paylaşmaları sınırlandırılarak katı kurallara bağlanmışken, İslâm'ın heterodoks yorumu olarak adlandırabileceğimiz Alevi-Bektaşî gelenekte durum farklıdır. Alevi ve Bektaşîlerde kadınlar, Sünnî gelenekteki kadınlara göre daha özgürdürler. Toplumda daha çok saygı görürler.

Alevi ve Bektaşî toplumlarında kadının konumunun önde olması Alevi ve Bektaşî öğretilerinin eseridir. Kadıncık Ana'dan günümüze gelen kadınların yaşamlarında hep mücadele egemendir. Alevi ve Bektaşî kadınlarının yollarını açan Alevi öğretisidir.²⁰⁹

Yazar ve eğitimci Fakir Baykurt da, “Aydınlık Özlemi” yazısında Alevi ve Bektaşîlerle ilgili gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:

“Aleviliğin asıl büyük ilkesi kadın erkek eşitliği idi. Birlikte oturup kalkıyor, birlikte yaşıyorlardı. Horasan'dan gelip Suluca Karahöyük'te dergâhını açan Hacı Bektaş Veli, öp öz Türkçeyle onları diri tutan, onları daha iyi insan kılan ilkeleri açık seçik deyimledi.

Onun ‘Bilimden gidilmeyen yol karanlıktır.’ cümlesini, anlam yönünden olumluya çevirelim: Bilimden gidilen yolun sonu aydınlıktır. Bu büyük koşutluğu akli başında kim sevmez? Aleviler de sevdi, o yüzden Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi Cumhuriyet'in kurulmasında, reformların yapılmasında Mustafa Kemal'i sevmeyi sürdürdüler.

²⁰⁹ Seyman, a.g.m, s.65

Cumhuriyet'in okullarını sevdiler, kızlarını, oğullarını oralara verip okuttular. Orta Anadolu'da ilköğretim müfettişi olarak dolaştığım yıllarda Alevi köylerinde hiçbir gün öğrenci devamsızlığı saptamadım. Ailede ve ocakta, yürüyen zamana uygun görgüleri kazanan çocuklar okullarda akla ve bilimsel görüşe uygun bilgileri öğreniyordu.

Bugün o çocuklar, kız erkek, hem yurt içinde hem yurt dışında üniversite bitiriyor. Bu arada Aleviler, çağdaş toplumun örgütlü olmasını çok iyi kavradığı için, kültür merkezleri biçiminde örgütlenerek ilim irfan yolunda topluca ilerliyorlar.

Toplum olmak, birey olmak, ulus olmak öyle sanıldığı kadar kolay değil. Her zamanki gibi uzun bir yol var Türkiye'nin önünde. En çok Aleviler bunun farkında. Alevi yurttaşlarımızın yüreğindeki aydınlık özlemi çok büyük”²¹⁰

Buraya kadar Alevi-Bektaşî Kültüründe kadın ve erkeğin her alanda eşit kabul edildiği anlatıldı. Alevi-Bektaşî topluluklarında kadın ve erkeğin toplumsal ilişkileri konusunda olumlu görüşler olduğu gibi olumsuz görüşlerde bulunmaktadır. Bir kısım araştırmacılar, Alevi-Bektaşî geleneğinde kadın ve erkeğin toplumsal ilişkilerinde tam bir eşitlik olmadığını söylerler. Bu düşüncelerine örnek olarak da kadınların “Dede” olamamasını gösterirler.

Alevi geleneğinde dedelerin önemli bir yeri vardır. Cem töreninin yürütülmesi başta olmak üzere diğer birçok dinî ve sosyal pratiğin uygulamasını Dedeler yürütür. Dedeler toplum içi anlaşmazlıkları gidermekle, toplumda kanaat önderliği yapıp gerekli olduğunda onu yönlendirmekle görevlidirler. İnanca göre dedenin Hz. Ali'nin

²¹⁰ Fakir Baykurt, *Aydınlık Özlemi*, Mannheim Alevi Kültür Merkezi Yayınları, 2002, s. 28, 32.

ve dolayısıyla Hz.Muhammed'in soyundan geldiği kabul edilir ve dede olmak için gerekli kriterlerin başında erkek olmak gelir.²¹¹

Dedenin genellikle erkek olması, kadınların Dede olamaması Bektaşilerin söyledikleri ile yaptıkları arasında farklılık oluşturmaktadır. Her ne kadar dedenin karısı durumundaki kadın olan ana diğer kadınlardan farklı olarak büyük saygı ve hürmet görürse de toplulukta sosyal düzenin yürütülmesi açısından en önemli pozisyonun kadınlara kapalı olması kadın-erkek eşitliği prensibine önemli bir istisna teşkil etmektedir. Bu durum kimilerine göre Alevi toplumunun erkek egemen karakterini yansıtmaktadır.²¹² Günümüzde de dedelerin otoritelerinin bir kısmını paylaşan Alevi kadınların sayısının yok denecek kadar az olması bu eleştirileri desteklemektedir.

Meral Sağır, kırdan kente göç bağlamında Alevilik konusunu ele alan bir çalışmada, kadın ve erkek arasındaki toplumsal rol dağılımı ve kadının konumu konusunda şu bilgileri vermektedir: “Sivas’ın Ali baba mahallesinde 1996 yılında yapılan 62’si erkek, 83’ü kadın toplam 145 Alevi katılımcıyla gerçekleştirilen anketin, ‘Tek çocuğunuz olsa, kız mı, erkek mi olmasını isterdiniz?’ şeklindeki sorusuna katılımcıların % 53’ü erkek derken, %24’ü kız karşılığını vermiştir. ‘Bütün aileyi ilgilendiren kararları kim alır?’ sorusuna katılımcıların % 37’si erkek derken, kadın diyenlerin oranı yalnızca %16’dır. ‘Kadın haklı olsa da tartışmak yerine susmalıdır.’ görüşüne katılanların oranı erkeklerde %45 iken bu oranın kadınlarda %57 olması ilginçtir. ‘Son söz kocanın olmalıdır.’ fikrine katılım oranı erkeklerde % 43 iken bu oran kadın katılımcılarda %67,5 tir.²¹³

²¹¹ Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Yeniden Yapılanma Sürecinde Toplum-Devlet İlişkisi*, İstanbul, 1998, s. 23-50.

²¹² Zeki Uyanık, ‘Alevilik, Aleviler ve Kadın’, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara, Kış 2004, S.32, s.29

²¹³ Meral Sağır, ‘Kırsal Kesimde ve Kentte Alevilik’, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2000, s.123,

Meral Sağır'ın bu araştırmasından çıkarılan, erkek çocuğu kız çocuğa tercih etme, aile ile ilgili kararlarda erkeklerin daha baskın olması, haklı olduğu durumlarda bile kadının sessiz kalması gerektiğine inanılması, son sözü söyleme hakkının çoğunlukla erkeklere ait olması gibi sonuçlar Alevi kadınlarının da toplumsal çevrelerinde tam anlamıyla özgür olmadıklarını, çözülmesi gereken sorunları olduğunu ve Alevi-Bektaşî topluluklarının ataerkil aile anlayışından etkilendiklerini göstermektedir.

Alevi-Bektaşî toplumunda kadına verilen hak ve yetkiler, ona gösterilen saygı, özellikle geçmiş yıllarda, taassubun hazmedemediği bir davranış olduğu için, bu konuda çeşitli yalanlar ve iftiralar uydurulmuştur. Ruhu olgunlaşmamış kişiler, kendi öz benliklerini kötülüklerden ve kötü niyetlerden arıtamadıkları için, Alevi-Bektaşî ayinlerine kadınların katılmasını, “mum söndü” ayinleri şeklinde insafsız ve bilgisiz iftiralara konu yapmışlardır. Ham ruhlu yobaz kişiler, Alevi-Bektaşî inancındaki yüceliği ve temizliği bir türlü anlayamamıştır. Bir Alevi-Bektaşî'nin, dem de içse, başka kadınlara bir bacı, bir kız kardeş gözü ile bakacağını, bu tür iftiracılar, kendi kötü niyetleri ile bağdaştıramamışlardır. Kendi kirli düşüncelerinden geçtiği gibi, erkeklerin hayvani hislere kapılıp kadınlara saldıracaklarını sanmışlardır. Oysa Hünkar Hacı Bektaş Veli, kadını ile erkeği ile tüm Alevi-Bektaşî toplumunda yüce bir ahlak anlayışını geliştirmiştir. Kadın erkek ayırmaksızın cemiyet içinde herkesin iffet ve namusuna saygılı, şehvani hislerden uzak, gerektiği takdirde güçlü toplumsal yaptırımlara dayalı bir terbiye ve eğitim sistemi oluşturulmuştur.²¹⁴

Alevi ve Bektaşî toplulukları ile ilgili olarak ne kadar olumsuz eleştiri yapılsa yapılsın, bu toplulukların çoğunluğuna bakıldığında kadına değer verildiği, saygı duyulduğu görülmektedir. Alevi ve Bektaşîlerde kadın erkek yoktur, canlar vardır. O nedenle eşitlik egemendir. Çevrelerine sevgiyi ve hoşgörü ile bakan Alevi ve Bektaşîler kadın erkek ayırmamışlardır.

²¹⁴ Ulusoy, a.g.e, s.226

d. ALEVİ VE BEKTAŞİLERİN KADIN ANLAYIŞINDA ESKİ TÜRK KÜLTÜRÜNDEN ETKİLENMELER

Her toplum ve her düşünce sistemi dışarıdan etkilenir. Her çağda ve her ülkede kültürel ilişkilerin sonucu olarak düşünce sistemleri ve geleneklerde benzerlikler oluşmuştur. Her düşünce sistemi kendinden önceki düşünce sistemlerinden yararlanmak zorundadır. Dil, din ve geleneklerde de çeşitli düşünce akımlarından etkilenmeler her çağda görülmüştür. Alevi-Bektaşî kültürü de eski Türk kültüründen izler taşımasının yanında Hurufilik, Rafizilik ve Hıristiyanlıktan etkilenmiştir. Bazı inanç ve ilkelerinde bunların izleri görülmektedir.

Alevi ve Bektaşî kültüründe Eski Türk kültürünün izleri, eski Türk töreleri oldukça fazladır. İnançta asıl kaynak İslami esaslar olmakla beraber, özellikle Hünkar Hacı Bektaş Veliden sonra İslam inancı Türk töreleri ile kaynaşmıştır. Alevi-Bektaşîler Eski Türk kültür ve geleneklerini korumuş ve onları yaşatmaya çalışmıştır. Eski Türk kültürünün izleri Hacı Bektaşî Veli çağında Horasan ve çevresinde yer yer kendini göstermiştir. Bir taraftan dini kaynaktan etkilenen gelenek ve töreler, diğer taraftan da Eski Türk törelerinden, uygarlığından etkilenmiştir. Eski Altay Türklerindeki şamanları dede ve babalara, şaman esasını erkan değneğine, cübbe ve külahlarını Bektaşî Babalarının kıyafetlerine benzetmeleri buna örnek gösterilebilir.²¹⁵ Bunun dışında Eski Türklerde kadına verilen değer, kadının ailedeki konumu da Alevi ve Bektaşî toplulukları ile benzerlik göstermektedir.

Eski Türklerde kadının konumu ile ilgili olarak Arap Seyyahı İbni Fazlan şu örneği vermektedir: “Türkler, zina diye bir şey bilmez, böyle bir suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler. Nehirde birlikte yıkanır. Zina onlara göre en büyük suçtur.” Eski Türklerdeki bu durum Alevilerde de görülmektedir. Mehmet Eröz, “Türkiye’de Alevilik-Bektaşîlik” isimli eserinde bu konu ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “ Aleviler’de zina yapanlar yakılarak ya da silahla

²¹⁵ Ulusoy, a.g.e, s. 254

öldürülmektedir. Eski Türkler'de ahlak nasıl sağlam ise, Kızılbaş Türkmenlerde ve Yörükler'de de öyledir.”²¹⁶ Bu örnek bize kadınları aldatma ve zina konusunda Alevi-Bektaşî Kültürü ile Eski Türk Kültürünün benzerliğini göstermektedir.

Alevi Yörüklerde Eski Türk geleneklerini korumuşlardır. Erkek-kadın ilişkilerinde tam bir eşitlik vardır, iş bölümü esastır. Kadının yüzü açıktır. Başını örter. Aşiret içinde veya dışında erkeklerle arkadaşlık kurabilirler. Evlilik kurulduktan sonra boşanma yoktur ve poligami onlarca bilinmez. Ahlak ilkesi, her iki cinse eşit olarak uygulanır. Kara Keçili, Kara Koyunlu, Ak Keçili, Ak Koyunlu, Bayat, Yüreğir adındaki aşiretlerde bu gelenekler hâlâ sürmektedir.

Alevilerin kadına verdikleri değer ve duydukları saygının temeli Eski Türkler zamanına dayanır. Eski Türklerde kadın erkek eşitliğine dayanan bir aile sistemi vardı. Eski Türklerde gök Hakan'ı, yer ise Hatun'u temsil ederdi. Bugün bizlere de intikal eden “Hatun” kelimesi, eski Türklerde “Han” kelimesinin yanında, hemen “Hatun” ve “Beğ” anlayışının yanında da “Begüm” mevcut olmuştur. İşte bu inanış ve anlayış Oğuz Türklerinin boylarından olduğunu söylediğimiz Alevilerde de yaşamaktadır.²¹⁷

Eski Türklerdeki kadın erkek eşitliğine dayanan aile sisteminde erkekler, erkeklere düşen görevleri, kadınlar da kadınlara düşen görevleri yerine getirmektedirler. Kadın evin temelidir. Aile ile ilgili alınan kararlarda erkek kadar söz sahibidir. Eski Türklerdeki bu aile düzeni Alevi Bektaşî Kültüründe de aynen görülmektedir. Bu da Alevi ve Bektaşî kültüründe kadına değer verilmesi, toplumda ve yönetimde söz sahibi olması geleneğinin eski Türklerin inançlarına ve geleneğine dayandığını göstermektedir.

²¹⁶ Eröz, a.g.e, s. 288.

²¹⁷ Benekay, a.g.e, s.113

Türklerin İslâmiyet'ten önceki dönemlerde uyguladıkları kadınlı erkekli dinî törenler, İslâm'ın kabulünden sonra da özellikle Müslüman Türkler arasında devam ettirilmiştir. Bu durumu devam ettiren topluluklardan birisi de Alevi ve Bektaşilerdir. Alevi ve Bektaşilerdeki Cem törenlerinde de kadın erkeğin birlikte yer alması, bu törenlerin müzikli olması Eski Türk kültürü ile benzerlik göstermektedir.

Alevi-Bektaşilerde Cem töreninin önemli bir yeri vardır. Bu tören aracılığı ile topluluğun üyeleri arasında dayanışma sağlanmaktadır. Ayrıca Cem törenleri ile inançların ve geleneklerin yeni kuşaklara aktarıldığı araçların başında gelmektedir. Kadın ve çocukların da yetişkin erkeklerle birlikte törene katılmaları Ayin-i Cemlerin özgün yanlarından birini teşkil etmektedir. Bu törenlerin benzerleri çoğunlukla eski Orta Asya Türk topluluklarında görülmektedir.²¹⁸ Bu durum günümüzde yapılan Cem törenleri için de geçerlidir; törene katılanlar arasında cinsiyet ayrımı gözetilemez, herkes bacı-kardeştir ve kimse birbirine karşı cinsiyet yönüyle bakmaz.

Alevi-Bektaşî kültürünün ilkelerinde Türk kültür ve geleneklerinin etkisi açıkça görülmektedir. Eski Türklerde erkekler kadınlarla birlikte toplantılar yapar, müzik eşliğinde raks ederlermiş İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasından sonra eski Türk gelenekleri İslam inancına adapte olmuş tasavvuf felsefesinin de etkisi ile Alevi Bektaşî töresi içinde biçim kazanmıştır. Alevilerde cem törelerinde yapılan semahlarda da kadınların erkeklerle beraber müzik eşliğinde dans etmesi eski Türklerin gelenekleri ile benzerlik göstermektedir. Semahlarda kadın erkek unutulmuş yerini sadece insanlık sevgisi; Ehl-i beyt muhabbeti aşk-ı ilahi almıştır. Kadının erkekle aynı düzeyde olduğu, aynı saygıyı gördüğü , aynı haklara sahip olduğu bu topluluklarda görülmektedir. Aleviler ve Bektaşilerde kadını toplumdan ayırmak dışlamak gibi ilkel davranışlara yer verilmemiştir.²¹⁹

²¹⁸ İrene Melikoff, *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*, İstanbul, 1999, s.35-89

²¹⁹ Ulusoy, a.g.e, s.232

Alevi-Bektaşiler İslam dinine bağlı, töreleri, günlük yaşayışları, deyişler, nefesleri, sazları ve sözleri ile Türk kültürünün en özlü yanlarını yani temel özelliklerini korumuşlardır. Alevi-Bektaşiliğin kaynağını Müslümanlık, İslam Tasavvufu ve Türk Töresi oluşturur. Bununla birlikte Şamanizm dininin ve Hurufilik akımını da etkileri görülür. Alevilik itikat ve ibadetlerinin bazılarının yanlış yorumlanması Eski Türk dinine dayanmaktadır. Aleviler İslam dininden sapmamışlardır. Sadece bazı konularda İslam dininden biraz daha esneklik göstermişlerdir. Eşitlikçi ve özgürlükçü bir felsefeye sahip olan Aleviler, kadın ve erkeği eşit kabul etmişlerdir. Kadına biraz daha özgürlük vermişlerdir. Kadının özgürlüğü Alevilerinin ilkelerinden kaynaklanmaktadır. Alevi - Bektaşi anlayışında kadın ve erkek beraber ibadet ederler, beraber üretip, beraberce eşit bir şekilde tüketirler. Kadın Alevilerde ve Bektaşilerde “Ana”dır, “Bacı”dır. Kadın onlarda baş tacıdır.

Alevi-Bektaşi kültüründe Sözlü kültürün etkisi çoktur. Eski Türk kültürünün özellikleri en çok köy Bektaşilerinde görülmektedir. Şehir Bektaşilerinde farklılık bulunmaktadır. Her ikisinde de ortak olan nokta kadına büyük bir değer vermeleridir. Alevi ve Bektaşilerin kadına verdikleri değer, kadının erkeğinin yanında yer alması, kadın-erkek eşitliğine dayanan aile düzenini devam ettirmeleri, Cem törenlerinin sazlı, sözlü olması, bu törenlerde kadınla erkeğin bir arada bulunması gibi durumlarda Eski Türk kültüründen etkilendikleri anlaşılmaktadır.

III. BÖLÜM

C. ALEVİ-BEKTAŞİ ŞİİRİNDE KADIN VE KADIN ŞAİRLER

a. BELLİ BAŞLI ALEVİ KADIN ŞAİRLER

Alevilik ve Bektaşilikte şiir söylemeye büyük bir önem verilmiştir. Bu nedenle tekkelerde nefesler okunup, şiirli toplantılar, sazlı sözlü törenler düzenlendiğinden erkek ozanlar yanında bir çok kadın ozan da yetişmiştir. Eski Türk Edebiyatında 15. yüzyıldan itibaren cönklerde Alevi-Bektaşî kadın şairlere rastlanmaktadır. Bunların bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

A. YAŞADIĞI YÜZYIL BELLİ OLAN KADIN ŞAİRLER

1. HÜSNIYE BACI

16. Yüzyıl Bektaşî ozanlarından birisidir. Hayatı hakkında kesin bilgiler olmayan Hüsniye Bacı, Abdal Musa dergahı yatırı çevresindekilerin söylentilerine göre, Abdal Musa'nın kız kardeşidir. Anacak, Abdal Musa Velayet namesinde Hüsniye Bacı'dan hiç söz edilmemektedir. Sadece Abdal Musa yatırının sol tarafında duvara yakın bir mezar olduğu, üzerinde hiçbir tarih ve yazı bulunmayan bu mezarın Abdal Musa'nın kız kardeşi, Zeyneb Hüsniye'ye ait olduğu söylenmektedir.

Hüsniye Bacı'nın şiirlerinin dili, o devrin diline uygunluk göstermez. Nefesleri içten ve coşkuludur.²²⁰

²²⁰İsmail Özmen, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi II*, Ankara, 1998, s.595

Abdal Musa dergahına bağı bir kişiliğe sahip olduğı şiirlerinden de anlaşılmaktadır. Aşağıdaki şiirinde Abdal Musa'nın piri olduğunu söylemesi bunun bir göstergesidir.

“Abdal Musa derler pirimin ismi

Ateşe girince yanmadı cismi

Niyaz eder dermenti Hüsni

Eşiğin bekliyen cana aşk olsun”²²¹

2. SAMITLI HÖRÜ

16. yüzyılda yaşamış, Bektaşî Dergahı'na bağı bir kadın ozanımızdır. Asıl adı Huriye'dir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Kars'ın Hanak İlçesi'ne bağı Samit Köyü'ndendir. Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur.

Şiirlerini hece ölçüsüyle söyleyen Hörü, çevresinde Balım Sultan için söylediğı ağıt ile tanınmıştır.²²²

“Felek nasıl kıydı Sultan Balım'a

Bana muhip intizardır yoluna

Halin arzedeyim erkan kuluna

Efendimin sinesinde yara var ya”²²³

²²¹ Özmen, a.g.e, s.596

²²² Naciye Yıldız, Mutasavvıf Türk Kadın Şairleri üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987, s.71

²²³ Yıldız, a.g.t, s.227

3. SEHER ABDAL

Seher Abdal, on altıncı veya on yedinci yüzyılda yaşamış bir Bektaşî ozanıdır. Gerçek kişiliği, kimliği, doğum ve ölüm tarihleri, gerçek adı ve eserleri bilinmemektedir. Battal Gazi'yi tanıyan Urum Abdallarındandır. Tezkirelerde de yaşamına ait hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Çoğunlukla şiirlerinde aruz ölçüsünü kullanan Seher Abdal'ın değişik yazma dergilerde şiirleri bulunmaktadır. Çok başarılı şiirleri vardır.Şiirlerinde noktavilik inancı hakimdir. Bu inanca göre nokta Allah, evrense harflerdir. Noktavilik kaynağını Hz. Ali'nin şu sözünden almıştır:

“Dört kitabın anlamı Kuran'da, Kuran'ın gerçeği Yasin'de, Yasinin özü, Fatiha'da, Fatiha'nın hakikati Bismillahirrahmanirrahim'de, besmelenin anlamı 'B' harfinde gizlidir. Ben de 'B' harfinin altında noktayım.”²²⁴

Bu inanç, her şeyin nokta ile başlayıp, nokta ile biteceğini savunur. Her şey Ali ile başlar, Ali ile de bitecektir. Bu inanç zamanla Alevilik- Bektaşilik içinde kaybolmuştur. Bu inancı benimseyen Seher Abdal'ın şiirlerinde Ali soyuna karşı da derin bir saygı beslediği görülür. Şiirlerinde On İki İmamı över ve yüceltir. Varlık birliği inancını dile getirir. Şiirlerinin dili kimi yerde açık ve akıcı, kimi yerde ağır ve karmaşıktır. İnkılap Müzesinde 479 numarada kayıtlı kitapta, bir nefesi bulunmaktadır.²²⁵

4. ŞAH SANEM

17. yüzyılda Sivas'ın Yıldızeli ilçesinde yaşamış Alevi-Bektaşî kadın ozanlarımızdandır. Asıl adı Sanem'dir. Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Babası ünlü halk şairi Pir Sultan Abdal'dır. Annesinin ismi tespit

²²⁴ Özmen, a.g.e, s.499-500

²²⁵ Özmen, a.g.e, s. 493

edilememiştir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Mezarı Yıldızeli'nin Banaz Köyü'nde, orman kıyısındadır.²²⁶

Şiirlerinde babasının etkisi hissedilmektedir. Babasının ölümü üzerine söylediği bir ağıt, Aleviler arasında yüzyıllardan beri söylenegelmektedir. Şiirlerini hece ölçüsü ile söylemiştir.

5. MÜNİRE BACI

18. yüzyılda yaşamış kadın Bektaşî ozanlarından birisi olan Münire Bacı'nın gerçek kimliği açık olarak bilinmemektedir. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. 1910 yılında ölen, Çamlıcalı Nuri Baba'dan el almıştır. İstanbullu Münire Bacı'dan önce yaşamıştır. Adlarının benzerliği nedeniyle, birbirine karıştırılır. Bu kadın ozan takma ad olarak, bazen de Münir mahlasını kullanmıştır. Bunun için bu nefesleri, Münir Baba'nın sanılmıştır. Münire Bacı'nın bazı nefesleri de bestelenmiştir.²²⁷

Münire Bacı, şiirlerinde Hz. Ali'ye ve Hacı Bektaş Veli'ye olan bağlılığını dile getirmiştir. Bir şiirinde bunu şöyle ifade etmektedir:

“Bu yol Ali'nin yoludur, mü'minler anın kuludur.

Pirim Bektaş-ı Veli'dir, sultanım ulu Ali'dir.”²²⁸

6. GÜZİDE ANA

Bektaşî toplumunda adı ve deyişleri çok yaygın olan Güzide Ana'nın yaşamı, doğum ve ölüm tarihleri, eserleri hakkında kesin bilgiler yoktur. Güzide Ana ile

²²⁶ İlkin Many, *Halk Şiirinde Ana Sesi*, İstanbul, 1983, s.114

²²⁷ İsmail Özmen, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi III*, Ankara, 1998, s.303

²²⁸ Özmen, a.g.e, c.3, s.303

ilgili bilgiler ağızdan ağza dolaşan söylentilerden ibarettir. Onunla ilgili kesin olan bilgi 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir Bektaşî halk ozanı olduğudur. Şehit Feyzullah Çelebi'nin kızı olduğu ve Hacı Bektaş Veli Dergahı'nda, Hazret Avlusu'nun girişinde sol taraftaki terasta mezarı bulunduğu bilinmektedir.

Şiirlerinden, oldukça ileri düzeyde edebiyat ve felsefe eğitimi gördüğü, kendini yetiştirdiği anlaşılmaktadır. İyi bir gözlemci, gerçekçi, ileriye gören, akıllı, dengeli ve başarılı bir ozan olan Güzide Ana, tasavvufu, tarikat usul ve kurallarını özümsemiş, kuru din kurallarını umursamaz, softaları, yobazları, iki yüzlüleri eleştirir, kınar, sevgiye, dostluğa, Hak aşkına, özlem gibi kavramlara şiirlerinde yer verir. Sosyal konulara iğneleyici biçimde dokunur. Sade, akıcı bir dili vardır. Söyleyişi açık ve dolaysızdır. Etkileyici bir içtenliği vardır. Kendine özgü buluşları, vurgulayıcı benzetmeleri şiirine güzellik katar. Keramet sahibi olduğu şiirlerinden de anlaşılmaktadır. Bazı deyişlerinde “Katibi” mahlasını da kullanan Güzide Ana, fakirane giyinişi, tüm gelirini fakirlere dağıtışı, haksızlığa hiç tahammül etmeyişi ile ünlüdür. Gördüğü kusuru kim olursa olsun, açık biçimde ayıpladığı için kişiliğine ait hatıralar halen özdeyiş biçiminde söylenmektedir.²²⁹

Güzide Ana şiirlerinde insanlara öğütler verir. Aşağıdaki şiirinde bir insanın gönlünü kötülüklerden arındırdıktan sonra gerçek insan olacağını öğütlemektedir.

“Gel ey talip benden sana nasihat

Evvela hak ile yeksan olasın

Özün teslim eyle kamil mürşide

Pak eyle gönlünü insan olasın.”²³⁰

²²⁹ Özmen, a.g.e,c.3, s.217

²³⁰ Özmen, a.g.e, c.3, s.222

Bazı deyişlerinde “Katibi” mahlasını da kullanan Güzide Ana, fakirane giyinişi, tüm gelirini fakirlere dağıtışı, haksızlığa hiç tahammül etmeyişi ile ünlüdür. Gördüğü kusuru kim olursa olsun, açık biçimde ayıpladığı için kişiliğine ait hatıralar halen özdeyiş biçiminde söylenmektedir.²³¹

7. ŞAH SULTAN (SULTAN HATIN)

19. yüzyılda yaşamış Alevi-Bektaşî kadın ozanlarımızdan birisidir. Devrüş Muhammed’in yetiştirdiği bir ozandır. Şah Sultan Malatya’nın Arguvan ilçesine bağlı İsa Köylü’dür. Babo Ahmet isimli yoksul bir çiftçinin kızı olan Şah Sultan’ın doğum tarihi belli değildir. Asıl adı bilinmemektedir.

Şah Sultan babasının etkisiyle genç yaşta Devrüş Muhammed’in yanında yer alır. Devrüş Muhammed, rakı, şarap, tütün gibi kötü içkilere savaş açmış, yolsuzluklara ve haksızlıklara karşı çıkan bir halk ozanıdır. Düşüncelerini yaymak için gezen Devrüş Muhammed, İsa Köyü’ne de gelip gitmiştir. Bu gidiş, gelişler sırasında önce Babo Ahmet onun yanında yer almış, sonra da kızı Şah Sultan onlara katılmıştır. Şah Sultan zamanla yolun inceliklerine ve güzelliklerine eriştikçe kalbindeki oluşum ruhunu tanrısal bir aşka sürüklemiştir. Dünya meşgalelerinin bir değeri olmadığını anlayan Şah Sultan kendisini Hak yoluna adamıştır.

Devrüş Muhammed’i istemeyen köy halkı baskılar sonucu onu köyden çıkarmışlar, daha sonra da evliyalık taşıyor diye Şah Sultan’a zulüm yapmaya başlamışlardır. Türlü işkenceler sonucunda Şah Sultan’ı da köyden çıkarmışlardır. Şah Sultan’da Anhazar da bulunan üstadı Devrüş Muhammed’in yanına gitmiş, daha sonra da onun iznini alarak Bozan köyündeki muhiblerinin yanına yerleşmiş, ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır. 1848 (H. 1264) tarihinde Bozan köyünde vefat etmiştir.

²³¹ Özmen, a.g.e, s.217

Şiirlerini akıcı, duru, öz Türkçe bir dille söyleyen Şah Sultan çevresinde keramet sahibi bir insan olarak da tanınmaktadır. Şah Sultan'ın türbesi sevenlerince bugün bile ziyaret edilmektedir.²³² Şah Sultan hemen hemen her şiirinde derin bir sevgi ve saygı ile bağlı olduğu Devrüş Muhammed'in adını anmıştır.

Şiirlerini hece ölçüsüyle söyleyen Şah Sultan, yerel sözcükleri, Öz Türkçe deyimleri şiirlerinde büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Şiirlerini coşkulu ve içten bir şekilde söylemiştir. Hz. Ali, Ehlibeyt, On İki İmam sevgisi bütün şiirlerinde görülmektedir.

“Şah Hasan, Şah Hüseyin Kerbela'dır

Lanet ol Yezid'e hem Mervana'dır

İmam Zeynel aşkına pervanedir

Gülüzar eyledi zindan içinde.”²³³

Şiirleri özlem ve sevgi duyguları taşır. Şiirlerinde nasihat, taşlama, hasret konularını da işlemiştir. Arguvan ilçesi merkezi ve köylerinin bir çoğundaki Türkmenler'in türkülerinde, şiirlerinde Şah sultan'ın ve aynı dönemde yaşamış olan Aşık Ahmedî'nin etkileri görülmektedir. Aşık Ahmed, Şah Sultan'ın gönül yakınlığı olan bir halk ozanıdır. Şah Sultan'ın şiirleri Mustafa Bal tarafından toplanmıştır. Mustafa Bal Şah Sultan'ın şiirlerinin yanında Devrüş Muhammed ve Aşık Ahmedî'nin şiirlerini de toplayarak “Derviş Muhammed'im Nuru Vahit-Eseri Dillerde Şahit” adı altında kitaplaştırmıştır. Bu eser, Merdiven Köyü Şah Kulu Sultan Külliyesi'ni Koruma, Onarma ve Yaşatma Derneği tarafından yayınlanmıştır.²³⁴

²³² İsmail Özmen, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi IV*, Ankara, 1998, s.35

²³³ Özmen, a.g.e, c.4, s.37

²³⁴ Özmen, a.g.e, s.35

8. BÜRYAN ANA

19. yüzyılda Tokat'ın Zile İlçesi'ne bağlı Palanlı Köyü'nde yaşamış Bektaşî kadın ozanıdır. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Asıl adı Ayşe'dir. Babasının ismi Kadir'dir. Annesini ismi tespit edilememiştir. Mezarı Palanlı Köyü'ndedir.

Büryan Ana lakabını ona, Hacı Bektaş Dergahı'na uzun süre hizmet etmiş olan Gündüz Ana vermiştir.²³⁵ Hakkında efsaneler anlatılan Büryan Ana'nın ermişliğine inanılmaktadır. Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir.

9. FATMA BACI

19. yüzyılın sonlarında yaşamış, Bektaşî kadın şairimizdir. Doğum tarihi, doğum yeri, ölüm tarihi tespit edilememiştir. Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Bilinen tek şiiri, Kasaba (Turgutlu) Bektaşî Dergahı Banisi ve Postnişini Mücerred Ali Rıza Özbektaş Baba'ya ait bir nefes mecmuasındadır.²³⁶

10. LÜTFİYE BACI

19. yüzyılın sonlarında yaşadığı tahmin edilen Bektaşî ozanlarımızdandır. Hangi tarihte ve nerede doğduğu bilinmemektedir. Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. İstanbul'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Doğum tarihi gibi ölüm tarihide tespit edilememiştir.

Lütfiye Bacı'ya ait bir nefesin, Ali Naci Baykal tarafından Bedri Noyan'a verilen nefes mecmuasının 30. sayfasında kayıtlı olduğu söylenmektedir. Bu nefesten hareketle Lütfiye Bacı'nın Çamlıca Bektaşî Dergahı Postnişini Nuri Baba'dan nasipli

²³⁵ Mehmet Yardımcı, *Zileli Halk Ozanları*, Ankara, 1983, s.59

²³⁶ Yıldız, a.g.t, s.75

olduğu, dolayısıyla 19. yüzyılda yaşadığı ve İstanbul'da bulunduğu tahmin edilmektedir.²³⁷

11. ŞEREF BACI

1864 yılında İstanbul'da doğduğu tahmin edilmektedir. Anne ve Babasının ismi tespit edilememiştir.²³⁸ 19. yüzyılın son yarısında yaşamış Bektaşî kadın ozanlarından birisidir. Gerçek kimliği, yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. Kasımpaşalı olduğu bilinmektedir. Mehmet Ağa isminde bir kahvecinin eşidir. Çamlıcalı Nuri Baba'dan el alarak, tarikata girmiş, 1909'da kırk beş yaşlarında ölmüştür.²³⁹ Mezarı İstanbul'dadır.

Şeref Bacı'nın tespit edilen tek şiiri Ali Nutki Baba'nın Babalık törenini anlatmaktadır.²⁴⁰

12. ZEYNEP HANIM

19. yüzyılın sonlarında yaşamış Bektaşî kadın ozanlarımızdan birisidir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Eskişehir'in Seyidgazi kasabasındandır. ²⁴¹ Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur.

Eskişehir'in Seyidgazi kasabasına bağlı Sücaaddin Dergahı'na bağlıdır. Zeynep Hanımın bilinen bir tane şiir vardır.

²³⁷ Yıldız, a.g.t, s.76

²³⁸ Yıldız, a.g.t, s. 24

²³⁹ Özmen, a.g.e, s. 429

²⁴⁰ Yıldız, a.g.t, s. 24

²⁴¹ Fazıl Yenisey, *Bektaşî Kadın Şairlerimiz*, İzmir, 1946, s.16

13. HAYRİYE BACI

Gerçek kimliği, ayrıntılı yaşam öyküsü, eserleri, kişiliği açık olarak bilinmeyen Hayriye Bacı, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar yaşamış bir Bektaşî kadın halk ozanıdır. İstanbullu olduğu söylenmektedir.²⁴²

Ele geçen tek şiirinde de Hz. Ali ve Hacı Bektaş Veli'ye duyduğu bağlılığı anlatmıştır.

“Muhammed Ali'nin kuluyuz kulu

Ta elest bezminde demişiz beli

Aslımızdır Hacı Bektaş-i Veli

Güruh-i Naciyiz dönmeyiz geri.”²⁴³

14. NAFİA BACI

19. yüzyılın sonunda, 20. yüzyılın başında yaşamıştır. Doğum tarihi belli değildir. İstanbullu'dur. Doğum tarihi, ölüm tarihi tespit edilememiştir. Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur.

Bilinen tek şiirinden Büyük Çamlıca'daki Bektaşî Dergahı'nın Şeyhi Nuri Baba'dan feyz aldığı anlaşılmaktadır. Bedri Noyan, onun bu şiirinin kendisine Ali Naci Baykal tarafından verilen, kendi el yazısıyla yazılmış, ciltli nefes mecmuasında “Nafîa” adı ile kayıtlı olduğunu belirtmektedir.²⁴⁴

²⁴² Özmen, a.g.e, s.507

²⁴³ Özmen, a.g.e, c.4, s.507

²⁴⁴ Yıldız, a.g.t, s.76-77

15. HAVVA BACI

20. yüzyılın başında yaşamış Bektaşî kadın ozanlarımızdan birisidir. Drama’da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Babası Dramalı Hüseyin Bey’dir. Annesinin ismi tespit edilememiştir. Remziye ve Necmiye Bacıların kız kardeşidir. Manisalı Hafız Sait Ali Efendi ile evlenerek Manisa’ya yerleşmiştir.²⁴⁵ Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihine rastlanmamıştır. Hece ölçüsüyle şiirler söylemiştir.

16. EMİNE MÜKERREM

20. yüzyılın başında yaşamış Bektaşî kadın ozanlarımızdan birisidir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Kanlıca’da doğmuştur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun “Nur Baba” romanında “Celile Bacı” olarak tanıttığı kişi olması muhtemeldir.²⁴⁶ Çevresinde “Kanlıca Güzeli” diye anılmıştır.

Büyük Çamlıca Hacı Tahir Baba Bektaşî Tekkesi Şeyhi Ali Nutki’nin ikinci karısıdır. Böylece “Ana-Bacı” olmuş; ancak Ali Nutki, bu tabiri kaba bularak müritlerine “cici anne” demelerini emretmiştir.²⁴⁷ Emine Hanım, Ali Nutki ile evlendikten sonra kendisinden önceki hanımın bıraktığı iki çocuğu yetiştirmekle ve tekkenin şerefini tarikat icaplarına göre korumakla uğraşmıştır. Ali Nutki halifelik için Hacı Bektaş’a gittiğinde onun yanında yer almıştır.

Emine Hanım, Ali Nutki’nin babası Mehmet Nuri Baba’ya intisap etmiştir. Seksen yaşını geçtikten sonra Çamlıca’da ölmüştür.²⁴⁸

Şiir söylemeye Ana-Bacı olduktan sonra başlayan Emine Hanım, şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir.

²⁴⁵ Yıldız, a.g.t, s.83

²⁴⁶ Vahit Lütfi Salcı, ‘Türk Alevi Kadın Şairleri’, *Varlık*, nu:2, İstanbul, 1941, s.426

²⁴⁷ Salcı, a.g.m, s.427

²⁴⁸ Yıldız, a.g.t, s.81

17. EMİNE BEYZA

20. yüzyılda yaşamış Bektaşî kadın ozanlardan birisidir. Abdullah Nur (Büyük Abdullah Baba) adıyla tanınan, Topkapı tekkesi şeyhinden el alıp, tarikata girmiştir. İzmirlidir. Uzun süre Üsküdar'da oturmuştur. 1934 yılında ölmüştür.²⁴⁹

Emine Beyza'nın ailesi İzmir Karşıyaka'da Zeytinzadeler olarak tanınmaktadır. Bektaşî Şeyhi Remzi Dede'nin kız kardeşidir.²⁵⁰ Okuma yazma bilmeyen Emine Beyza İstanbul Üsküdar'da yaşamıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur.

Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiş ve tasavvufî konuları işlemiş, Hz. Muhammed, Hz. Ali, On İki İmam, Hacı Bektaş Veli sevgisini dile getirmiştir.

“Muhammed’e bağlı başım

Ali’de biter her işim

On iki imam yoldaşım

Kerem senden şahım Ali

Yetiş Hünkar Bektaş Veli”²⁵¹

18. FAİKA ÖZCANLI

20. yüzyılda yaşamış Bektaşî kadın ozanlarımızdan birisidir. Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Ailesi hakkında da herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

K.B.B. doktoru Necmettin Özcanlı'nın annesidir. Oğlu ile birlikte Aydın ve Trabzon illerinde bulunmuştur. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 31

²⁴⁹ İsmail Özmen, *Alevî Bektaşî Şiirleri Antolojisi V*, Ankara, 1998, s.169

²⁵⁰ Yenisey, a.g.e, s.38

²⁵¹ Özmen, a.g.e, c.5, s.169

Mayıs 1962 yılında ölmüştür. Aydın'da PTT müdürü olan Asım Kerimi Baba'dan nasip almıştır.Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir.²⁵²

19. GÜLSÜM BACI

20. yüzyılda yetişmiş kadın Bektaşî ozanlarından. Tırhalalı'dır. Eşraftan bir aileye mensuptur. Evvelce Çamlıca Bektaşî tekkesi postnişini Nuri Baba'nın dervîşi iken sonra Fatih Türbedarı Melami Ahmet Amiş Efendi'ye intisap etmiştir. Melami tarikatına girmiş, Çamlıcalı Nuri Baba'dan el alarak Bektaşî olmuştur. 75 yaşlarında iken 1928 senesinde vefat etmiştir. Oldukça bilgili bir kadın ozandır.²⁵³

20. SAKİNE BACI

20. yüzyılda yaşamış olan Sakine Bacı Bektaşî kadın halk ozanlarından. Gerçek kişiliği, doğum ve ölüm tarihleri, eserleri hakkında kesin bilgiler yoktur. Eskişehir'deki Sultan Şuca şeyhi, Şair Ali Rıza Hadi'nin kızıdır. Yaklaşık yüz yaşlarında öldüğü tahmin edilmektedir.²⁵⁴

21. AŞIK GÖNÜL

20. yüzyılda yaşamış Bektaşî kadın ozanlarımızdan birisidir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Asıl adı Gönül Karaman'dır. Kemaliye'nin Ocak Köyü'ndendir.²⁵⁵ Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir.

²⁵² Yıldız, a.g.t, s.70

²⁵³ Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul, 1930, s.127

²⁵⁴ Özmen, a.g.e, s.347

²⁵⁵ Yıldız, a.g.t, s.80

22. ÖKSÜZ ZEYNEP BACI

20. yüzyılda yaşamış Bektaşî kadın ozanlarımızdan birisidir. Secaddin Suca tekkesine bağlı olup aynı köydendir. Gerçek kimliği, yaşamı, şiirleri, doğum ve ölüm tarihleri ile yerleri hakkında herhangi bir belge ve bilgi yoktur.²⁵⁶

23. MÜNİRE BACI

Münire Bacı, İstanbulludur. Çamlıca Bektaşî tekkesi postnişini “Nuri Baba”nın dervişlerindendir. 60 yaşlarında olduğu halde tahminen ‘H.1328’ tarihlerinde vefat etmiştir.²⁵⁷ Hayatı, gerçek kimliği, doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. 20. yüzyılda yaşadığı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Bektaşî kökenli kadın ozanlarımızdan birisidir.

24. BERGÜZAR ŞAHİN

20. yüzyılda yaşamıştır. Sivas’ın İmranlı İlçesi’nin Kevenli Köyü’ndendir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur.

Kendi kendisini yetiştirmiş bir halk ozanıdır. Evlenirse, kendisine Allah tarafından verilen şiir söyleme yeteneğini kaybedeceğine inandığı için evlenmek istememiştir. Ancak babasının zoru ile Mahmut Kahya isminde biri ile evlenmiştir. Anacak ertesi günü kocasını terk ederek babasının evine dönmüştür. Aradan bir bile geçmeden, seferberlik sırasında, on yedi- on sekiz yaşlarında iken ölmüştür. Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir.²⁵⁸

²⁵⁶ Özmen, a.g.e, s.523

²⁵⁷ Ergun, a.g.e, s.289

²⁵⁸ Yıldız, a.g.t, s.82

25. NACİYE BACI

20. yüzyılda yaşamıştır. Bektaşî kadın şairlerdendir. İstanbulludur. Yaşam öyküsü, gerçek kimliği, doğum ve ölüm tarihleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Şiirleri yayınlanmamıştır.²⁵⁹

26. HATİCE SAÇTUTUN

20. yüzyılda yaşamıştır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Gaziantep’li’dir. Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihine rastlanmamıştır. Ümmi olduğu bilinmektedir. Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir.²⁶⁰

27. ZEHRA BACI

1870 yılında, İstanbul’da doğmuştur. Asıl adı Zehra’dır. Anne ve babasının ismi tespit edilememiştir.²⁶¹ Ölüm tarihi bilinmemektedir. Mezarı İstanbul’dadır.

20. yüzyılda yaşamış olan Zehra Bacı Bektaşî kadın şairlerimizden birisidir. Yaşamı ve ailesi hakkında ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır.²⁶²

Zehra Bacı, Merdivenköy Şahkulu Sultan Bektaşî Tekkesi Postnişini Mehmet Ali Hilmi Dede Baba’ya intisap etmiştir.²⁶³

Şiirleri hakkında da ayrıntılı bir bilgi bulunmayan Zehra Bacı’nın, Harabi Divanı’nda bir nefesi bulunmaktadır.²⁶⁴ Bu nefesinden yola çıkarak şiirlerinde kadınlığı savunmuştur denilmektedir.

²⁵⁹ Özmen, a.g.e, s.581

²⁶⁰ Yıldız, a.g.t, s.83

²⁶¹ Yıldız, a.g.t, s. 54

²⁶² Özmen, a.g.e, s. 211

²⁶³ Yenisey, a.g.e, s.35

²⁶⁴ Yıldız, a.g.t, s.55

“Ya Muhammed bize nakıs diyorlar

Nedendir erlerin bu hataları

Ehl-i Beyt’e karşı düşkün olurlar

Çünkü doğru değil iddiaları.”²⁶⁵

28. ADVİYE ANABACI

20. yüzyıl Bektaşî kadın ozanlarımızdandır. Advîye Anabacı, Silistre’ye bağlı Karalar Köyü’nde, 1930 yılında doğmuştur. 1951 yılının yaz döneminde ailesi ile birlikte Türkiye’ye göçmen olarak gelmiştir. 1949 yılında Haydar Cemil Baba’dan inabe almıştır. Türkiye’ye geldiğinde o yılın sonunda, Turgut Koca ile evlenmiştir. İki erkek ve üç kız çocuğu olmuştur. İstanbul’da Bostancı’da oturmaktadır. Nisan 1997’de Hakk’a yürümüştür.²⁶⁶

Şiirlerinin bir çoğu, gazetelerde ve kitaplarda yayınlanmıştır. Dili sade, söyleyişi akıcıdır. Turgut Koca “Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri” isimli eserinde Advîye Anabacı’nın şiirleri ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

“ (Çerağlar uyandı gönül şad oldu) dizesi ile başlayan şiiri, Uşşak makamında ve düyek usulünde, Zeki Onaran tarafından bestelenmiştir. Yine (Payine sürdüm yüzümü) dizesi ile başlayan başka bir şiiri, Hüzzam makamında ve raks aksak usulünde bestelenmiştir.”²⁶⁷

“Payine sürdüm yüzümü, Pir Hacı Bektaş aşk diye

Açtı gönlümü gözümü, Nur Hacı Bektaş aşk diye”²⁶⁸

²⁶⁵ Özmen, a.g.e, c.5, s.211

²⁶⁶ Özmen, a.g.e, s.377

²⁶⁷ Turgut Koca, *Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul, 1994, s.840

²⁶⁸ Özmen, a.g.e, c.5, s.378

29. GÜLŞEN BACI

20. yüzyılda Tirede yaşamış Bektaşî kadın ozanlarımızdan birisidir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Asıl adı Gülşen olan bu ozanımız Tireli'dir. Babası, Tireli Arif isimli bir Bektaşî dervişidir. Annesinin ismi tespit edilememiştir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihine rastlanmamıştır. Gülşen Bacı, Tire'deki Horasanlı Ali Baba Dergahı'na bağlıdır. Mürşidi, merhum Kazım Baba oğlu Hasan Balım Baba'dır. Bedri Noyan, Gülşen Bacı'nın hece ölçüsüyle söylenmiş niyaz mahiyetinde bir şiirini tespit etmiştir.²⁶⁹

30. ARİFE BACI

1868 yılında, Rahva'da doğmuştur. Asıl adı Arife'dir. Babası tüccarlardan Arif Ağa'dır. Annesinin ismi tespit edilememiştir.²⁷⁰ 20. yüzyılda yetişmiş kadın halk ozanlarından birisidir. Yaşamı ve eserleri hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur.

Arife Bacı, 1878 yılında, on yaşlarında iken akrabalarından Çivicizade Mustafa Efendi ile İstanbul'a gelmiştir. Ölünceye kadar Kadıköy'de yaşamıştır. Ölüm tarihi bilinmemektedir. Mezarı İstanbul'dadır. Eyüb Sultan civarında, Karyağdı Dergahı Şeyhi Hafız Baba'ya bağlı bir Bektaşî'dir.²⁷¹

31. İKBAL BACI

1860 yılında İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı İkbâl'dir. Anne ve babasının isimleri tespit edilememiştir.²⁷² Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihi bilinmemektedir.

²⁶⁹ Yıldız, a.g.t, s.83-84

²⁷⁰ Taha Toros, *Türk Kadın Şairleri*, İstanbul, 1934, s.7

²⁷¹ Yıldız, a.g.t, s. 54

²⁷² Yıldız, a.g.t, s.52

Son yüzyılda yaşayan bir Bektaşî kadın ozanıdır. Mızıkacı Derviş Tevfik'in eşidir. Çamlıcalı Nuri Baba'dan el alarak Bektaşî olmuştur. Çamlıca Bektaşî tekkesi mensuplarındandır. Eşi Derviş Tevfik'ten önce ölmüştür.²⁷³ Mezarı İstanbul'dadır.

32. ŞEHRİBANU BACI

1865 yılında doğmuştur. Nerede doğduğu, anne ve babasının isimleri kesin olarak bilinmemektedir. Ölüm tarihi de tespit edilememiştir. Asıl adının Şehriban olduğu tahmin edilmektedir.²⁷⁴

Son yüzyılın Bektaşî kadın ozanlarından birisidir. Üsküp Bektaşî tekkesi şeyhi Süleyman Baba'nın eşidir.²⁷⁵ Gerçek yaşam öyküsü hakkında kesin bir bilgi yoktur. Şehribanu Bacı şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir. Şiirlerinde Hz. Ali'ye duyduğu bağlılığı dile getirmiştir.

“Erenler ceminde yanar چراغی
Şah-ı Merdan Ali boynumun bağı
Süzüldü eridi derunum yağı
Yürüt saki demi irfan cemidir.”²⁷⁶

33. AŞIK BACI

Rumeli Türklerinden olan Aşık Bacı son yüzyılın Bektaşî kadın ozanlarındandır. İzmir'de doğmuştur. Asıl adı Nevcihan Özmerih'tir. Ailesinde ünlü müzisyenler vardır. Anneannesinin büyük dayısı Rumelili Aşık Koçu bunlardan birisidir.

²⁷³ Ergun, a.g.e, s.190

²⁷⁴ Yenisey, a.g.e, s.31

²⁷⁵ Özmen, a.g.e, c.5, s.385

²⁷⁶ Özmen, a.g.e, c.5, s.385

Nevcivan İzmir Kız lisesi'ni bitirdikten sonra, Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji bölümünden mezun olmuştur. Ayrıca aynı fakültede İngiliz Dili ve Edebiyatı tahsil etmiştir. 1969 yılında Aşıklar Bayramı'nda türkü dalında birinci olmuş ve Karacaoğlan ödülüne layık görülmüştür.²⁷⁷ Şiirlerinde tasavvufî konuları işlemiştir.

“Hak yolunda kendim buldum bulalı,

Sinem yaslı, gözlerim nem dolalı,

Öze dönüp kendi kendim soralı,

Ben beni kaybettim alem içinde.”²⁷⁸

34. GÜLLÜŞAH BACI

Günümüz ozanlarından birisi olan Güllüşah Bacı Uşak'ta doğmuştur. Hüseyin Ağa'nın kızıdır. Küçük yaşta maniler söylemeye başlamıştır. Aşıklık eğilimi Aşık İhsani ile tanışıp evlendikten sonra daha da gelişmiştir. Eşi Aşık İhsani ile Türkiye'nin bütün il ve ilçelerini dolaşan Güllüşah Bacı, daha sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Halen Cağaloğlu'nda “Güllüşah Bacı Kitapevi” sahibidir. Garip ve Elif adında iki çocuğu vardır. Aşık İhsani'den boşandıktan sonra da aşıklık geleneğini sürdürmüştür. Çeşitli konularda şiirler yazmıştır.²⁷⁹

²⁷⁷ Özmen, a.g.e, s.513

²⁷⁸ Özmen, a.g.e, c.5, s.513

²⁷⁹ Özmen, a.g.e, s.329

B. DOĞUM TARİHİ BELLİ OLAN KADIN ŞAİRLER

1. HAVVA BACI

1795 yılında Denizli'nin Yarangüme kasabasında doğmuştur. Anne ve babasının isimleri tespit edilememiştir. Asıl adı Havva'dır.²⁸⁰ Ölüm tarihi bilinmemektedir. Bektaşî bir Halk ozanıdır.

Havva Bacı okuma-yazma bilmemektedir. Fazıl Yenisey "Bektaşî Kadın Şairler" isimli kitabında Havva Bacı ile ilgili olarak Tavaslı Haki Baba'dan şu hatırayı anlatmaktadır.²⁸¹

"Sene 1905... Havva Bacı tahminen 110 yaşlarında... Tavas Müftüsü, bir gün sokakta kendisine rastlıyor ve:

-Kocaman, nasılsın, iyi misin?

diye hatırlar soruyor. Havva Bacı, Hemen irticalen şu cevabı veriyor:

"İyi de ben, hoş da ben,
Dolu da ben, boş da ben,
Bilgisizim, fakat kafam boş değil,
Gülerim, oynarım, gönlüm hoş değil."

Havva Bacının şiirleri yazıya geçirilememiştir.

²⁸⁰ Yıldız, a.g.t, s.50

²⁸¹ Yenisey, a.g.e, s.78

2. ŞEREF HANIM

1809 yılında İstanbul’da doğmuştur. Asıl adı Şeref’tir. Babası Şair Nebil Bey’dir. Şeyhülislam Aşır Efendi’nin torunudur.²⁸²

Şeref Hanım’ın hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Yaşamını yalnız geçirmiş, büyük bir ihtimalle evlenmişse de çocuğu olmamıştır. Geçimini, Sadrazam Ali Paşa tarafından kendisine bağlanan aylıkla sağlamıştır.

1861 yılında ölen Şeref Hanım, Yeni kapı Mevlevi hanesi’nin Çınaraltı’ndaki mezarlığına gömülmüştür.²⁸³

Şeref Hanım’ın şiirlerinde derviş ruhlu, olgun ve mistik bir hava hissedilir. Aile çevresinde bir sanat ve kültür geleneği içinde yetişen Şeref Hanım şiir zevkini bir şair olan babasından almıştır.Şiirlerinde sade bir dil kullanmıştır. Nazım tekniği güçlüdür.

Şeref Hanım, Tevhid, münacat, methiye, mersiye, naat, gazel, kaside, şarkı, lügaz, kıt’a ve tarih gibi çeşitli tür ve şekillerden mürettep bir divanı vardır.²⁸⁴ Bunun yanında halk edebiyatı tarzında söylediği şiirleri de bulunmaktadır. Divanındaki bir gazelinde Allah’a şöyle seslenmektedir:

“Cümle erbab-ı kemalin nazarında dilerim

Ne kadar var ise noksanımı pinhan eyle.”²⁸⁵

²⁸² Toros, a.g.e, s.86

²⁸³ Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih içinde Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1981, s.259

²⁸⁴ Yıldız, a.g.t, s.24

²⁸⁵ Ahmed Muhtar, *Şair Hanımlarımız*, İstanbul, 1894, s.20

Bektaşî bir şair olan Şeref Hanım, ilk önce Kadiri, Rufai tarikatlarına intisap etmiştir. Bektaşilikten sonra da Mevlevî tarikatına bağlanmıştır. Ancak bir çok araştırmacı Şeref Hanım'ın Bektaşî bir şair olduğunu belirtmektedir. Vahit Lütfî Salcı da O'nun Bektaşî olduğunu söyleyen araştırmacılardandır.²⁸⁶

3. NACİYE BACI

1853 yılında Tırhala'da doğmuştur. Anne ve babasının ismi tespit edilememiştir. Ancak Tırhala'nın ileri gelen ailelerinden olduğu bilinmektedir. Naciye Bacı'nın asıl adı Gülsüm'dür. Şiirlerinde “Külsüm”, “Naciye”, “Naci” gibi mahlaslar kullanmıştır.²⁸⁷ Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Şiirlerinden kültürlü bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir.

Naciye Bacı, Çamlıca Bektaşî Tekkesi Şeyhi Nuri Baba'ya intisap etmiştir. Daha sonra, Melamilîği temsil eden, Fatih türbedarı Ahmed Amiş'e bağlanarak Melami olmuştur.²⁸⁸ Buna rağmen Bektaşî kadın şairler içinde de ismi anılmaktadır.

Naciye Bacı, 75 yaşında iken, 1928 yılında ölmüştür. Mezarının nerede olduğu bilinmemektedir.²⁸⁹

4. HÜRMÜS HANIM

1860 yılından sonra İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Hürmüs'tür. Babası Kırım'ın Bahçesaray'ına ait olan Özenbaş köyünden olup, İstanbul'da doğan Tevfik Beybaba'dır. Annesi Köprülü Mehmet Paşa soyundan Hacı Hüsnü Bey'in kızıdır. Annesinin ismi tespit edilememiştir.

²⁸⁶ Yıldız, a.g.t, s.24,

²⁸⁷ Yenisey, a.g.e, s.22

²⁸⁸ Abdülkâki Gölpinarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, 1963, s.202

²⁸⁹ Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri II*, İstanbul, 1955, s.180

Hürmüs Hanım, yirmi beş- yirmi altı yaşlarında iken “Servet Beybaba” diye tanınan Ahmet Tevfik Bey ile evlenmiştir. Eşi ve “Selami” mahlasıyla şiir söyleyen kayınpederi Abdülislam Bey de birer şairdir. Bir erkek ve bir kız çocuk annesi olan Hürmüs Hanım Okuma-yazma bilmemektedir. Şiir söyleme desteğini babası, eşi ve kayınpederinden almıştır. Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir. Hürmüs Hanım, 1929-1930 yıllarında ölmüştür.²⁹⁰

5. HATİCE BACI

Asıl adı Hatice’dir. 1865 yılında, Mora-Yenişehir’de doğmuştur. Zaptiye Müdürü Hüsnü Paşa’nın Divan Efendilerinden Ahmed Besim Efendi’nin kızıdır. Annesinin adı tespit edilememiştir. Hüsnü Baba olarak bilinen Hüseyin Hüsnü Erdikut Baba’nın ablasıdır. Hayatının büyük bir kısmını İzmir’de geçirmiştir. Yaşamı hakkında çok fazla bilgi yoktur. 1936 yılında İzmir’de ölmüştür. Mezarı İzmir’dedir.²⁹¹

Hatice Bacı İstanbul’da Merdivenköy Bektaşî Dergahı Post-nişini Ahmed Burhaneddin Baba’nın dervişlerindendir.²⁹² Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir.

6. REMZİYE BACI

Asıl adı Remziye’dir. 1883 yılında, Filibe’de doğmuştur. İzmir Karşıyaka’da yaşayan Remziye Bacı çevresinde güler yüzlü, konuşkan ve tatlı dilli olarak tanınmıştır.²⁹³ Ölüm tarihi bilinmemektedir. Filibeli Remziye Bacı ismiyle de anılmaktadır.

²⁹⁰ Yıldız, a.g.t, s.43

²⁹¹ Yenisey, a.g.e, s.28

²⁹² Yıldız, a.g.t, s.46

²⁹³ Yıldız, a.g.t, s. 56

Bedri Noyan “Bektaşilik ve Alevilik Nedir” isimli kitabında bu kadın şair ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: .”²⁹⁴

“Remziye Bacı Filipelidir. Arif Ağa’nın kızıdır. Yenişehirli Hüseyin Hüsni Erdikut Baba’nın eşidir. Karşıyaka’da oturdu.

1913 yılında Prizlenli Hafız Derviş Şani Efendi’nin rehberliğiyle Ali Ülvi Baba’dan İzmir’de el alarak tarikata girmişti.”

Remziye Bacı, tarikata girdikten sonra Ana-bacı olmuştur. Şairenin bir nefesi bulunmaktadır. Kendisi, Ana-bacı olduktan sonra evine diğer dergahlardan sık sık ve fazlaca misafirler geldiği için onları ağırlayıp uğurlamaktan nefes aldığını, ama nefes veremediğini söylemiştir.²⁹⁵

“Uyandım gafletten açıldı gözüm

Bağlı gördüm Hakka can ile özüm

Ruşen oldu gözüm, güldü gül yüzüm

Erenler meydanın gördüğüm gece.”²⁹⁶

7. DRAMALI REMZİYE BACI

1885 yılında Drama’da doğmuştur. Babası Drama’nın ileri gelenlerinden Hüseyin Bey’dir. Annesinin ismi tespit edilememiştir. Necmiye ve Havva Bacı’ların ablasıdır.²⁹⁷ Asıl adı Remziye’dir. Drama’da doğduğu için Dramalı Remziye Bacı adıyla anılmıştır.

²⁹⁴ Bedri Noyan, *Bektaşilik ve Alevilik Nedir*, Ankara, 1985, s.187

²⁹⁵ Yıldız, a.g.t, s.56

²⁹⁶ Özmen, a.g.e, c.5, s.133

²⁹⁷ Yıldız, a.g.t, s.56

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. İzmir’de yaşadığı bilinmektedir.Ölüm tarihi belli değildir. Bektaşî Dergahı’na bağlı bir kadın halk ozanımızdır. Kız kardeşi Necmiye Bacı ile birlikte Tavaslı Haki Baba için bir nefes yazmışlardır.²⁹⁸

8. SEHER BACI

1885 yılında İzmir’de doğmuştur. Anne ve babasının ismi tespit edilememiştir. Aziz Baba’nın Anabacısı, yani eşidir.²⁹⁹ Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihi bilinmemektedir.

Bektaşî bir halk ozanı olan Seher Bacı’nın mürşidi, Kasaba (Turgutlu) Dergahı’nın banisi ve postnişini Giritli Mücerred Ali Rıza Özbektaş Baba, rehberi, Şimendiferci Ali Rıza Baba’dır.³⁰⁰

Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir. Nefeslerinden bir tanesi eşi Aziz Baba tarafından bestelenmiştir.

9. ZİKİRİYE

1890 yılında Zile’nin Alayurt köyünde doğmuştur.Asıl adı Cemile’dir. Şiirlerinde “Elhamdü Zikriye” mahlasını kullanmıştır. Çevresinde “Cemal Ana” diye tanınmıştır. Babası Aşık Gülem Haydar’dır. Annesinin ismi tespit edilememiştir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. 1953 yılında ölmüştür.Nerede öldüğü ve mezarının nerede olduğu tespit edilememekle birlikte Alayurt’ta olması muhtemeldir. Bektaşî Dergahına bağlıdır.³⁰¹

²⁹⁸ Yenisey, a.g.e, s.45

²⁹⁹ Yenisey, a.g.e, s.57

³⁰⁰ Yıldız, a.g.t, s.57

³⁰¹ Yardımcı, a.g.e, s.23

Şiirlerinden güçlü bir halk ozanı olduğu anlaşılan Zikriye, bütün şiirlerinde hece ölçüsünü kullanmıştır.

10. NECMİYE BACI

1890 yılında, Drama’da doğmuştur. Babası Dramalı Hüseyin Bey’dir. Annesinin ismi tespit edilememiştir. Asıl adı Necmiye’dir.³⁰² Dramalı Remziye Bacı’nın kız kardeşidir.

Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir. Ablası Remziye Bacı ile birlikte Haki Baba için bir nefes yazmışlardır.

Bektaşî kadın halk ozanlarımızdan bir tanesi olan Nemciye Bacı Tavaslı Haki Baba’dan nasip almıştır.³⁰³

11. ŞAZİ

1891 yılında Kırklareli’ne bağlı Lüleburgaz kazasında doğmuştur. Asıl Şaziye’dir. Şiirlerinde “Şazi” veya “Şaziye” mahlaslarını kullanmaktadır. Babası adliye memurlarından Hasan Efendi’dir. Lüleburgazlı Ahmet Bey sülalesinden gelmektedir.

Babasının memuriyeti nedeniyle bir süre Edirne’de yaşayan Şazi, Darüleded’i bitirdikten sonra şiir söylemeye başlamıştır. Şiire başlaması Vahit Lütüfî Salcı’ya ait defteri gizlice saklayıp bu şiirlerden ilham alarak olmuştur.

Şazi, genç bir zabitle evlenmiş ve bir çocuğu olmuştur. Kocasî Balkan Harbi’nde genç yaşta şehit olunca, verem hastası olan çocuğu ile yalnız kalmıştır. Bir süre sonra çocuğunu da kaybeden Şazi, uzun bir süre şiirleriyle avunmuştur. Uzun zaman sonra

³⁰² Yenisey, a.g.e, s.45

³⁰³ Yıldız, a.g.t, s.58

birisiyle ikinci kez evlenmiş, evlendikten sonra da şiirle uğraşmayı bırakmıştır. Ölüm tarihine rastlanılmamıştır.

Bektaşî kadın ozanlarımızdan olan Şazi, şiirlerini hem hece hem de aruz ölçüsü ile söylemiştir. Hece ölçüsünü kullandığı şiirlerinde daha başarılı olmuştur. Şiirlerini doğaçlama olarak söylemiştir. Ancak şiirlerini “Erenler erkanının sırrı” olarak bilmiş ve fazla yayımlamamıştır.³⁰⁴

12. DÖNE SULTAN

1924 yılında Eskişehir’in Seyyit Gazi kasabasına bağlı Büyükdere köyünde doğmuştur. Babası Aşık Haydar Kaya, annesi Hanım Kaya’dır. 1948 yılında Yeşilyurt köyü muhtarı Yusuf Can ile evlenmiştir. Çiftçilik ile geçinmektedirler. Dört çocuk annesidir. Bektaşî halk ozanlarımızdan bir tanesi olan Döne Sultan Seyyit Gazi Dergahı’ndan nasip almıştır.³⁰⁵ Ölüm tarihine rastlanılmamıştır.

Nejat Birdoğan “Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik” isimli eserinde Döne Sultan hakkında şu bilgileri verir:³⁰⁶

“Bu yüzyılın ilk yıllarında (1924) Seyyit Gazi’nin Büyükdere köyünde doğan Döne Sultan bu alanın ustalarındandır. Her yıl Eylül ayının başında Seyyit Gazi türbesini silip süpürüp tertemiz eden Döne Sultan, sorduğumuz soruları bile doğaçtan deyişlerle yanıtlıyor.”

Şiirlerini İlahi kudretin verdiği sezîş ve ilhamla yirmi iki yaşında iken söylemeye başlamıştır. Dursun Cevlani tarafından Döne Sultan’ın şiirlerinden bazılarını içine alan bir kitap yayınlanmıştır.³⁰⁷

³⁰⁴ Yıldız, a.g.t, s.60-61

³⁰⁵ Yıldız, a.g.t, s.59

³⁰⁶ Nejat Birdoğan, *Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik*, İstanbul, 1990, s.391

Döne Sultan şiirlerini Bektaşî ruhuyla ve hece ölçüsüyle söylemiştir.

“Döne Sultan himmetimiz var oldu.

Allah bir Muhammed Ali şîr oldu.

Hünkar Hacı Bektaş Veli pir oldu.

Gel Muhammed Mustafa’ya gidelim.”³⁰⁸

13. MÜYESSER TEKİN

1925 yılında doğmuştur. Asıl adı Müyesser’dir. Nerede doğduğu bilinmemektedir. Babası Menemen Bektaşî Dergahı Postnişini Mustafa Baba’dır. Annesinin ismi tespit edilememiştir. Aydın’da fırıncılık yapan Hasan Tekin ile evlidir ve çocukları vardır. Ölüm tarihine rastlanılmamıştır. Kasaba (Turgutlu) Bektaşî Dergahı Postnişini Mücerred Ali Rıza Özbektaş Baba’dan nasip almıştır. Şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir. Müyesser Tekin’in hece ölçüsüyle söylenmiş akrostis şiiri, Bedri Noyan ve Mehmet Özbektaş’ın derviş kisvelerini giyişleri sırasında yapılan töreni anlatan bir destanı ve nefesleri vardır.³⁰⁹

14. ŞAH SENEM BACI

Sarıkamış’ın Boyalı Köyü’nde 1943 yılında doğmuştur. Edebiyat öğretmeni olan eşiyle 1964 yılında evlenmiştir. Küçük yaşlarda öğrendiği sazına kendi sözlerini de katmış bir halk ozanımızdır.

Ailesinde bir çok aşık bulunmaktadır. Şah Senem’in amcası Aşık Mustafa, Sarıkamış’ın tanınmış ozanları arasındadır. Şah Senem küçüklüğünde çalacak saz bulamamış, o nedenle ağaç kepçe üzerine lastik gererek, ilk saz çalmaya başlamıştır.

³⁰⁷ Yıldız, a.g.t, s.59

³⁰⁸ Özmen, a.g.e, c.5, s.346

³⁰⁹ Yıldız, a.g.t, s.60

Şah Senem Bacı, Uluslar arası II: İstanbul Festivali'yle Antalya Festivali'ndeki Aşıklar Şölenlerine katılmış, 1975 Hacı Bektaş Anma Törenleri'nde birincilik ödülünü kazanmıştır.

İki oğlan ve bir kız annesi olan Şah Senem Bacı, Pir Sultan Abdal'ın etkisinde olduğunu belirtmektedir.³¹⁰ Şiirlerinde toplumsal konuları işlemiştir. Bazı şiirlerinde dünyadan, kader ve talihten şikayetçi olmuştur.

“Kimisine kara yazı kondurur,
Kimisini sefaletten söndürür,
Kimini de aşık eder yandırır,
Feleğin elinden kullar perişan.”³¹¹

15. ŞAH TURNA

1953 yılında Sivas'ın Gürün İlçesi'ne bağlı Kaynarca Köyü'nde doğmuştur. Yakalandığı çiçek hastalığı sonucu üç yaşında iken iki gözünü de kaybetmiştir. Aşık Veysel, Mevlut İhsani, Ali Işık ve Ruhani gibi dünyası kararan Şah Turna on yaşında saz çalmaya başlamıştır. On iki yaşında şiirler söylemiştir. Babasının okuduğu Pir Sultan kitabından çok etkilenen Şah Turna şiirlerinde en çok Pir Sultan Abdal ve Aşık Mahzuni'nin etkisinde kalmıştır.

Şiirlerinde halkın ve ülkenin acı gerçeklerini, Almanya'daki ailenin sorunlarını dile getirmiştir. “Halkın ozanı halka dayanır, halkın içinden çıkandır, onun dertlerini dile getirir.” anlayışına sahip olan Şah Turna içli, coşkulu, temiz bir söyleyişe sahiptir. Şiirlerinin dili, duru ve yalın bir dildir.

³¹⁰ Özmen, a.g.e, c.5, s.557

³¹¹ Özmen, a.g.e, c.5, s.557

Şah Turna, 1961 yılından sonra Anadolu turuna çıkmış, bir çok köy kent dolaşmıştır. 30 Ekim 1964'te Sivas'ta düzenlenen Halk Şairleri Bayramına katılmıştır. 1965 yılında Ankara'ya yerleşmiş, 1970'de Almanya'ya gidip dönmüş ve tekrar gitmiştir.³¹²

16. ZÖHRE ANA

15 Haziran 1957 tarihinde Yozgat'a bağlı Köçekkömü Köyü'nde dünyaya geldi. Asıl adı Süheyla Höke'dir. Evli ve iki çocuğu vardır. Babasının adı İsmail, anasının adı Yeter'dir. İlkokuldan sonra okula gidememiştir. Ailenin kökeni Malatya'ya kadar uzanmaktadır.

Zöhre Ana şiirlerini doğaçlama söylemiştir. Şiirleri Ali, on iki imam ve Alevi-Bektaşî yolunun yetiştirdiği bütün erenlerin, evliyaların sevgisiyle doludur. Şiirlerinde Allah-Muhammed-Ali üçlemesine çok yer vermiştir. Atatürk hayranıdır. Aydın, ileri görüşlü, kadın haklarından yana, barışçı bir insan olan Zöhre Ana'nın çok fazla seveni ve hayranı vardır. Bu hayranları onu din ulusu, keramet sahibi ve ermiş bir insan olarak bilirler. Şiirlerini söylerken kendinden geçer, ummana dalar. Şiirlerini ummandayken Türkçe ya da Farsça olarak söyler. Şiirlerinde Zöhrem, Zöhre, Zöhre Ana adlarını kullanmıştır.

Zöhre Ana'nın "Mehtaptaki Erenler" ve "Cem'den Gelen Nefesler" isimli yayınlanmış iki tane eseri vardır. İkinci kitabını gazeteci İsmet Solak, Bizzat Zöhre Ana ile gezerek, onu dinleyerek, söylediklerini banda alarak olaylara ve olgulara dayalı hazırlamıştır.³¹³

³¹² Özmen, a.g.e, s.587

³¹³ Özmen, a.g.e, s.611

C. DOĞUM TARİHİ BELLİ OLMAYAN KADIN HALK ŞAİRLERİ

1. HAYRİYE BACI

Hangi tarihte, nerede doğduğu bilinmemektedir. Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihine rastlanmamıştır. Hece ölçüsüyle, nefes tarzında şiirler söylemiştir.³¹⁴

2. SALİHA BACI

Doğum tarihi, nerede doğduğu bilinmemektedir. Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihine rastlanmamıştır. Mürşidinin ölümü üzerine söylediği bir nefesten anlaşıldığına göre, Sami adında bir Bektaşî pirinin mürididir. Hece ölçüsüyle şiirler söylemiştir.³¹⁵

3. TİRİ EBE

Asıl adı Satı'dır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Afyon'un Akçaşar Köyü'ndendir. Anne ve babasının ismi bilinmemektedir. Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihine rastlanmamıştır. Ölüm döşeginde söylediği bir nefesi ile tanınmıştır.³¹⁶

4. USEYLE BACI

Doğum tarihi bilinmemektedir. Değişik asırlarda yaşadığına dair fikirler ileri sürülmektedir. Hayatı ve ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihine rastlanmamıştır. Bir köy Bektaşisi olan Useyle Bacı şiirlerini hece ölçüsüyle söylemiştir.³¹⁷

³¹⁴ Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşî-Kızılbaş, Alevi Şair ve Nefesleri III*, İstanbul, 1955, s.361

³¹⁵ Yıldız, a.g.t, s.86

³¹⁶ Yıldız, a.g.t, s.86

³¹⁷ Yıldız, a.g.t, s.87

Buraya kadar tanıttığımız ozanlarımız Alevi ve Bektaşî edebiyatı içinde kadınlarımızın yüzyıllar boyunca bir yer sahibi olduğunu göstermektedir. İsmi bilinen Alevi-Bektaşî kadın şairlerimizin yüzyıllara göre dağılımı şu şekildedir.

15. yüzyıl: Hafız Hatun, Leyla Hatun

16. yüzyıl: Laima Hatun, Havva Hatun, Durriye Hatun, Samıtlı Hörü

17. yüzyıl: Sakine Hatun, Latife Hanım, Şah Sanem

18. yüzyıl: Sakine Hatun, Leyla Hatun, Kaduncuk Hatun, Meryem Hatun, Şah Sultan

19. yüzyıl: Nazmiye Hatun, Şeref Bacı, Nehri Bacı, Şeref Hanım, Hayriyye Bacı, Afife Bacı, Havva Ana, Münire Bacı, Naciye Bacı, Hatice Bacı, Havva Bacı, Sakine Bacı, İkbâl Bacı, Şehribanu Bacı, Arife Bacı, Zehra Bacı, Büryan Ana, Fatma Bacı, Lütfiye Bacı, Zeynep Bacı.

20. yüzyıl: Döne Sultan, Emine Beyza, Filibeli Remziye Bacı, Zikriye, Dramalı Remziye Bacı, Seher Bacı, Necmiye Bacı, Müyesser Tekin, Şazi, Faika Özcanlı, Nafia Bacı, Advîye Bacı, Aşık Gönül, Emine Mükerrerem, Bergüzar Şahin, Hatice Saçtutun, Havva Bacı, Gülşen Bacı.

Bunların dışında yaşadığı yüzyıl kesin olarak bilinmeyen, Useyle Bacı, Hüsniye Bacı, Hayriye Bacı, Saliha Bacı, Tiri Ebe isimli halk ozanları söylenebilir. Alevi ve Bektaşî edebiyatı içinde yetişmiş yüzlerce Alevi kadın halk ozanından söz edilebilir.

b. ALEVİ-BEKTAŞİ ŞAİRLERİN ŞİİRLERİNDE KADIN

1. TELMİH EDİLEN KADINLAR

İslam Tarihi içinde kahramanlıkları ile tanınan erkeklere rastlanıldığı kadar, kahraman, imanlı, faziletli, namus sembolü olmuş kadınlara da rastlanılmaktadır. Bu kadınların ortak özelliği, İslamiyet'i iyi özümsemiş ve İslami kadın imajını iyi benimsemiş ve yaşatmış olmalarıdır.

İslam tarihimiz içinde yaptıkları ve kimlikleri ile öne çıkan bu kadınlar her zaman Türk insanının övünç kaynağı olmuştur. Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde de kutsal kabul edilen, övünç kaynağı olan, her yönleriyle örnek olan kadınlar vardır. Peygamberimiz(s.a.v)'in kızı Hz.Fatma-tül Zehra, Peygamberimizin eşi Hz.Hatice-i Kübra, torunu zulümler karşısında korkusuzca mücadele eden Zeynep, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiğinde evinde kaldığı Kadıncık Ana, bu kadınlar arasında sayılabilir. Bunlar kendilerinden önce İslam okulunda yetişmiş her yönüyle örnek olan kadınları rehber edinerek kutsal (İslami kadın) kadın olma sıfatını elde etmişlerdir. Ezeli mutluluk ve güzelliğin peşinde koşan bu değerli kadınlar hedefleri yolunda tüm zorluklara göğüs germişler, yorulsalar da yollarından dönmemişlerdir.

Kadınlar, içlerinde yaşadıkları toplumların en canlı, somut ve doğrudan göstergesi olmuşlardır. Yoz bir toplumun belirleyicisi yoz kadın, ilerici ve aydın bir toplumun işareti de kimliğine kavuşmuş ve kendisinin cinsi istismarının yapılmasına karşı mücadele bayrağını açmış berrak düşünceli takva sahibi ve iffetli üretken kadınlar olacaktır elbette.³¹⁸

³¹⁸Cihan Aktaş, *Hız. Fatıma*, İstanbul, 1984, s. 91

İnsanlığın tamamını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen varlıkların başında kadınlar gelmektedir. Alevi-Bektaşî topluluklarında önemli bir yeri olan, özellikle yaptıkları ve yaşadıkları ile öne çıkan kadınlar şunlardır:

a. HZ.FATMA

HZ.Fatma, Peygamberimizin kızı, HZ.Ali'nin eşi, Hasan, Hüseyin, Zeynep ve Ümmü Gülsüm'ün annesidir.

HZ. Fatma, 609 yılında Mekke'de doğmuş, 632 yılında ölmüştür.³¹⁹ Şii kaynakları, HZ. Fatma'nın bi'setin 2. veya 5. yılında doğduğunu iddia ederler. Hatta HZ. Hatice'nin Fatma'ya isra ve mi'rac hadisesinden sonra hamile kaldığını ileri süren kaynaklar da vardır. Bu tür rivayetlerde, HZ. Peygamber'in mi'racda bulunduğu sırada kendisine ikram edilen cennet meyvesinden yediği, Fatma'nın bu meyveden hasıl olduğu, Resul-i Ekrem'in o meyvenin kokusunu özledikçe Fatma'yı öptüğü kaydedilir. HZ. Fatma'nın mi'rac olayından çok önce doğmuş olması bu tür rivayetlerin tutarsızlığını ortaya koymaktadır.³²⁰

HZ. Fatma'nın, örnek kişiliği ile hem İslam tarihinde hem de Alevi-Bektaşîlerde önemli bir yeri vardır. O'nun kişiliği kusursuza en yakın olandır. Peygamber mektebinde yetişen HZ.Fatma karşısına çıkan çeşitli imtihanları başarıyla aşmış, kimliği ile Müslüman kadınlar için her zaman önemli olmuş bir kadındır.

HZ. Fatma, Mekke'nin tarihi evlerinden birisinde, bugün “Zehra'nın Doğum Evi” denilen yerde dünyaya gelir.Daha doğuş anından itibaren, manevi yüceliği taşıdığı üstünlük ve şeref bütün vücudunu sanki çepeçevre kaplamıştır. Ona Fatma adını Peygamberimiz koymuştur. Doğumundan sonra Peygamber büyük bir sevinçle;

³¹⁹ M.Yaşar Kandemir, İslam Ansiklopedisi HZ. Fatma maddesi, İstanbul,c.15, s.219

³²⁰ Kandemir, a.g.e, s.220-221

“İşte şimdi vahiy meleği bana indi ve doğan çocuğu kutladı.” der ve ardından ekler; “Allah O’na Fatma adını verdi”³²¹

Hız Peygamber kızına Fatma adını vermesi ile ilgili bir hadisinde şöyle demiştir:

“Kızım Fatıma’ya bu adı verdim; çünkü üstün ve ulu Allah O’nu ve O’nu sevenleri cehennemden ayırmış, azadetmiştir.”³²² Hz. Fatma’nın doğumu Hz. Peygamberin Peygamberliğinin gönderilişinin beşinci yılına rastlar.

Hız. Fatma’nın, adı dışında bir çok lakabı vardır. Zehra, Betül, Fatıma-tül Kübra, Ümmü Hasan, Hüseyin, Muhsin, Bint-i Resul, Bedir ve Humeyn Hurisi, İnsanların Hurisi, Kadınların Efendisi, Bint-i Ebiha (Babasının kızı), Ümmül Ebiha (Babasının annesi), Zekiyye, Meymune, Raziye, Meziye, O’nun lakaplarıdır. Bu lakapları içinde en çok kullanılanı Zehra olmuştur.³²³

Hız. Fatma, kız çocuğunun horlandığı, diri diri toprağa gömüldüğü, kadının köleleştirildiği bir dönemde dünyaya gelmiş ve ailesinin gözbebeği olmuştur.

İnanışlara göre Hz.Adem yaratılıp bedenine can geldikten sonra etrafına bakınırken gökyüzünde her bir uzvu ayet halinde yazılı bir halde bir Cemal görmüş Merakla sorduğunda bu Cemal’in kendi soyundan gelecek olan Hız. Fatma’nın cemali olduğunu söylemişler.³²⁴

³²¹ Aktaş, a.g.e, s.27

³²² Abdülbaki Gölpınarlı, *On iki İmam*, İstanbul, 1979, s.37

³²³ Aktaş, a.g.e, s.24-25

³²⁴ Benekay, a.g.e, s.112

Hız.Fatma, Aleviler açısından kutsal bir insandır. Her şeyden önce anadır. Alevilik konusunda da belirttiğimiz gibi, Alevilikte “Ana” kavramı, saygıyı ve saygınlığı ifade etmektedir. Aleviler Hız.Fatma’ya “Fatma Ana” derler. Bu nedenle “Ana” kavramı Hız.Fatma’yı temsil ediyor, diyebiliriz.

Hız. Fatma, Peygamberimize en yakın, O’nun mücadelesinde her zaman en sağlam destek ve O’na arkadaş olmuş biridir. Hız Fatma Peygamberimiz için, Peygamberimiz de onun için her zaman çok değerli olmuştur. Peygamberimize vahyin gelişinden itibaren her an onun yanında yer almış, babası son nefesini verirken de eli kızının avuçlarında olmuştur.³²⁵

Hız.Fatma, Peygamberimizin denetiminde yetişmiş, hayatını ondan aldığı terbiye ile yönlendirmiştir. Hayırlı bir evlat, sadık bir eş, mükemmel bir anne ve iyi bir mümin gibi sıfatlarla anılan Hız Fatma İslam tarihinde önemi yadsınamayacak bir kişidir. Her zaman iyi örneklerle anılmıştır.

Cihan Aktaş, Hız Fatma ile ilgili yazdığı biyografik eserinde, O’nun evinin, yaşantısının anneliğinin, eş oluşunun, düşüncelerinin, uğraşlarının, zevklerinin, çocuklarının, kendisinin Peygamber karşısında evlat olarak konumunun rastgele olmadığını, hepsinde Müslümanlar için belli bir program, uygulanacak kurallar ve uyulacak durumların gizli olduğunu belirtmektedir. Hız.Fatma’nın yaptığı her ne varsa, Müslümanlar için kadın erkek ayırt edilmeksizin üzerinde kafa yorulup düşünülecek ve hikmet aranacak şekilde olduğunu ifade etmektedir.³²⁶

Hız. Fatma, yaşamı, yaptıkları, kişiliği ile Müslüman kadınlar için bir model olmuştur. Her zaman örnek alınmıştır. İslamiyet döneminde yaşamı ve yaptıkları ile kadın hakları konusunda büyük değişiklikler yapılmasına neden olmuştur.

³²⁵ Aktaş, a.g.e, s.55

³²⁶ Aktaş, a.g.e, s.15

H.z.Fatma, hayatı boyunca çok acı ve ızdırap çekmiştir. Doğduğu günden itibaren cahiliye devrinin kötü adetlerinin karşısında yer alarak yetiştirilmiş, anne ve babası bu konuda ona olağanüstü ilgi göstermişlerdir. H.z. Fatma'nın küçük yaşta annesini kaybetmesi onun babasına daha sıkı bağlanmasına sebep olmuştur. H.z. Fatma'yı olgunlaştıran, H.z. Fatma yapan, hayatı tanımadan küçük yaşlarda babasının konumunun getirdiği zorluklarla karşı karşıya kalması, bu zorluklar içinde pişmesi olmuştur. O, cahiliye devrinin kadını en çok ezdiği, ona acımasız davrandığı bir dönemde yetişmiştir. Daha küçük yaşlardan itibaren omuzlarında çok ağır yükler taşımıştır.³²⁷

H.z. Fatma, daha doğumundan ölümüne kadar birçok sıkıntıya göğüs germiş, bütün yaşamı boyunca görevlerini eksiksiz yerine getirmiş, kim olduğunu, ne yapması gerektiğini bilerek hareket etmiştir.

H.z. Fatma, söz ve konuşma bakımından Peygamberimize çok benzerdi. Babası kızına çok büyük değer verir ve ona büyük bir saygı duyardı. Öyle ki, Peygamber kızı yanına geldiği zaman saygıdan ayağa kalkar, kızına yer gösterir, onun ellerini ve yüzünü öperdi. Bu olay, o dönemde kadını algılayış biçimine önemli bir darbe olması ve Peygamberin kadınlara karşı duyduğu saygıyı göstermesi bakımından önemlidir. H.z. Fatma da Peygamberimize büyük bir sevgi ve saygı duyar, babası yanına geldiği zaman O da ayağa kalkar, onun elini öper ve otururdu. Peygamberimiz kızını o kadar çok severdi ki, onun için “Fatma bendendir onu kızdıran beni kızdırmıştır.” demiştir.³²⁸

H.z. Peygamberden aldığı terbiye ile yetişen ve babasının uygun gördüğü hayat tarzını benimseyerek yaşayan H.z. Fatma'nın H.z. Peygamberin gönlünde her zaman ayrı bir yeri olmuştur.

³²⁷ Aktaş, a.g.e, s.40

³²⁸ Gölpınarlı,a.g.e, s.38

Hız. Peygamber, Hız. Fatma'nın, cennet kadınlarının, inanan kadınların, Muhammed ümmetinden olan kadınların, yani bütün kadınların en üstünü ve ulusu olduğunu söylemiştir.³²⁹

Peygamber kadının bir toplum için ne kadar önemli olduğunu biliyordu. Kadını aşağılanmalardan, kölelikten, eğlence meclislerinin sermayesi olmaktan kurtarmak için büyük mücadeleler vermiş ve büyük çabalar göstermiştir. En başta da kızı Fatma'yı yetiştirme tarzı ile, eşlerine davranışı ile halkına örnek olmaya çalışıyordu. Peygamberimiz ölene kadar Hız. Fatma ile örnek bir davranış sürdürdü. Bu şekilde halkına, o dönem kadınlarına ve her şeyi yanlış anlayan cahiliye devri toplumuna karşı kadınların toplumdaki yerinin herkesten daha saygın ve öncelikli olduğunu göstermeye çalışmıştır. Peygamberimiz kızına karşı olan davranışları ile kadının sorumlulukları ve Müslüman bir kadının davranışlarının nasıl olması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır.

Peygamberimizin kızına gösterdiği davranışlar o dönemde kadının toplumdaki durumuna yeni bir açıdan bakılmasına neden olur. Hız. Fatma'nın yaşadığı dönemde kadının durumu diri diri gömülmekten, elinin öpülmesine uzanan bir çizgide önemli sarsıntılar geçirmiştir.³³⁰ Peygamberimiz ve kızı Hız. Fatma ilişkileri ile adeta halka örnek olmuşlardır.

Hız. Fatma, kız çocuklarının diri diri gömüldüğü, insan yerine konulmadığı, ezilip hırpalandığı, miras hakkının bile olmadığı cahiliye döneminde kadın hakları bakımından adeta bir devrimin temsilcisi hatta başlatıcısı olmuştur. Bu özellik ona ilahi bir hak olarak verilmiştir

³²⁹ Gölpınarlı, a.g.e, s.41

³³⁰ Aktaş, a.g.e, s. 42

Hz. Fatma, Hz. Ali ile yaptığı evlilikte de herkese örnek olmuştur. Hz. Ali ve Hz. Fatma evliliklerinde birbirlerine karşı olan saygı ve sevgileri, karşılıklı ilişkileri ile kadın erkek arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği konusunda da bir model oluşturmuşlardır.

Hz. Fatma, bütün hayatı boyunca Hz. Ali ile evli kalmıştır. Bu evlilikten Ümmü Gülsüm ve Zeynep isimli iki kız, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Muhsin isimlerinde üç erkek olmak üzere beş çocuğu olmuştur.³³¹

Aleviler arasında Hz. Fatma'nın evlatlarından Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, kızı Zeynep de en az anneleri kadar çok sevilmiş, sayılmış ve değer görmüştür.

Bütün hayatı boyunca sade bir hayat yaşayan Hz. Fatma, çok fazla sıkıntı ve eziyet çekmiştir. Ama her şeye rağmen bunlara katlanmıştır. Kendisi aç olduğu halde her zaman çevresini düşünmüş, etrafında sıkıntı çeken insanlara yardım etmiş, onları doyurmuştur. Bir peygamber kızı olduğunu unutmadan babasına layık bir evlat olarak ömrünü tamamlamıştır.

Cihan Aktaş, Hz. Fatma'nın kişiliği ile ilgili olarak şunları söyler: “Hz.Fatma'nın kişiliği, sadelik, üstün bir erdem, tekva, manevi yücelik ve yiğitlikle yoğruludur. O'nun kişiliğinin, peygamber ocağında yetişmiş olmasının verdiği bir ayrıcalıkla olgunlaştığı ve eksikliklerinin yine bu ocaktan verilen uyarılarla düzeltilerek tamamlandığı söylenebilir ve buradan bir yargıya varılabilir. O, olmaya en yakın olması gereken kadına çok yaklaşmış ve örnek alınmayı en fazla hak etmiş istisna kadınlardandır.”³³²

³³¹Kandemir, a.g.e, s.219

³³² Aktaş, a.g.e, s.85

Hız. Fatma, cahiliye devrinde kişiliğıyle, yaşantısıyla örnek bir evlat, örnek bir eş oluşuyla yeni bir kadın modeli olmuştur. Bütün bu özellikleriyle de tarihe mal olmuş, bir çok topluluk tarafından da örnek alınmış kutsal kabul edilmiştir. Bu topluluklardan biriside Aleviler ve Bektaşilerdir. Aleviler, Hız. Fatma'yı gerek peygamberimizin kızı, gerek Hız. Ali' nin eşi olması, gerekse örnek kişiliğı ile çok fazla sevmiş, benimsemiş ve saygı duymuşlardır. Hız. Fatma, Alevilerin Fatma Anasıdır. Onlar için çok değerli ve kutsaldır.

Alevi ve Bektaşı şairleri, Fatma Analarına şiirlerinde de çok sık yer vermişlerdir. Kul Himmet aşağıdaki şiirinde, Fatma Ana'nın eteğini tuttuğunu söylerken ondan medet umduğunu belirtmiş, Hız. Fatma'nın kutsallığını vurgulamıştır.

“Fatma Ana'nın eteğini tuttum
 Server Muhammed'e göz gönül kattım
 İmam Hasan ile çok meta sattım
 Şah Hüseyin ile dükkana düştüm”³³³
 Kul himmet

Alevi şairlerden Hatayi de şiirlerinde Hız. Fatma'dan söz etmiştir.

“Hatice Fatıma Kibriya Zehra
 Silsile-i imam için bağışla”³³⁴
 Hatayi

³³³ Ergun, a.g.e, s.208

³³⁴ Özmen, a.g.e, c.2, s.180

Hatayi, bu şiirinde Hz. Fatma'nın adı yanında lakaplarını da kullanmıştır. On iki imamlar ve Hz. Fatma'nın adını söyleyerek Allah'tan af dilemiştir. Hz. Fatma'nın adını söyleyerek af dilemesi Hatayi'nin onu kutsal kabul etmesindendir.

“Devredip gezerken dar-ı fenayı
Bağdat diyarına vardın mı turnam
Medine şehrinde Fatma Ana'yı
Makamı andadır gördün mü turnam”³³⁵

Kul Hüseyin

Bir başka halk ozanı Kul Hüseyin ise, yukarıdaki şiirinde Fatma Ana'nın makamının Medine şehrinde bulunduğunu belirterek yine onun kutsallığını vurgulamıştır.

“Hatice Fatıma Muhammed Ali
Ezelden kurdular erkanı yolu
Hasan Hüseyin'dir can kurban veli
Eşiğine can baş kurbana geldik”³³⁶

Noksani

Alevi ve Bektaşiler, Hz. Peygamberimiz, Hz. Ali ve Hz. Fatma'ya her zaman büyük bir sevgi ve saygı duymuşlardır. Onlara derinden bağlılıklarını her fırsatta göstermişlerdir. Noksani, bu şiirinde Alevilik yolunun kurucusu olarak Peygamberimizi, Hz. Ali'yi ve Hz. Fatma'yı göstermiştir. Hz. Fatma ve Hz. Ali'nin evlatları Hasan ve Hüseyin'in de Aleviler-Bektaşilerde önemli bir yeri vardır. Onlara

³³⁵ Ergun, a.g.e, s.232

³³⁶ Özmen, a.g.e, c.3, s.249

da büyük bir sevgi beslerler.Şair hepsinin yolunda canını vereceğini söyleyerek onlara duyduğu bağlılığı ve sevgiyi vurgulamıştır.

“Bir mürvetim vardır gerçek erlere
Muhammed Mustafa Ali’den meded
Hatice Fatıma candan yarlara
Hasanla Hüseyin veliden meded”³³⁷

Noksani

Noksani bu şiirinde de, Hz. peygamberimiz yanında Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin’den yardım isteğinde bulunmuştur. Bu şekilde Hz. Fatma yanında, evlatları Hasan ve Hüseyin’in de velilik yönünü ve kutsallığını vurgulamıştır.

“Hatice rehberi divanda bir yar
Fatma ana ağlar hem saçın yolar
Hakk’a terazi olmuş mizanın tutar
Şehit donu giyen İmam Hüseyin”³³⁸

Pir Sultan Abdal

Kerbela olayının da Alevi ve Bektaşî topluluklarında ayrı bir önemi vardır. Şairler şiirlerinde Hz. Fatma ve Hz. Ali’nin evlatları Hasan ve Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilmesinin üzüntüsünü her fırsatta vurgularlar.

³³⁷ Özmen, a.g.e, c.3, s.244

³³⁸ Ergun, a.g.e, s.307

Hız. Fatma, kadının aşığılandığı bir dönemde alışılmış cahil düşünceleri yıkmış bir kişidir. Tarih boyunca hiç kimse onunla ilgili kötü bir söz söylememiştir. Hız. Fatma, babasının ölümünden beş buçuk ay sonra 3 Ramazan 11 (22 Kasım 632) tarihinde vefat etmiştir.³³⁹ Kısa ömrüne bir çok acı, sıkıntı, dert ve çile sığdıran Hız. Fatma çok genç yaşta Hakka kavuşmuştur.

Hız. Muhammed'in sağlığında Hız. Fatma ve ailesine gösterilen saygı, peygamberin vefatından sonra kine dönüşmüştür. Hız. Fatma'ya yapılan haksızlıklar tarih boyunca onun soyuna karşı da sürdürülmüştür. Ama Hız. Fatma her zaman Aleviler tarafından kutsal bir insan kabul edilmiştir. Hız. Fatma her şeyden önce anadır. Alevilikte ana kavramı saygıyı, saygınlığı ifade etmektedir. Bu kavramın Fatma Ana'yı temsil ettiği söylenmektedir.³⁴⁰

Hız. Fatma, Alevi kadınları için tek erdem örneğidir. Alevi kadınları yaşamlarında Hız. Fatma gibi doğru sözlü, özü pak, çocukları için yüreği şefkat dolu ana olmak için çalışırlar. Alevi ve Bektaşiler Hız. Fatma'yı Cihanın velisi, hem bu cihanın hem de cennetin gülü olarak kabul ederler.

b. Hız. ZEYNEP

Hız. Zeynep Hız. Ali'nin ve Hız. Fatma'nın kızıdır. Hız. Zeynep bütün yaşamı boyunca dedesi Hız. Peygamber in, ağabeyleri İmam Hasan ve Hüseyin'in yolundan gitmiştir.

Hız. Zeynep, Müslüman kadınının cesaret ve yiğitliğinin bir göstergesi olmuştur. Tarihin önemli bir döneminde hak ve adaleti savunmuş, bu savunmasıyla zalimlerin, hainlerin, korkakların, haksızların önünde boyun eğmeyeceğini ispat etmiştir.

³³⁹ Kandemir, a.g.e, s.219

³⁴⁰ Kaptan, a.g.m, www.alevikonsevi.com

Hız. Zeynep liderliği ve cesareti ile zalimlerin, ailesine zarar veren kişilerin karşısına dikilerek kardeşleri İmam Hasan ve Huseyin'in, peygamber soyunun başına gelen acı olayların hesabını sormuştur. Kербela'da, Yezit'in sarayında başı dik, alnı açık olarak önderlik sınavını en güzel şekilde veren Hız. Zeynep bu şekilde bir kadının haksızlıklar karşısında neler yapabileceğini göstermiştir. Hız. Zeynep, ideallerinden ve doğrularından hiç bir zaman taviz vermemiştir. Hız. Zeynep'te Kербel'da başına neler geleceğini bile bile İmam Huseyin ile beraber gitmiştir. Kocasının bütün telkinlerine rağmen Huseyin'i yalnız bırakmamış ve çocuklarıyla beraber İmam Huseyin'e yoldaşlık etmiştir. Bu manada doğruları savunmak adına kocasının telkinlerini reddetmiştir. O günün şartlarında bir kadının kocasını dinlememesi ender görülen bir olaydır. Hız. Zeynep burada da önderliğini kanıtlamış ve iradesini ortaya koymuştur. Doğru bildiği yolda sonuna kadar gitmiştir. Hız. Zeynep Kербel'da İmam Huseyin ile beraber öz evlatlarını da şehit vermiştir. Kendisine olmadık hakaretlerde bulunulmuştur. Hız. Zeynep ise bütün bu zalimliklere karşın başını dik tutmuş ve doğrularını en mkemmел şekilde zalimlere karşı dile getirmiştir. Hız. Zeynep, böylece Ehlibeyt davasının sahipsiz olmadığını göstererek, önderlik gücünü ortaya koymuştur.³⁴¹

Hız. Zeynep, ailesine yapılan bütün haksızlıklardan payını almıştır. Ehlibeyt'e düşmanlığın had safhada olduğu bir dönemde yaşamış ve saldırılara cevap olmaya çalışmıştır.

“Zeynep” adı Alevi toplumunda yiğitliğin adı olarak kabul edilir. “Zeynep” adı sadece yiğitlik için değil, aynı zamanda doğruluğun, mertliğin, zalimlere direnmenin, adaletin fedakarlığında adı olmuştur.

İsminde sembolleşen bu değerlerin yaratıcısı Hız. Zeynep olmuştur. Zeynep isminin, Aleviler arasında yiğitliğin adı olarak kabul edilmesini de yine yaptıkları ve yaşadıkları ile Hız. Zeynep gerçekleştirmiştir.

³⁴¹ Kaptan,a.g.m, www.alevikonseyi.com

İsmi çeşitli değerlerle sembolleşen, zalimleri susturan, cesareti ile bütün İslam kadınlarına örnek olan Hz. Zeynep, Aleviler arasında kutsal kabul edilir. Her zaman cesareti ve yiğitliği ile örnek gösterilir. Onun kutsal kabul edilmesinde annesinin, babasının, dedesinin yanında ailesine yapılanların hesabını sorması, Ehlibeyt'e yapılan haksızlıklar karşısında zalimlerle mücadele etmesi de gösterilebilir. Hz. Zeynep ölümünden sonra Kahire'de toprağa verilmiştir.³⁴²

c. KADINCIK ANA

Kadıncık Ana, Alevi toplumunda en çok bilinen kadın önderlerden birisidir. Alevi ve Bektaşî topluluklarında kişiliği, liderlik vasfıyla her zaman örnek alınmış, örnek kadın olarak sevilmiş ve saygı görmüştür.

Kadıncık Ana'nın kimliği ile ilgili bilgiler oldukça çelişkilidir. Bazı kaynaklar, Alevi edebiyatında geçen Fatma Nuriye Hatun, Kutlu Melek, Fatma kavramlarının hepsinin aslında Kadıncık Ana olduğunu söylemektedir.³⁴³ Bazı kaynaklar ise bunların hepsinin birbirinden farklı kişiler olduğunu ileri sürmektedirler.

Yaşayışı hakkında da kesin bilgiler olmayan, hayatı ile ilgili olağanüstü bir çok olay anlatılan Kadıncık Ana'nın Bektaşîliğin kurulmasında büyük bir etkisi olmuştur. Kadıncık Ana ile ilgili olarak anlatılan birçok olay ya da öyküler onu yücelten Bektaşî ve Alevi halkının bir yaratmasıdır. Bu anlatılanlar muhtemelen Bektaşîliğin gelişme ve yayılma dönemlerinde ortaya çıkmıştır.

İ. Zeki Eyüboğlu'na göre, Kadıncık Ana Çepni Boyu'ndan Yunus Mukri'nin oğlu İdris'in karısı Kutlu Melek'tir. O'na Sulucakarahöyük'te çok saygı duyarlar ve kadıncık diye hitap ederlerdi.³⁴⁴

³⁴² Aktaş, a.g.e, s.75

³⁴³ Kaptan, a.g.m, www.alevikonseyi.com

³⁴⁴ Eyuboğlu, a.g.e, s.342-343

Kadıncık Ana Bektaşiliğin kuruluş ve yayılışında etkileri olmuş bir Anadolu kadınıdır. Aşık Paşazade ondan Hatun Ana diye söz eder. Bacıyan-ı Rum kadınlarından olan Kadıncık Ana, Âşıkpaşazade'nin sözünü ettiği, Hacı Bektaş'ın manevî mirasçısı ve Abdal Musa ile birlikte ilk Bektaşî tarikatının kurucusu Hatun Ana ile aynı kişidir.³⁴⁵

Vilâyetname'de birbirinden ayrılması gereken iki kadın yer almaktadır: Öykünün başında, Hacı Bektaş bir güvercin donunda yere ineceği diyarı Rum'a doğru yola çıkarken, sayıları elli yedi bin olan, Rum Erenlerine, Rum ülkesi dervişlerine, Mânâ aleminde kardeşlik selâmı gönderir. Onların gözcüleri Karaca Ahmed'dir, fakat selâmı alan, yalnızca bir kadın, Fatma Bacı'dır. Fatma Bacı; Karaca Ahmed'in de müridleri arasında yer aldığı Sivrihisarlı Seyyid Nureddin'in kızı idi; Hacı Bektaş'ın selâmını aldığı sırada dervişlere aş hazırlamaktaydı. Ayağa kalktı, ellerini göğsüne koyarak üç kere rükua vardı. Dervişler, kimi selâmladığını sordular; onlara, o an öte âleme geçmiş bulunan bir Horosan dervişinin selâmını aldığını söyledi. Bu Fatma Bacı'yı, Vilâetname'nin başlıca kişilerinden biri olan bir başka kadın çehresi, Kadıncık ile karıştırmamak gerekir. Bu sonuncusunun adı Kutlu Melek'tir ve Çepnilerdendir. Yunus Mukri'nin oğlu İdris'in karısıdır. Kadıncık, Fatma Ana olmuştur; aynı zamanda Erenler Anası ve Dervişler Anası'dır. Gençliğinde adı Kutlu Melek olan Kadıncık, bir topluluğun manevî anası olmuş, Ana unvanını ve yüceltici bir müslüman ad olan Fatıma adını almıştır.³⁴⁶

Hacı Bektaşî Veli ile ilgili "Velayet-name"de Kadıncık Ana ile de ilgili bölümler bulunmaktadır. Velayet-namelerde Kadıncık Ana, ermiş bir insan olarak gösterilmektedir. Velayet-namede Kadıncık Ana ile ilgili olarak anlatılan olaylardan bir tanesi şöyledir:

³⁴⁵Eröz, a.g.e, s.58

³⁴⁶ Seyman, a.g.m, s.65

“Bir gece, Kadıncık, uykusundan uyandı. İdris, sebebini sorunca Kadıncık, acayip bir rüya gördüm, dedi. Sen bilgin kişisin, bir yor bakalım. İdris, ne rüya gördün deyince Kadıncık anlatmaya başladı:

- On dört gecelik dolunay, eteğimden koynuma girdi. Yakamdan çıkmak istedi, yakamı tuttum. Yenimden çıkmak istedi, yenimi tuttum. Bu sefer eteğimden çıkmak istedi, oturdum, yere kapandım, derken belinleyip uyandım.

İdris, Kadıncık, dedi. Güneş peygamberdir, Ay eren. Senden bir çocuk dünyaya gelecek, erenlerden olacak. O vakte kadar da Kadıncığın çocuğu olmamıştı.

Kadıncık Ana'nın rüyasının üstünden biraz zaman geçti. Bir gün Kadıncık, bazı kadınlarla beraber çamaşır yıkamaya, kaynak başına gitmişti. Bu sırada Hacı Bektaş Veli çamaşır yıkayan kadınların yanına geldi. Çamaşır yıkayan kadınlara karnının aç olduğunu söyleyerek Allah rızası için kendisine yiyecek bir şeyler vermelerini söyledi. Kadınlarda ona verecek yemekleri olmadığını söylediler. Kadıncık Ana hemen evine gidip bir ekmeğin içine yağ koyarak Ulu Hünkar'a getirdi ve verdi. Bunun üzerine Hünkar Hacı Bektaş şöyle söyledi: “Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin.” Sonra oradan Sulucakarahöyük mescidine gitti. Kadıncık Ana'nın evinde İdris'in annesi yemek pişirirken yağ almak için yağ küpünü açtığı anda yağ küpünün ağzına kadar yağ dolu olduğunu gördü ve şaşırdı. Kadıncık Ana eve geldiğinde, ona yağı nereden aldığını sordu. Kadıncık yağ almadığını, çamaşır yıkarken bir derviş geldiğini, ona ekme ve yağ götürdüğünü söyledi. Bu onun duasının bereketiyle dolmuştur, dedi.³⁴⁷

³⁴⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli “Vilayet-Name”*, İstanbul, 1958, s.27

İşte bu olay, Alevi kadını için bir sembol olay niteliği taşımaktadır. Kadıncık Ana hayatı ile ilgili bütün çelişkilere ve bilinmezliklere rağmen Alevi toplumunda her anlamda bir kadın önder olarak kabul edilmiştir. Alevi kadını için adeta bir sembol olmuştur.

Kadıncık Ana her zaman erkekle eşit tutulmuş, hatta Velayet-name'deki bazı bölümlerde erkeğin önünde yer almıştır. Velayet-name'de anlatılan şu olay buna en güzel örnektir: “Kadıncık Ana eşi İdris ile Hacı Bektaş’ın yanına gittiklerinde, Kadıncık eşine, sen erkeksin önce sen gir, demesine rağmen, İdris bunu kabul etmeyerek, önce sen gir, demiştir.” Bu olay Alevi- Bektaşî düşüncesinde kadının yeri ve önemini, taşıdığı anlamı açıkça göstermektedir. İslam dinine baktığımızda kadın erkek birlikte bir yere gidecekleri zaman, kadın daima erkeğin arkasından yürür. Bu Türkler arasında bir gelenek halini almıştır.³⁴⁸

Bu olaylar Aleviler ve Bektaşîlerde daha o dönemlerde çağının çok ilerisinde bir kadın erkek eşitliği olduğunu göstermektedir.

Kadıncık Ana’nın Alevi- Bektaşî topluluklarında özel bir yeri vardır. Bu topluluklarda kadına karşı gösterilen sevgi ve saygının kaynağı budur. İ.Z.Eyüboğlu, Kadıncık Ana’nın, Müslüman Anadolu’da, bir inanç kurumunun ilk öncüsü, inanç kurumunda yer alan, kurucuları arasına giren ilk kadın, ermiş, erkekle yan yana, eşit inanç ortamında olduğunu belirtir. Bununla birlikte kadın- erkek ayrılığının, erkeğin kadına karşı üstünlüğünün ortadan kalktığını ifade eder. Birbirine eşit iki insan ortaya çıkar, der. Bektaşîliğin kadını bir “iyilik varlığı” olarak anladığını vurgular. Bunun kaynağının da eski bir gelenek olduğunu ifade eder. İ.Zeki Eyüboğlu, Kadıncık Ana’ya kişilik kazandıran anlayışın, insan sevgisinin, kadına duyulan saygının özünde Anadolu toprağı ile bağlantılı, geçmişi İlkçağ Anadolu’suna dayanan bir inancın izlerini taşıdığını belirtir. İlkçağ Anadolu’sunda kadın kutsal sayılır. O dönemlerde Anadolu’da ananın egemenliğine dayanan “anaerkil” denilen

³⁴⁸ Gölpınarlı, a.g.e, s.27

bir aile düzeni vardır. Kadın ailenin başı, kurucusu ve soyunu devam ettiricisi olarak kabul edilir. Kadıncık Ana’da bu anaerkil aile anlayışının bir sonucudur denilebilir.³⁴⁹

Kadıncık Ana’nın kimliği ile ilgili çelişkili bilgiler olduğunu başta belirtmiştik. Aynı durum O’nun Hacı Bektaş ile ilişkisi için de geçerlidir. Bazı kaynaklar Kadıncık Ana’nın Hacı Bektaş Veli’nin eşi olduğunu söylerken, bir kısım kaynaklarda olmadığını söylemektedir. Velayet-namelerde bununla ilgili olarak şu olay anlatılır:

“Kadıncık Ana, Hacı Bektaş’ın abdest aldığı suyu içer, yere dökmezmiş. Günün birinde Hacı Bektaş’ın burnu kanamış, suyu ayak basmayacak bir yere dökmesini söylemiş. Kadıncık Ana, bu suyu da içmiş, gebe kalmış, üç oğlu olmuş, bir süre sonra ara ile bir kaç oğlu daha olmuş, sonuncu oğlu Bektaşiliğin Hacı Bektaş’tan sonra ilk öncüsü olan Hızır Lala (Hızır Lale) imiş.”³⁵⁰

Velayet namedeki bu bilgiler Kadıncık Ana’nın Hacı Bektaş’ın eşi olmadığını göstermektedir. Kadıncık Ana Hacı Bektaş’a manevi olarak bağlıdır. Hacı Bektaş Veli Kadıncık Ana’yı her zaman kızı gibi görmüştür.

Kadıncık Ana, Hacı Bektaş’ın etrafında toplananlar arasına katıldıktan sonra, ömrünün sonuna kadar Hacı Bektaş’a hizmet etmiş, onun yanında yer almıştır. Hacı Bektaş Veli için de Kadıncık Ana önemlidir. Kadıncık Ana ile Hacı Bektaş’ın ilişkisi Bektaşiliğin kadın anlayışına uygun bir inanç ortamında geçmiştir. Kadıncık Ana, herkese yardım eden, iyilik sever, gönlü kötülüklerden, dünyevi hislerden arınmış, inançlı bir Anadolu kadınıdır. Hacı Bektaş O’na Kadıncık, Fatma Ana diye hitap eder. Başkaları ise O’na Erenler Anası Fatma Bacı derler.³⁵¹

³⁴⁹ Eyuboğlu, a.g.e, s.346-347

³⁵⁰ Gölpınarlı, a.g.e, s.65

³⁵¹ Eyuboğlu, a.g.e, s.345

Kadıncık Ana ile Hacı Bektaş Veli'nin ilişkisi şiirlere de konu olmuştur. Aşık Veli aşağıdaki şiirinde, Kadıncık Ana'nın Hacı Bektaş Veli'yi dinlediğini, onun yanından ayrılmadığını vurgulamıştır. Ayrıca Hacı Bektaş'ın Kabe'ye gidenlere helva götürme olayına telmihte bulunarak onun evliyalık yönünü belirtmiştir.

“Kadıncık anaya gel dedi geldi
Helva soğumadan Kabe'ye vardı
Seksen bin evliya postunu aldı
Hünkar Hacı Bektaş Veli kendidir”³⁵²

Aşık Veli

Velayet-namede Kadıncık Ana'nın babasından çok mal kaldığını ve zengin bir kadın olduğunu söylemektedir. Yine O'nun bu serveti dervişlere yardım için harcadığı, kısa sürede sırtındaki gömleğinden başka bir şeyi kalmadığını da belirtir. Bununla ilgili olarak da şu olay anlatılır: “Bir gün Hacı Bektaş, Horasan'dan gelen bir kalender topluluğunu ağırlamasını ister. Kadıncık O'na sofrayı hazırlamak için son gömleğini de verir ve örtünmek ihtiyacı duyarak ekmek fırınına girer. Ancak Hacı Bektaş'ın bir kerameti O'na bir yük giysi sağlar ve böylece konukların karşısına çıkabilir.”³⁵³ Bu olaylar Kadıncık Ana'nın ne kadar fedakar bir insan olduğunu göstermektedir.

Kadıncık Ana'nın olağanüstü olan doğumları ile ilgili anlatılanlar Bektaşiler ve Aleviler arasında bir ayrılık başlatmıştır. Aleviler döl ile gelen soy, bel evladı görünüşünü benimsediler. Bu soydan gelmiş olanlara Çelebi dediler. Kadıncık Ana Aleviler arasında Fatma Ana olarak kabul edilmiş, Erenler Anası, Dervişler Anası olarak görülmüştür. Alevi topluluğunun manevi anası olmuştur. Yaşar Seyman O'nun ile ilgili olarak şunları söyler: “Hacı Bektaş'ın manevi mirascısı, geleneğin

³⁵² Özmen, a.g.e, c.4, s.183

³⁵³ Gölpınarlı, a.g.e, s.66

Kadıncık Ana adını verdiği, tarihçinin Hatun Ana olarak andığı bir kadındır ve Bacıyan-ı Rum'dan biri iken, bir dervişler topluluğunun manevi anası olmuştur. Veli'nin kabrini yaptıran ve müridi Abdal Musa ile ilk Bektaşiler tarikatının temelini atan da O'dur.³⁵⁴

Alevi- Bektaşî inancının kadına verdiği değer Kadıncık Ana'da sembolleşmiştir. Kadıncık Ana Aleviler arasında her zaman kutsal kabul edilip saygı görmüş ve tarih boyunca Alevi toplumunda kadın-erkek eşitliğinin sürekliliğini gösteren bir sembol, bir önder olmuştur.

d. HÜSİNİYYE

Alevi toplumlarınca kutsal kabul edilen bir başka kadında Alevi kitaplarından birinin kahramanı Hüsniyye'dir. Hüsniyye adı ile bilinen bu kitapta, Alevi- Sünni arasındaki farklılıklar diyaloglar yoluyla anlatılmaktadır.

Hüsniyye, her ne kadar Şii-İmami alimlerden Ravzü'l-cinan adlı tefsirin müellifi Ebu'l-Fütuh er-Razi'ye nispet ediliyorsa da muhtevanın incelenmesi ve içinde geçen kişilerin yaşadıkları döneme ait tarihlerin karıştırılması sonunda adı bilinmeyen bir müellif tarafından Safeviler devrinde hayali bir roman biçiminde kaleme alındığı anlaşılmıştır.³⁵⁵

Bu kitapta Hüsniyye, dini ve din dışı bir çok bilim dalında zamanın en önemli bilgini olan İmam Caferi Sadık'ın yanında eğitim almış, o ilim, irfan sahibi imamın hizmetinde bulunmuş, böylelikle kendini bilgi ve birikim açısından tam olarak yetiştirmiş bir kadın olarak tanıtılır. Ehlibeyt'e aşırı bağlılığı olan Hüsniyye bir çok açıdan da kendini eğitip geliştirmiştir.

³⁵⁴ Seyman, a.g.m, s.65

³⁵⁵ İlyas Üzüm, İslam Ansiklopedisi Hüsniye Maddesi, c.15, İstanbul, s.34

Eserde Hüsniyye, Abbasi Halifelerinden Harunürreşid zamanında Bağdat'ta haksızlığa uğrayarak elindeki bütün serveti kaybetmiş zengin bir tacir olan Cafer'es Sadık'ın sonradan Müslümanlığa geçen cariyesi olarak yer alır. Yirmi yaşına kadar Cafer'es-Sadık'ın hizmetinde bulunarak ondan ders alan ve bu sayede geniş bir ilmi birikime sahip olan Hüsniyye, derin bir saygı duyduğu efendisini içinde bulunduğu mali sıkıntıdan kurtarmak için bir plan yapar. Bu plana göre efendisi, Harunürreşid'e Hüsniyye'nin ilmi seviyesi hakkında bilgi verip uygun gördüğü taktirde sarayda gerçekleştirilecek bir ilmi tartışmada onun önde gelen alimleri bile yenebileceğini söyleyecek, halife isterse bu güzel ve bilgili cariyeyi 3000 altın karşılığında kendisine satmayı teklif edecektir. Bu fikri kabul eden efendisi, önce Harunürreşid'in veziri ile görüşüp konuyu ona anlatır, vezir Hüsniyye ile tanıştıktan sonra onun güzelliğine ve ilmine hayran kalarak durumu halifeye arz eder. Halife teklifi kabul ederek yapılacak münazarada alimleri mağlup etmesi halinde cariyeyi sahibine iade edeceğini ve istediği 3000 altını da vereceğini, mağlup olması durumunda ise cariyeyi öldüreceğini söyler. Bunun üzerine dönemin ileri gelen alimleri halifenin sarayına çağrılırlar. Hüsniyye bu alimlerle yaptığı ilmi tartışmayı kazanır. Halifenin ve yanındakilerin takdirini kazanan Hüsniyye değerli hediyelerle birlikte 3000 altın verilerek ödüllendirilir. Ayrıca mağlup ettiği alimlerin kendisine zarar vermemesi için Medine'ye gönderilerek oraya yerleşmesi sağlanır.³⁵⁶

Canı pahasına değerlerini korkusuzca savunan Hüsniyye'nin Halife Harun Reşit ve bilginleri ile yaptığı tartışmalar günümüzde de Ehlibeyt taraftarlarına güç ve bilgi vermektedir. Öyle ki bir tarafta koskoca Halife Harun Reşit ve onlarca bilgin, diğer tarafta tek başına bir kadın. Bu tartışmayı kazanan Hüsniyye olmuştur.³⁵⁷ İşte Hüsniyye'nin bu önderliği Aleviler arasında örnek gösterilmiştir. Hüsniyye adeta Alevi toplumlarında örnek kadın modeli olmuş, Alevilerin görmeyi istediği kadın şekli olarak yaptıkları, söyledikleri ile evrenselleşmiştir. Bu nedenlerden dolayı da Aleviler arasında kutsal kabul edilmiştir.

³⁵⁶ Üzümlü, a.g.e, s.34

³⁵⁷ Kaptan, a.g.m, www.alevikonsevi.com

Şiiliği desteklemek amacıyla kaleme alınan Hüsniyye'nin meçhul bir müellifin hayal mahsulü eseri olduğu araştırmacı şii müellifler tarafından da kabul edilmektedir. Aslı Arapça olan bu küçük hacimli eser, 958 (1551) yılında İbrahim b. Veliyyullah Esterebadi tarafından Şam'da bulunmuş, İran'a getirilerek Farsça'ya çevrilmiştir.³⁵⁸

2. KADIN TASVİRLERİ

A. KADIN ŞAİRLERİN ŞİİRLERİNDE KADIN TASVİRLERİ:

Kadın tasvirleri, Alevi ve Bektaşî kadın şairlerin şiirlerinde şu şekilde yer almaktadır:

a. BACI

“Ey erenler erler nasıl ersiniz
Söyleyin sizinle davamız vardır
Bacılara niçün nakıs dersiniz
Bizim de Hazret-i Havva'mız vardır”³⁵⁹
Lütfiya

Alevilik ve Bektaşilikte kadın “Ana” olmasının dışında “bacı” olarak da kabul edilir. Alevi ve Bektaşiler kadın erkek ayrımı yapmazlar. Yapanları da sevmezler. Lütfiya, bu şiirinde kadınları eksik ve yetersiz görenleri eleştirmiştir. Hz. Havva'nın adını söyleyerek, ilk yaratılan insanın, insanlığın ortak annesinin de bir kadın olduğunu belirtmiş, kadının erkekten geri olmadığını vurgulamaya çalışmıştır.

³⁵⁸ Üzüm, a.g.e, s.35

³⁵⁹ Özmen, a.g.e, c.4, s.525

“Lütfiya fakire kemter bacıdır
 Muhammed Ali’ye kuldur nacidir
 Cümle erenlerin başı tacıdır
 İşte Fatıma-tüz-Zehra’mız vardır”³⁶⁰

Lütfiya

Lütfiya, yine şiirinin bir başka bölümünde bütün erenlerin baş tacı olarak kabul edilen Hz. Fatma’nın adını söyleyerek onun da bir kadın olduğunu belirtmiş, kadının erekten eksik tarafı olmadığını bir kez daha vurgulamıştır.

“Abes bir şey halk etmemiştir Hüda
 Nakıslığı kabul etmeyiz asla
 Bacılar büyüttü işte essela
 Bu dünyaya gelen evliyalı”³⁶¹

Zehra Bacı

Zehra Bacı da bu şiirinde, diğer halk ozanlarının söylediklerini bir nevi tekrar etmiş, kadınların eksik görülmesini eleştirmiştir. Dünyaya gelen evliyalı da kadınların büyüttüğünü söyleyerek, Allah’ın kadınları eksik yaratmadığını ifade etmiştir. Ayrıca herkesi yetiştirenin kadın olduğunu vurgulayarak kadınları yüceltmıştır.

b. DIŞI

“Bizi de halk eden Sübhan değil mi
 Arslanın dişisi arslan değil mi

³⁶⁰ Özmen, a.g.e, c.4, s.525

³⁶¹ Özmen, a.g.e, c.5, s.211

Söyleyin makbul-u Rahman değil mi

Ümmügülsüm, Zeynep, Leylamız vardır³⁶²

Naciye

Cinsiyet kavramı erkek ve kadın arasındaki biyolojik farklılıklardan yola çıkarak iki cins arasındaki ayrımı ortaya koymuştur. Toplumsal cinsiyet kavramı ise erkekle kadın arasındaki biyolojik farklılıklara paralel olarak gelişen toplumsal düzlemdeki eşitsizlikleri vurgulayan bir terimdir. Alevi Bektaşî topluluklarında cinsiyet ayrımı yapılmaz. Kadın,erkek eşit kabul edilir. Naciye yukarıdaki şiirinde, kadın erkek herkesi Allah'ın yarattığını söyleyerek kadınların dışlanmasına tepki göstermiştir. Yaratılan her varlığın hem erkeği hem de dişisi olduğunu ifade eden Naciye, Aslan gibi güçlü bir hayvanında dişisi olduğunu, ama dişî olmasının onun aslanlığını değiştirmediyini söyleyerek kadının erkekten eksik yönü olmadığını vurgulamıştır.

c. SULTAN

“Biz hakikat kenzinin bevvabının derbanıyız

Hem muciz marifet ehli'nin hayranıyız

Bizi hor görmeyin kim dil mülki'nin sultanıyız

Bunca arifler gelir esrar'ı bizden öğrenir.”³⁶³

Güzide Ana

Bazı Alevi- Bektaşî şairler kadını şiirlerinde sultana benzetmişlerdir. Şairde bu şiirinde gönül mülkünün sultanı olarak gördüğü kadınların hor görülmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Kadınların da çok bilgili olduğunu erkeklerin bir çok şeyi onlardan öğrenebileceğini anlatmaya çalışmıştır.

³⁶² Özmen, a.g.e, c.5, s.581

³⁶³ Özmen, a.g.e, c.3, s.219

“Her suya karışıp akma
 Sen seni odlara yakma
 Er isen kem gözle bakma
 Gelen giden kıza doğru”³⁶⁴

Güzide Ana

Alevi ve Bektaşiler kadınlara kötü gözle bakmazlar. Kendi eşleri dışında bütün kadınları bacı kabul ederler. Şair de bu şiirinde, er olan kişinin kadına kıza kötü gözle bakmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

B. ERKEK ŞAİRLERİN ŞİİRLERİNDE KADIN TASVİRLERİ:

Alevi ve Bektaşî erkek şairleri şiirlerinde kadın konusuna da yer vermişlerdir. Kadın tasvirleri Alevi ve Bektaşî erkek şairlerinin şiirlerinde şu şekilde yer almaktadır.

a. ANA

“İslam anası Fatıma-i hayr-i nisadır
 Zira ki o ayet din ü iman Ali’dir”³⁶⁵

Hatayi

Ana kavramı Alevilikte saygı ifadesi olarak kabul edilmektedir. Yüce ve saygın anlamlarında Babaların eşlerine Ana diye hitap edilir. Hatayi de burada Hz. Fatma’nın İslam anası olduğunu söylerken onun ne kadar yüce bir konumda bulunduğunu vurgulamıştır. Ayrıca O’na duyduğu sevgi ve saygıyı göstermiştir.

³⁶⁴ Özmen, a.g.e, c.3, s.218

³⁶⁵ Ergun, a.g.e, s.134

“Anam derler ayet vardır saçında
 Horasan elinde Çin ü Maçin’de
 Dünya ahret iki cihan içinde
 Görünen sen gösteren sen gören sen”³⁶⁶

İsmail

Kadın, yaş durumuna, evdeki, toplumdaki yerine göre anadır. Kadına Bektaşilikte herkes ana der, öyle severler ve öyle sayarlar. Kutsal bir kavramdır, kendi sınırları içinde dokunulmazlığı ve saygınlığı vardır. Şairin burada annesinin saçında ayet olduğunu söylemesi de ana kavramının kutsallığını bize göstermektedir.

“Anamız Havva’dır, atamız Adem
 Anlardan ayrılmaz yüzümüz bir dem
 Anamız Havva’ya hor bakan adem
 İzzet’in Hışmından şaşı değil mi”³⁶⁷

Pir Sultan Abdal

Pir Sultan Abdal bu dörtlüğünde, anamız Havva, atamız Adem derken, bütün insanların aynı anne ve babadan yani aynı yerden doğduğunu, aynı yerden geldiğini ifade etmiştir. Havva anamıza kötü gözle bakan, onu küçümseyen kişilerin şaşı olduğunu belirtmiştir. Alevi ve Bektaşiler kadın-erkek ayırmazlar. Onlara göre herkes aynı varlığın parçasıdır. Havva ve Adem herkesin ortak ana ve babasıdır. İnsanlara bu gözle bakan Alevi ve Bektaşiler kadını asla hor görmez ve onu asla küçümsemezler. Bu nedenle de kadınları hor görenlere iyi gözle bakmazlar.

³⁶⁶ Özmen, a.g.e, c.3, s.333

³⁶⁷ Ergun, a.g.e, s.307

“Ata ana kavim kardaş
 Olduk Hak ehline yoldaş
 Can ile baştan ey kardaş
 Geçebilirsən gel beri”³⁶⁸

Pir Sultan Abdal

Pir Sultan, yine bir başka şiirinde de ana, ata, kavim, kardeş bütün insanların Allah yolunda gidenlerle yoldaş olduğunu belirtmiştir.

“Emreyledin geldim, anadan doğdum
 Getirdiler bana bezler, dolandım
 Bir zaman da beşik verdin, belendim
 Ananın sütüne kandırdın beni”³⁶⁹

Pir Sultan Abdal

Kadının toplumdaki öncelikli konumu anne olmasıdır. Kadın her toplumda anne olduğu için yüceltilmiş ve saygı görmüştür. Pir Sultan bu şiirinde, her insanı doğuran bir ananın olduğunu ve ilk olarak anne sütü ile beslendiğini belirtmiştir. Bu şekilde bir insan dünyaya getiren ve onu besleyip büyüten annelerin yüceliğini vurgulamıştır.

“Vardığın yerlerde ana bulasın
 Gezdiğin yerlerde makbul olasın
 Saklası sırrını kim settar olasın

³⁶⁸ Özmen, a.g.e, c.2, s.271

³⁶⁹ Ergun, a.g.e, s.308

Çek çevir kendini kar meydandır.”³⁷⁰

Abdal Musa

Daha önceki örneklerde de belirttiğimiz gibi “Ana” kavramının Alevilik ve Bektaşilikte anlamı ve yeri çok farklıdır. “Ana” kelimesi saygı ifadesi olarak kullanıldığı gibi kutsal kabul edilir. Analara çok değer verilip, saygı duyulmasının yanında zaman zaman onlardan medet umulur. Yardım istenir. Abdal Musa, bu şiirinde vardığın yerlerde ana bulasın derken ana kavramının yüceliğini bir kez daha vurgulamıştır. Bir yerde tutunmak isteyen, içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulmak isteyen insanların gittikleri yerde bir ana bulduğu zaman rahata ereceğini anlatmaya çalışmıştır.

“Ağlayan uşak avındı

Doğuran ana sevindi

Kafirler imana geldi

Muhammed doğduğu gece”³⁷¹

Hatayi

Hatayi bu şiirinde, annenin bir evlat dünyaya getirince ne kadar sevindiğini ifade etmiştir. Ayrıca Peygamberimizi de doğuranın bir kadın olduğunu vurgulamış, kadının değerini bir kez daha göstermiştir.

“Anadan ayrılmak gayet zor imiş

Ak kolları kara yerde çürümüş

Mezarın üstünü otlar bürümüş

³⁷⁰ Özmen, a.g.e, c.1, s.206

³⁷¹ Ergun, a.g.e, s.135

Yine gördüm kara yerde anamı”³⁷²

Aşık Talibi

Kadın, anne olarak her toplumda değer ve saygı görmüştür. Alevi ve Bektaşî topluluklarında ise kadın analık vasfıyla ayrı bir yerde tutulmuş, diğer toplumlardan daha çok değer görmüştür. Aşık Talibi bu şiirinde annenin insan için öneminden söz etmiştir. Anneden ayrılmanın, onu kaybetmenin insana ne kadar acı vereceğini anlatmıştır.

b. BACI

“Kater olun yola girin

Ceme gelin Bacı, kardeş

Hak Muhammed Ali deyin

Ceme gelin Bacı, kardeş”³⁷³

Yediharf

Alevilik ve Bektaşilikte kadın bacı olarak görülür. Eşinin dışında bütün canlılarla kardeştir. Kadına genellikle eş dışında tüm erkekler bacı şeklinde hitap eder. İbadette, işte, kısacası her yerde kadın erkek beraber yer alırlar. Birbirlerini kardeş gibi gördükleri için çekinmezler. Şair Yediharf’te bu şiirinde Bacı, kardeş ceme gelin derken kadın erkek ayrımı olmadığını vurgulamaya çalışmıştır.

“Bu yola yarayan bir “bacı” ola,

Fatma’dan urunmuş bir tacı ola

Şefaatçi güruh-u naci ola,

³⁷² Özmen, a.g.e, c.5, s.115

³⁷³ Özmen, a.g.e, c.5., s.75

Ümmügülsüm, Rukiye, Şehriban gerek”³⁷⁴

Hatayi

Hatayi bu şiirinde, bacıların Hz. Fatma’ya dayandığını, onun yolundan ilerlediklerini, onu kendilerine örnek aldıklarını söylemiştir. Alevilik ve Bektaşilik yolunda bacıların da erkekler kadar üstlerine düşen görevleri yaptıklarını, bu yolda bacılara da ihtiyaç olduğunu, Ümmügülsüm, Rukiye, Şehriban isimlerini vererek belirtmiştir. Bacıların Hz. Fatma’dan tac aldıklarını söyleyerek onların kutsal kabul edildiklerini vurgulamıştır.

“Mümin oldur hak kataré düzüle

O kurguda düzüle de bozula

Bacı gerek sırma gibi sızıla

Kalaydan bakırdan bacımı olur”³⁷⁵

Aşiki

Bacı kavramı da Alevi ve Bektaşilerde en az Ana kavramı kadar değer görmektedir. Aşiki şiirinde, bacının sırma gibi olmasını istiyor. Kalay ve Bakır gibi değersiz olmaması gerektiğini vurguluyor. Bacının Allah yolunda ilerleyen, doğru, dürüst davranan birisi olması gerektiğini belirtiyor. Bacıların çok değerli olduğunu ifade ediyor.

c. ANA-BACI

“Dikenini kıran yolun düzleye

Ciğerini aşk oduna közleye

³⁷⁴ Ergun, a.g.e, s.135

³⁷⁵ Özmen, a.g.e, c.4,s.59

Cümlesini ana-bacı gözleye

Odu kavı yere saran eyvallah”³⁷⁶

Aşiki

Alevilerde Ana, Bacı kavramları dışında bir de Ana-Bacı terimi kullanılmaktadır. Alevi ve Bektaşilerde Dede ya da Babanın eşine Ana-Bacı derler. Ana-Bacı bu topluluklarda çok daha fazla saygı görür. Kutsal olarak kabul edilir. Zaman zaman ondan medet umulur. Aşiki de bu şiirinde Aşk ateşine düşenlerin hepsini Ana-Bacı gözlesin diyerek onun kutsallığını, koruyuculuğunu vurgulamaya çalışmıştır.

d. EŞ

“Mücerredim deyü dava kılanlar

Murtaza Kırkların başı değil mi

İmamların anası, Kırkların aynası

Fatıma Ali’nin eşi değil mi”³⁷⁷

Pir Sultan Abdal

Bu dörtlükte Pir Sultan kadının ana ve eş olmasının yanında kutsal olmasını da vurgulamıştır. Hz. Fatma, Hz. Ali’nin eşidir. Aleviler ve Bektaşiler arasında kutsal kabul edilmektedir. Hz. Fatma’nın on iki imamların anası ve kırkların aynası olduğunu söylerken onun kutsallığını belirtmiştir. Hz. Fatma’nın on iki imamların içinde olduğu gibi, Alevilerce kutsal kabul edilen kırkların, yani kırk ermiş kişinin de içinde yer aldığını söylemiştir. Bu da bize Alevi ve Bektaşilerin kadın erkek ayırmadığını, birinin diğerinden üstün olmadığını ve ermişliğin erkeklere özgü olmadığını kadınlarında ermişlik mertebesine gelebileceğini göstermektedir. Alevi ve Bektaşiler kadını ermişlik mertebesine getirecek kadar çok değer vermektedirler.

³⁷⁶ Özmen, a.g.e, c.5, s.54,

³⁷⁷ Özmen, a.g.e, c.2, s.269

“İbreti emelim insana hizmet
 Eşim bana huri, evimde cennet
 Hacı’ya Hoca’ya kalmadı minnet
 İbrini, tesbihi kırdım da geldim.”³⁷⁸

Aşık İbreti

Alevi ve Bektaşilerde aileye çok büyük değer verilir. Eş olarak kadınlar ailede her zaman baş tacı edilir. Alevi ve Bektaşî şairleri şiirlerinde bunu sıkça ele almışlardır. Aşık İbreti de bu şiirinde, eşini huriye, evini de cennete benzetmiştir. Evinde huzurlu olduğunu, eşiyile mutlu olduğunu dışarıda kimseye ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Aile kavramının ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

“Ne haldeyim ela gözün süzenler
 Nolur suna boylum gör beni beni
 Eşinden ayrılıp yaslı gezenler
 Her sabah her akşam der beni beni

Kul Hüseyin

Alevi ve Bektaşiler eşlerine değer verirler. Onlara saygı duyar ve bir karar verirken eşlerinin fikirlerini alırlar. Eşlerinden ayrılmayı düşünmezler. Kul Hüseyin, bu şiirinde ela gözlü, suna boylu olarak tasvir ettiği eşinden ayrıldığı için ne kadar üzgün olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

³⁷⁸ Özmen, a.g.e, c.5., s.208

“Ağlar avradın kötüsü
 Dizini dikip oturur
 İşinin kolayın bilmez
 Yüzünü yıkıp oturur”³⁷⁹

Kaygusuz Abdal

Alevi ve Bektaşî ozanları kimi şiirlerinde kadınları yüceltirken, kimi şiirlerinde de kadınları eleştirmişlerdir. Kaygusuz Abdal da bu şiirinde iş güç yapmayan, asık suratlı kadınları eleştirmiştir. Ama asla onları kötülememiştir.

“Hey erenler, hey gaziler
 Avrat bizi döğeyazdı
 Çekti sakalım kopardı
 Bıyığımı yola yazdı”³⁸⁰

Kaygusuz Abdal

Alevi ve Bektaşî ozanları kadınları eleştirirken bile mizahi bir dil kullanmışlardır. Kaygusuz Abdal bu şiirinde, kadının ailede ne kadar baskın olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Eşinin kendisine yaptıklarını komik bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.

e. DİŞİ

“Bilmem küstah mıdır adama tapan
 Adamın başında güllerin kokan
 Dişi kuş değil mi yuvayı yapan

³⁷⁹ Özmen, a.g.e, c.1,s.220

³⁸⁰ Özmen, a.g.e, c. 1,s.221

Erkek aslan ise eşi değil mi”³⁸¹

Pir Sultan Abdal

Kadının ailede önemli bir konumu olduğunu vurgulayan Pir Sultan, aileyi oluşturan temel varlığın kadın olduğunu, kadının aileyi düzenlediğini “yuvayı yapan dış kuştur.” sözleriyle ifade etmektedir. Erkeği de aslana benzeten şair onun da eşi olarak kadının yanında yer aldığını belirtmiştir.

f. EVLİYA

“Ceddi Muhammed’dir, atası Ali

Anası Fatıma, cihana veli

Cümle evliyalar ederler beli

Evliyalar sırrı İmam Hüseyin”³⁸²

Pir Sultan Abdal

Pir Sultan bu dörtlükte kadının evliyalık, ermişlik yönünü vurgulamıştır. Hz. Fatma, Alevi-Bektaşî topluluklarınca kutsal kabul edilmesinin yanında, ermiş de kabul edilir. Onu cihanın velisi ve kızıl gülü olarak görürler. Hz. Fatma’nın keramet sahibi bir evliya olduğuna inanılır. O’nun peygamberimiz Hz. Muhammed’in kızı, Hz. Ali’nin eşi olması da bunda bir etkindir. Hz. Ali’nin Alevi Bektaşî topluluklarında ayrı bir yeri vardır. Hz. Ali’yi çok seven, onu da kutsal olarak kabul eden Alevi ve Bektaşîler onun eşi olan Hz. Fatma’ya da ayrı değer verirler. O’na çok saygı duyarlar.

³⁸¹ Özmen, a.g.e, c.2 ,s.269

³⁸² Ergun, a.g.e, s.308

g. SEVGİLİ

“Şu fani dünyada canan güzeldir
 Güzel gelen güzel giden güzeldir
 Güzel Allah güzel Merdan güzeldir
 Güzel sevmek bize Ali’den kaldı”³⁸³

Kul Şükrü

Alevi ve Bektaşî şairleri, kadını şiirlerinin çoğunda güzel bir sevgili olarak tasvir etmişlerdir. Kul Şükrü bu şiirinde sevgilinin güzel olduğunu, her şeyde bir güzellik gördüğünü, güzel sevmenin kendisine Hz. Ali’den kaldığını ifade etmiştir. Alevilerin inancında bütün insanlara şefkat ve hoşgörü ile bakmak vardır. İşte Aleviler insana bu anlayışla bakarlar. Hepsine Allah’ın görüntüsü ve onun bir parçası olmasından dolayı sevgi duyarlar. Baktıkları her şeyi güzel olarak görürler.

“Yüz on dört sureyi hüsnünde dilber
 Okudum çeşminde tilavet ettim
 El bağlayıp dedim Allah ü Ekber
 Kaşın mihrabında ikamet ettim”³⁸⁴

Feyzullah Çelebi

Alevi ve Bektaşîlerin inancına göre insan, Allah’ın yeryüzünde halifesidir. Alevilere göre her şeyin başı insandır. Aleviler kadın erkek ayırmadan tüm insanlara saygı duyarlar. Alevilerin inancında Tanrının bir sureti olan insanoğlunun iki kaşının arası mihraptır. Feyzullah Çelebi bu şiirinde sevgilini yüzünde on dört sureyi

³⁸³ Özmen, a.g.e, c.3, s.307

³⁸⁴ Özmen, a.g.e, c. 4, s.377

okuduğunu, kaşlarının mihrabında ikamet ettiğini söyleyerek Alevilerin bu inancını vurgulamıştır. Bütün sözleriyle kadının kutsal kabul ettiğini göstermiştir.

“Kaşların mihrabı kible-i imandır
Kırpiklerin kasdı sine-i candır
Gözlerin fitne-i ahır zamandır
Yıkar bu alemleri neuzübillah”³⁸⁵

Noksani

Noksani de bu şiirinde, sevgilinin kaşlarının mihrap olduğunu, kırpiklerinin cana kastettiğini, gözlerinin zamanın fitnesi olduğunu ve alemleri bu güzelliğiyle yıktığını ifade etmiştir.

“Dilber zülfü gibi aklım perişan
Gezerim alemleri mest ü sergerdan
Yarı ağyar ile gördüğüm zaman
Boğazıma gelir can içirimde”³⁸⁶

Ceyhuni

Ceyhuni bu şiirinde, sevgilinin saçarlı gibi aklının perişan olduğunu, kendinden geçmiş bir halde alemleri gezdiğini, sevdiğini bir başkasıyla gördüğü zaman ne kadar çok üzüleceğini ifade etmektedir.

³⁸⁵ Özmen, a.g.e, c. 3, s.236

³⁸⁶ Özmen, a.g.e, c.4, s.433

“Gerçek erenlerin içi sır gerek

Bu sırrı örtmeye gerçek er gerek

Allah birdir, sevgi dahi bir gerek

Can bir, sübhan bir, yarda bir gerek”³⁸⁷

Teslim Abdal

Teslim Abdal bu dördlüğünde “yarda bir gerek” sözleriyle tek eşlilik konusuna vurgu yapmıştır. Er olan kişinin gönlünde bir kadının sevgisine yer olduğunu, yalnız bir kişiyi sevebileceğini söylemiştir.

“Dedim ne gülersin dedi nazımdır

Dedim kaşın mıdır dedi gözümdür

Dedim ay mı doğdu, dedi yüzümdür

Dedim ver öpeyim söyledi yok yok”³⁸⁸

Nesimi

Nesimi bu şirinde sevgiliyi nazlı, ay yüzlü bir güzel olarak tasvir etmiştir. Kadınların nazlı olduğunu, kolay ikna edilemediğini vurgulamıştır.

“Sofular secde ederler mescidin mihrabına

Yar eşiği secdegahım, yüz sürerim, kime ne”³⁸⁹

Nesimi

³⁸⁷ Özmen, a.g.e, c.3, s.112

³⁸⁸ Özmen, a.g.e, c.3, s.36

³⁸⁹ Özmen, a.g.e, c.3, s.37

Nesimi yine bir başka şiirinde, sevdiğinin eşiğine secde edecek kadar onu yüceltmıştır.

“Nesimi’ye sordular ki, yarın ile hoş musun

Hoş olayım, olmayayım, o yar benim, kime ne”³⁹⁰

Nesimi

Nesimi, sevgilisi ile olan ilişkisinin kendileri dışında kimseyi ilgilendirmediğini ifade etmiştir.

“İnsan kısım kısım yer damar damar

Kaşlar lamelif yüz şems ü kamer

Güzelim beline olayım kemer

Yakışır sevdiğim sar beni beni”³⁹¹

Kul Hüseyin

Kul Hüseyin bu şiirinde yine kadının kutsallığını vurgulamıştır. Sevgilinin kaşlarını elife, yüzünü aya benzetmiş, beline kemer olmak istemiştir.

“Vallahi Kuran’dır senin yüzlerin,

Yasin-i şeriftir iki gözlerin,

(İnna Fetehna) dır senin sözlerin,

³⁹⁰ Özmen, a.g.e, c.3, s.37

³⁹¹ Ergun, a.g.e, s.233

(Vedhullah)inmiştir dilin üstüne”³⁹²

Kul Nesimi

Aleviler, dünyada ilk yaratılan Adem ile bugünkü biz Adem oğullarının hep bir olduğuna inanırlar. Bu inançlarından dolayı Allah’ın suretlerinden yaratılmış olan insanoğlunu değerli kabul ederler. Onların inancına göre insan, Allah’ın yeryüzünde halifesidir. Alevilere göre her şeyin başı insandır. Aleviler kadın erkek ayırmadan herkese aynı gözle bakarlar. Şair de burada sevgilinin yüzünü Kuran’a, gözlerini Yasin’e benzeterek kadını kutsal bir varlık olarak tasvir etmiştir.

“Aşıka naz eden, bakışı nazlım,

Gülistana girmiş bülbül avazlım

Mestane bakışlım, o ela gözlüm

Kaşları kemanım düştü gönlüme”³⁹³

Hasan Dede

Sevgilisinin tasvirini yapıyor. Sevgilisinin ela gözlü, keman kaşlı olduğunu, nazlı nazlı bakışının kendini mest ettiğini söylüyor. Şair sevgilisinin sesinin bülbül gibi güzel olduğunu belirtiyor.

“Der Hüseyin’im üstadımı bulayım

Değmen bana yana yana öleyim

Sevdiğim kapıda kölen olayım

³⁹² Özmen, a.g.e, c.3,s.38

³⁹³ Özmen, a.g.e, c.3,s.29

Müşteri bulursan ver beni beni”³⁹⁴

Kul Hüseyin

Bektaşî şairi sevgilisini o kadar çok sevmektedir ki kapısında köle olmaya bile razıdır. Şair kadınlara burada kapısında köle olacak kadar değer vermiştir.

“Ey şahin bakışlım, bülbül avazlım

Bir eli kadehlım, bir eli sazlım

İşte ben gidiyorum, kal ahu gözlüm

Ne sen beni unut, ne de ben seni”³⁹⁵

Kul Hüseyin

Şair sevgilinin bakışlarını şahine, sesini bülbüle, gözünü ahuya benzetmiştir. Sevgilisinden ayrılrsa bile onu unutmayacağını söyleyerek, sevgilinin de kendisini unutmamasını istemiştir.

Kul Himmet sevgilinin fiziksel özelliklerini bir şiirinde şöyle tasvir etmektedir:

“Yakuttur yanağın, hilaldir kaşın

Şekerdir dudağın, incidir dişin

Gezdim şu cihanı, yok imiş eşin

Bulamadım hüsnüne bahane, dilber”³⁹⁶

Kul Himmet

³⁹⁴ Özmen, a.g.e, c.2, s.333

³⁹⁵ Ergun, a.g.e, s.232

³⁹⁶ Özmen, a.g.e, c.2, s.316

Şair sevgilini yanağını yakuta, kaşını aya, dudağını şekere, dişlerini inciye benzetmiştir. Sevdiğine o kadar çok bağlı ve güzelliğine öyle hayrandır ki bütün dünyayı dolaştığını, onun eşini benzerini bulamadığını belirtir. Sevdiğinin kusursuz bir güzelliğe sahip olduğunu ifade eder. Burada Alevi ve Bektaşilerin kadınlara verdiği değer bir kez daha görülmektedir.

“Aşık derler, cemalini görene
Evlad-ı Resul derler yeşil sarana
Sefil Kul Himmet’in, nendir, diyene
Kölemdir, diyesin sorana dilber³⁹⁷

Kul Himmet

Sevgilisinin kölesi olduğunu söyleyen şair ona duyduğu derin sevgiyi bağlılığı ifade etmiştir. Kölesi olacak kadar çok sevmektedir.

“Her ne kadar fena olsa bir adam
Sevdiğini nadana ele verir mi
Cem olup gelseler bu halkı alem
Ser verip kan saçar, ele verir mi”³⁹⁸

Sururi

Şair burada kişi ne kadar kötü olursa olsun sevdiği kadını başkalarına vermeyeceğini, dünya toplanıp gelse canın verebileceğini ama sevdiğini asla vermeyeceğini söylemiştir. Bu da bize Alevi ve Bektaşilerin sevdiği kadınlara ne

³⁹⁷ Ergun, a.g.e, s.209

³⁹⁸ Özmen, a.g.e, c.2, s.603

kadar bağılı olduklarını, ne pahasına olursa olsun ondan vazgeçmeyeceğini göstermektedir.

“İçilmez dolu içilmez
Sevgili dosttan geçilmez
İkisi birdir seçilmez
Has bahçenin gülü ile”³⁹⁹

Hatayi

Sevgili ile dostu eşit olarak kabul etmiştir. Sevgilinin yeri geldiğinde dost gibi davrandığını vurgulamıştır.

“Sevdiğim değildin böylece ezel
Aşkımın bağına düşürdün gazel
İbrişimden nazik sandığım güzel
Meğer pulat gibi bükülmez imiş”⁴⁰⁰

Everekli Seyrani

Everekli Seyrani bu şiirinde kadını güçlü ve bükülmez olarak tasvir etmiştir. Kadınların nazik ve ince göründüklerini, ama isterlerse güçlü ve eğilmez olabileceklerini vurgulamaktadır.

“Güzel senin hüsnün sebep
Olup, gören eyler talep

³⁹⁹ Ergun, a.g.e, s.135

⁴⁰⁰ Özmen, a.g.e, c.4, s.110

Cennetten mi çıktın acep

Tavus gibi nakışın var”⁴⁰¹

Everekli Seyrani

Everekli Seyrani bir başka şiirinde de sevgilinin güzelliği ile herkesi büyülediğini belirtiyor. Büyüleyici güzelliği nedeniyle sevgilinin cennetten gelmiş olabileceğini ifade ederek yine ona bir kutsallık yüklemektedir.

“Gel gönül gidelim aşk ellerine

Maksudun yar ise bir tane yeter

Fikreyle kıldığın amellerine

Hava-yı çerh ile efsane yeter”⁴⁰²

Türabi

Alevi ve Bektaşiler çok eşliliğe karşıdırlar. Tek eşliliği benimserler. Alevi ve Bektaşi şairlerde şiirlerinde bu düşünceye yer vermişlerdir. Türabi bu şiirinde, gönlüne seslenerek bir tane sevgilinin yeterli olduğunu söylüyor. Bu sözleriyle de tek eşliliği vurguluyor.

“Kul Himmet üstadım sevgi sır ola

O da iki değil hemen bir ola

Bir yar bul ki mahşer günü yar ola

Ben gidersem ismim kala dillerde”⁴⁰³

Kul Himmet

⁴⁰¹ Özmen, a.g.e, c.4, s.111

⁴⁰² Özmen, a.g.e, c.4, s.162

⁴⁰³ Özmen, a.g.e, c.4, s.80

Kul Himmet de bu şiirinde sevginin bir sır olduğunu, ama aynı zamanda tek bir kişiyi sevmek gerektiğini, mahşer günü bile sevdiğinin yanında yer alabilecek bir sevgili bulmak gerektiğini ifade etmektedir. Sevgilinin bir olmasını belirtirken yine tek eşliliği vurgulamaktadır.

ğ. MELEK

“Men seni sevdim ey melek suret

Ayrılmaz serimden dert ile firkat

Yusuf ile Zelha gibi akıbet

Tutuşa zarımdan Kenan elleri”⁴⁰⁴

Esiri Baba

Esiri Baba bu şiirinde, kadını bir meleğe benzetmiştir. Sevdiğinin melek yüzlü olduğunu söylemiş, melek kadar güzel olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

h. PERİ

“Öptüm ellerini girdim içeri

Aklımı başımdan aldı bir peri

Dedim sende buldum halis güheri

Dedi seni bir mehenge sürmeli”⁴⁰⁵

Agahi Dede

Agahi Dede bu şiirinde kadınları bir peri olarak tasvir etmiştir. Gerçek cevheri sevdiği kadında bulduğunu söylemiştir. Onu elini öpecek kadar çok yüceltmıştır.

⁴⁰⁴ Özmen, a.g.e, c.4, s.465

⁴⁰⁵ Özmen, a.g.e, c.4, s.86

1. SULTAN

“Hak kendi nurundan övmüş yaratmış
 Padişah eylemiş ilin üstüne
 Gördüm cemalini, salavat verdim
 Sokulmuş cıvalar serin üstüne”⁴⁰⁶

Kul Nesimi

Kadının kutsallığına inanan ve bunu şiirlerinde de vurgulayan Alevi-Bektaşî ozanları bazı şiirlerinde kadını padişah olarak tasvir etmişlerdir. Şair de bu şiirinde kadını Allah’ın kendi nurundan övüp yarattığını, bu dünyaya padişah yaptığını söylemiştir. Kadının güzelliği karşısında çok etkilendiğini belirtmiştir.

“Ela gözlü usul boylu sultanım
 Sen benim yaramı sar da ondan git
 Yaram yürektedir durmuyor kanım
 Sen benim yaramı sar da ondan git”⁴⁰⁷

Kul Himmet

Kul Himmet de bu şiirinde sevdiği kadını ela gözlü bir sultana benzetmiş, onun sevdasından yaralı olan kalbini tedavi etmesini, gidecekse de ondan sonra gitmesini istemiştir. Bu da Alevi ve Bektaşî şairlerinin kadınları sultan olarak görecektik kadar değer verdiklerini göstermektedir.

⁴⁰⁶ Özmen, a.g.e, c.3, s.38

⁴⁰⁷ Ergun, a.g.e, s.209

i. KIZ

“Aşıkların sazi ile

Hoş söyleyen sözü ile

Oğlu ile kızı ile

Bir olalım gelin kardeş”⁴⁰⁸

Halil Kargın

Alevi ve Bektaşiler kadın erkek ayırmazlar. Herkesi eşit kabul ederler. Bu duruma şiirlerde de çok yer verilmiştir. Halil Kargın bu şiirinde erkek kadın ayırmadan hep beraber, birlik içinde olmanın önemini vurgulamıştır. Herkesi birlik içinde olmaya çağırmıştır.

“İrfanlarda okur ilmim çok dersin

Tenhalarda inkar edüp yok dersin

Kız gelin aldadup hak bende dersin

Nefsin ateşinde bişersin bir gün”⁴⁰⁹

Noksani

Genç kızları ve gelinleri aldatmanın yanlış bir davranış olduğunu, ilim sahibi kişilere yakışmadığını söyleyen Noksani kadınları kandıranların nefislerinin ateşlerinde yanacaklarını vurgulamaktadır.

⁴⁰⁸ Özmen, a.g.e, c.5, s.285

⁴⁰⁹ Özmen, a.g.e, c.3, s.234

k. HURİ KIZI

“Dün gece dün gece seyrim içinde

İmamlar babını seyir eyledim

Al yeşil giyinmiş huri kızları

Yanağın alını seyir eyledim”⁴¹⁰

Pir Sultan Abdal

Alevi ve Bektaşî halk ozanları bazen de kadınları şiirlerinde huri kızı olarak tasvir etmişlerdir. Pir Sultan Abdal da bu şiirinde rengarenk giyinmiş, al yanaklı huri kızlarını seyrettiğini söyleyerek kadınları huriye benzetmiştir.

l. GELİN

“Bölük bölük olmuş gelir güzeller

Önde giden boz mayaya kurbanım

Benim gelin ile çoktur amanım

Şu salınan kız mayaya kurbanım”⁴¹¹

Ruhsati

Bazı Alevi-Bektaşî şairlerde şiirlerinde kadınları gelin şeklinde tasvir etmişlerdir. Ruhsati yukarıdaki şiirinde güzeller içinde beğendiği bir kızdan söz etmektedir. Gelin ile çok zaman geçirdiğini, asıl güzeller içindeki bir kıza vurgun olduğunu ifade etmiştir.

⁴¹⁰ Özmen, a.g.e, c.2, s.265

⁴¹¹ Özmen, a.g.e, c.4, s.648

“Kapının önünde kangallar bitsin
 Bacanın başında baykuşlar ötsün
 Altı ay yedi sene ısıtma tutsun
 Daha derdim az diyesin Ağ Gelin”⁴¹²

Minhaci

Alevi-Bektaşî şairler bazı zamanlarda çok sevdikleri halde ulaşamadıkları kadınlara kızmışlar ve sitem etmişlerdir. Minhaci de bu şiirinde Ağ Gelin dediği sevdiğine kızarak çok ağır bir sitemde bulunmuştur.

Alevi-Bektaşî şairlerinden alınan bu şiir örnekleri Alevi-Bektaşî kültürünün kadına bakışını daha açık bir şekilde göstermektedir. Alevi-Bektaşî erkek şairler şiirlerinde kadını ana, bacı, Anabacı, eş, sevgili, peri, huri kızı, kız, gelin, melek, evliya ve sultan şeklinde tasvir etmişlerdir. Erkek şairler kadını şiirlerinde üstün varlıklara benzeterek tasvir etmekle kadına ne kadar değer verdiklerini göstermişlerdir. Kadını yüceltmişlerdir. Kadına bütün güzel vasıfları yakıştırmışlar, onu evliyalık mertebesine getirecek kadar kutsallaştırmışlardır. Kadının bir eş ve sevgili olarak erkeğin yanında yer aldığını ifade etmişlerdir. Söylenen bu sözler Alevi-Bektaşî kültüründe kadına çok fazla değer verildiğini göstermektedir.

Alevi-Bektaşî kadın şairler şiirlerinde kadını bacı, dişi ve sultan olarak tasvir etmişlerdir. Alevi-Bektaşî erkek şairler kadını yüceltirken, kadın şairler ise şiirlerinde erkeklerin kendilerini eksik görmelerinden şikayet ederek, sitemde bulunmuşlardır. Eksik bir yönlerinin olmadığını söyleyen Alevi-Bektaşî kadın şairler, peygamberleri, erleri ve evliyalı doğuran kişinin de bir kadın olduğunu belirterek üstün olduklarını vurgulamışlardır. Alevi-Bektaşî kültüründe eşitlik ilkesi benimsenmesine rağmen, kadın şairlerin şiirlerinde bu şekilde şikayet etmeleri kadının arzu edildiği gibi

⁴¹² Özmen, a.g.e, c.4, s.653

erkeklerle eşit kabul edilmediğini göstermektedir. Bu da Türk toplumunda ataerkil sistemin hakim olmasından, zamanla Alevilik-Bektaşılık düşüncesinin unutulmaya ve bozulmaya başlamasından kaynaklanmaktadır. Türk toplumu üzerinde yaşayan topluluklar içinde kadına en çok değer veren topluluk Alevi-Bektaşî topluluğudur.

SONUÇ

Türklerin en eski inançlarından, gelenek ve göreneklerinden etkilenecek kendilerine özgü bir hayat tarzı oluşturmuş olan Alevi ve Bektaşiler, kültür ve düşünceye önem veren, yetmiş iki milleti kardeş bilen, kimseyi hor görmeyen, herkese sevgiyle yaklaşan bir topluluktur.

Kültürleri ve yaşayışları ile her zaman merak edilen, bir çok kültürden izler taşıyan Alevi ve Bektaşilerin kadın anlayışı da dikkat çekmektedir. Alevi ve Bektaşilerde kadın, eski Türk toplumlarında olduğu gibi her alanda erkekle beraber yer almış, hatta erkeğin tamamlayıcısı olmuştur.

Eski Türklerin sosyal hayatı atlı göçebe kültürüne dayanmaktadır. Bu göçebe kültürün gereği olarak kadın-erkek birlikte yaşamış, birlikte ava gitmişlerdir. Kızlar ile erkekler her yerde, her işte beraber hareket etmişlerdir. Eski Türk kızları ve kadınları erkeklerden çekinmeyen, kahraman, ata binen, savaşan kadın ve kızlardır. Bir çok destan ve efsanede bu örneklerle rastlanmaktadır.

Eski Türklerde kadın, namus timsali olarak gösterilmektedir. Evinin namusunun koruyucusu olarak kabul edilmektedir. Kadının sadakatine o kadar güvenilir ki onun namusunu lekeleyecek dedikodulara inanılmaz.

Eski Türklerde erkekler gerektiğinde eşlerine akıl danışmaktadırlar. Onlara ilk yol gösterenler anneleri veya kız kardeşleridir. Kahramanlar, ahlak dışı bir iş yapacakları zaman onları kadın kurtarır. Kadının sözüne kulak asılmadığı gün, kahramanın ölümüdür. Kadın tıpkı at ve demir gibi kahramanların daima yanındadır.

Eski Türklerde, kadına değer verilmiş, kadının, dövülmesine ve horlanmasına sıcak bakılmamış, bu davranışlarda bulunulmamıştır. Kadın incitilmemiş, her zaman değer görmüştür. Türk destan ve efsanelerinde de bu tür kötü davranışlara rastlanılmamıştır.

Destanlarda, Dede Korkut Hikayeleri'nde, Halk hikayelerinde, Kutadgu Bilig ve Divan-ı Lügat'it Türk'te kadınla erkeğin işte, ibadette ve sosyal hayatın her alanında birlikte yer alması, kocaların eşlerine saygı duymaları, değer vermeleri, incitmemeleri, kadınların dövülmesinin kötü bir davranış olarak kabul edilmesi, kadının yüceltilmesi gibi özellikler Alevi ve Bektaşi topluluklarında da

görülmektedir. Bu da bize Alevi ve Bektaşî kültürünün Eski Türk kültüründen izler taşıdığını göstermektedir.

Eski Türk kültüründe kadın, erkeğe eşit bir konumda yer almış ve kutsal kabul edilmiştir. Türk destanlarında, büyük kahramanlar, büyük kahramanların anneleri, kadınları çoğu zaman ışık veya nur görüntüsündeki bir kadından doğmuştur. Örneğin, Yaratılış Destanı'nda tanrıya insanları ve dünyayı yaratma ilhamını veren Ak Ana, ışıktan bir kadın hayalidir. Oğuz'un annesi Ay Kağan da böyle mukaddes bir kadındır. Ayrıca Oğuz'un ilk karısı, karanlığı yararak gökten inen mavi bir ışıktan, ikinci karısı ise ağaçtan doğmuş mukaddes kadınlardır. Destanlar, onu ilahi bir varlık, bir dişi tanrı, karanlıkları aydınlatan bir ışık, ulaşılması yaklaşılmaması beş duyu ile kavranması zor olan ilahi bir nur, iyiliğin ve kahramanlığın sembolü bir melek gibi düşünmüşlerdir.

Alevi ve Bektaşîler, Hz. Fatma'nın nurlu bir ışıktan yaratıldığına inanmaktadırlar. Bu durum Eski Türk kültüründeki kadının parlak bir ışıktan yaratılmış olması inancı ile benzerlik göstermektedir. Alevi ve Bektaşî kültüründe, Hz. Fatma ve Kadıncık Ana gibi kadınların kutsal kabul edilmesi Alevi ve Bektaşîlerin Eski Türk kültüründen etkilendiklerinin bir göstergesidir.

Kadın, annelik vasfı ile Türkler arasında her dönemde büyük bir değer kazanmıştır. Alevi ve Bektaşî kültüründe de kadın annelik vasfı ile büyük bir saygı görmüştür. Ana kelimesini saygı ifadesi olarak kullanmışlardır. Alevi ve Bektaşîler, yüce gördükleri kadınlara "Ana" kelimesi ile hitap etmişlerdir. Bu da bize Eski Türklerde kadının ilahi bir varlık olarak görülmesi anlayışının Alevi ve Bektaşî kültüründe devam ettiğini göstermektedir.

Türk mitolojisindeki ve destanlarındaki kahramanların kadınları, tanrı tarafından gönderilen kutsal özelliğe sahip, ruhani kisveye bürünmüş kadınlardır. Türk insanının kadın anlayışının destanlarda yer alan bu özellikleri Alevi ve Bektaşî kültüründe de devam etmektedir.

Dede Korkut Hikayeleri'nde kadına verilen değer ile Alevi ve Bektaşî kültüründe kadına verilen değer arasında da benzerlikler bulunmaktadır. Dede Korkut Hikayeleri'nde karşımıza çıkan kadın tipi, her zaman kocasının yanında ve ona

destektir. Bu hikayelerde aile reisi baba olarak geçmekle beraber, evde kocanın karısına bir baskısı yoktur. Aksine saygılı ve samimi davranır, yeri geldiğinde ondan akıl bile alır. Dede Korkut Hikayeleri'nden Deli Dumrul Hikayesi'nde, Deli Dumrul içine düştüğü zor durumda annesinden değil daha çok karısından yardım görmüştür.

Bazı kavimlerde kız evlada sahip olmak bir felaket olarak kabul edilirken, Türk destanlarında ve Dede Korkut Hikayeleri'nde böyle değildir. Aksine kız erkek ayrımı yapılmaz, ikisine de evlat olarak bakılır. Dede Korkut Hikayeleri'nde bir kız evlada sahip olmak için Oğuz Beylerinin duasına müracaat edenlerin bulunması bunun bir göstergesidir.

Alevi ve Bektaşî kültüründe kız erkek ayrımı yapılmaması, ikisine de evlat gözüyle bakılması, erkeklerin kadınlara baskı uygulamaması Alevi ve Bektaşîlerin Eski Türklerdeki inançları yansıttığının bir göstergesidir.

Alevi ve Bektaşî inancında insanlar cinsiyetlerine göre değil, inançta kat ettiği yola göre değerlendirilir. Eğer bir kişi bilgisi ve yaşantısı ile belirli bir olgunluk seviyesine gelmişse, ister kadın olsun, ister erkek olsun sıradan insanlardan daha üst seviyede kabul edilir. Belirli bir olgunluk seviyesine gelen kişi artık kadın değil “er”dir.

Alevi ve Bektaşîlerde kadın-erkek yoktur. İnsan vardır. Onlara göre bütün insanlar “Can”dır. Kadın-erkek toplumun her alanında eşittir. İşte, üretimde, ibadette kısacası her yerde kadın erkeğin yanındadır. Mirastan eşit hak alır. Alevi ve Bektaşîlerde tek eşlilik vardır. Erkek canı istediğinde eşini boşayamaz. Boşanan yol düşkün kabul edilir. Kadınlar, cem ayinlerine erkeklerle birlikte katılırlar.

Alevi ve Bektaşîler sözlerini şiirlere dökmüşler, sazlı, sözlü törenlerinde kendi kültürlerine ait şiirler söylemişlerdir. Alevi-Bektaşî kültürü hakkında bilgi verebilecek en zengin kaynak Alevi-Bektaşî şiirleridir. Alevi-Bektaşî adap ve erkanına ait kavramların işlendiği ve genellikle saz eşliğinde söylenen bu şiirler, sözlü kültüre aşina olan halka hep yakın gelmiştir. Alevi-Bektaşî düşüncesini yaymada aktif rol oynamışlardır. Duygu, inanç ve kendilerine özgü anlayışlarını şiirlerine yansıtan Alevi ve Bektaşî topluluklarında erkek halk ozanları yanında bir

çok kadın halk ozanı da yetişmiştir. Bu da bize Alevi ve Bektaşî kültüründe kadının ne kadar özgür hareket ettiğini göstermektedir.

Alevi ve Bektaşî şairlerin şiirlerinde Hz. Fatma, Hz. Hatice, Hz. Zeynep, Kadıncık Ana ve Hüsnîye gibi kadınların isimlerine çok fazla yer verilmiştir. Bu kadınlar gerek yaşam biçimleri, gerek kişilikleri, gerekse liderlik özellikleri ile Alevi ve Bektaşî toplulukları tarafından örnek alınmış, kutsal kabul edilmiştir. Bu kadınların kutsal kabul edilmesi Alevi ve Bektaşîlerin kadına büyük bir değer verdiklerini göstermektedir.

Alevi-Bektaşî kültüründe kadın, semahta, cemde, düğündeki halay halkasında, türküde, sazda, sözde erkekle beraberdir. Bakış açısı onları hiçbir alanda erkekten ayırmaz. Alevi ve Bektaşîler, kadın-erkek ayrımı yapmadan eğitime önem verirler. Kız çocuklarını okuturlar. Dinî inançlarında kadını yeren, onu dışlayan öğretiler yoktur.

Türk toplumunun genelinde olduğu kadar Alevi-Bektaşî kadınların da kendi toplumsal alanlarında ataerkil anlayıştan kaynaklanan ve çözüm bekleyen önemli sorunları bulunmaktadır. Alevi-Bektaşî kültüründe, kadının bir çok konuda toplumun diğer kesimlerine göre daha serbest olması Alevi-Bektaşî kadınlarının hak ve özgürlükleri bakımından sorunsuz bir hayat yaşadıkları anlamına gelmemektedir. Alevi-Bektaşî kadınlarının aldıkları yol günümüzde çok iç açıcı değildir. Buna rağmen, Alevi-Bektaşî kadınları siyasette, sivil toplum örgütlerinde, sanatta ve yaşamın her alanında önder olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Alevi ve Bektaşî kültüründe kadının erkekle eşit olmadığını söyleyen görüşler de bulunmaktadır. Bütün bu olumsuz eleştirilere rağmen Alevi ve Bektaşî kültüründe kadınla ilgili uygulamalara bakıldığında, bu uygulamaların büyük çoğunluğunda kadına değer verildiği, erkekle eşit tutulduğu görülmektedir. Bu eşitsizlikle ilgili söylemler, Alevilik ve Bektaşîliğin felsefesini unutan kesimden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada, destanlarda, Dede Korkut Hikayeleri'nde, Halk hikayelerinde, Kutadgu Bilig ve Divan u Lügat'it Türk'te kadın anlayışının nasıl olduğu anlatılarak, bu eserlerde yer alan kadınla ilgili özelliklerin Alevi ve Bektaşî kültüründe de

devam ettiği gösterilmiştir. Alevi ve Bektaşı Kültürünün Eski Türk kültüründen etkilendiği ispat edilmeye çalışılmıştır.

İslamiyet Dönemindeki kadın anlayışına yer verilerek, Alevi ve Bektaşı kültürünün kadına bakışı ile İslamiyet dönemindeki kadına bakışın benzeyen ve ayrılan yönleri anlatılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Selçuklu İmparatorluğu, Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyet dönemindeki kadın anlayışı hakkında bilgi verilerek bu dönemlerdeki kadın anlayışının Alevi ve Bektaşı kültürü ile ortak olan yönleri ve farklılıkları gösterilmiştir. Verilen bu bilgiler ile Alevi ve Bektaşı kültürü içinde bu dönemlerdeki kadın anlayışının bazı açılardan farklılıklar göstermekle birlikte devam ettiği ispat edilmeye çalışılmıştır.

Alevi ve Bektaşı toplumunda  ne  ık mış kadın şairler hakkında bilgi verilerek, Alevi ve Bektaşı kadınlarının dünyası yansıtılmaya çalışılmış, Alevi ve Bektaşilerde kadınların her alanda özgürce görev alabildiği gösterilmiştir.

Alevi ve Bektaşı şairlerin şiirlerinde telmih edilen, Hz. Fatma, Hz. Hatice, Hz. Zeynep, Kadıncık Ana ve Hüsniye gibi kadınlar hakkında bilgi verilerek Alevi ve Bektaşı topluluklarında kadının neden kutsal kabul edildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Alevi ve Bektaşı şairlerinin şiirlerinde kadın, ana, bacı, ana-bacı, eş, dişi, evliya, sevgili, melek, peri, sultan, kız, huri kızı ve gelin şeklinde tasvir edilmiştir. Kadının şiirlerde üstün varlıklara benzetilerek tasvir edilmesi Alevi ve Bektaşı kültüründe kadının ne kadar y celtildiğinin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- AFETİNAN, Ayşe 1982, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*
- AKTAŞ, Cihan 1984, *Hız. Fatıma*
- ALPTEKİN, A. Berat 1997, *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*
- ALTINDAL, Aytunç 1991, *Türkiye’de Kadın*
- ARSLANOĞLU, İbrahim 2004, ‘Aleviliğin Tarihsel- Sosyal Temelleri’, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.32
- AYYILDIZ, Hasan, *Buyruk - İmam-ı Cafer Buyruğu-*
- BAHADIR, İbrahim 2004, ‘Alevi Bektaşî İnancına göre Kadın’, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.32
- BAL, Hüseyin 1997, *Alevî Bektaşî Köylerinde Toplumsal Kurumlar*
- BANARLI, Nihat Sami 1971 , *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*
- BANARLI, Nihat Sami 1977 , *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*
- BARKAN, Ö. Lütfü 1942, ‘Kolanizatör Türk Dervişleri’, *Vakıflar Dergisi*
- BAYKURT, Fakir 2002, *Aydınlık Özlemi*
- BENEKAY, Yahya 1967, *Yaşayan Alevilik*
- BİRDOĞAN, Nejat 1946, *Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik*
- BİRDOĞAN, Nejat 1992, *Anadolu ve Balkanlarda Alevî Yerleşmesi*
- BOZKURT, Fuat 1998, *Aleviliğin Yeniden Yapılanma Sürecinde Toplum-Devlet İlişkisi*
- Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi I, İstanbul, 1985
- ÇALDAŞ, Sebahattin, ‘Dede Korkut Hikayeleri’nde Tipler’,
www.kocaalikarsimahio.com
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin 1977, *Türk Destan Kahramanları*
- ÇAHA, Ömer 1996, *Sivil Kadın – Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın-*
- ÇETİNKAYA, Apatay 1996, *Atatürk Türkiye'sinin Türk Kadını'na Kazancı*
- DOĞAN, İsmail 2003, *Bizde Kadın*
- DOĞRAMACI, Emel 1982, *Türkiye’de Kadının Dünyü ve Bugünü*
- DURAN, Hamiye 2004, ‘Burla Hatun’dan Terken Hatun’a’, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.32
- ENGİN, İ., E. Franz 2000, *Aleviler / Alewiten I*
- ENGİN, İ., E. Franz 2001, *Aleviler / Alewiten III*
- ERDOĞAN, Kutluay 1993, *Alevilik Bektaşilik*
- ERGİN, Muharrem 1989, *Dede Korkut Kitabı I Giriş- Metin-Faksimile*
- ERGİN, Muharrem 1994, *Dede Korkut Kitabı*

- ERGUN, S. Nüzhet 1930, *Bektaşî Şairleri*
- ERGUN, S.Nüzhet 1955, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri II*
- ERGUN, S. Nüzhet 1955, *Bektaşî-Kızılbaş,Alevî Şair ve Nefesleri III*
- ERÖZ, Mehmet 1990, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*
- ERÖZ, Mehmet 1992, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik- Bektaşilik*
- EYÜBOĞLU, İ. Zeki 1979, *Alevilik-Sünnilik İslam Düşüncesi*
- EYÜBOĞLU, İ. Zeki 1980, *Bütün Yönleriyle (Alevilik) Bektaşilik*
- GÖKALP, Ziya 1976, *Türk Medeniyeti Tarihi II*
- GÖLPINARLI, Abdülbaki 1958, *Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli “Vilayet-Name”*,
- GÖLPINARLI, Abdülbaki 1963, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*
- GÖLPINARLI, Abdülbaki 1979, *On iki İmam*
- GÜNEL, Durmuş, ‘Cem’, www.alewiten.com
- GÜNGÖR, Şeyma 2001, ‘Dede Korkut Hikayelerinde Kocalarını Güç Durumdan Kurtaran Kadınlar’, *Kadın/Woman 2000, c.II, S.25*
- HAS HACİP, Yusuf 1988, *Kutadgu Bilig II.* (Çev: R.Rahmeti Arat), İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları
- İNAN, Abdülkadir, ‘Türk Mitolojisinde ve Halk edebiyatında Kadın’, *Makaleler ve İncelemeler*, 1987
- Karaca Ahmet Sultan Kültürünü Tanıtma, Dayanışma ve Türbesini Onarma Derneği, ‘Alevilik ve Kadın’, www.karacaahmet.com
- KALELİ, Lütfi, Alevî Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı Temsilcisi
- KANDEMİR, M. Yaşar, *İslam Ansiklopedisi Hz. Fatma Maddesi*
- KAPLAN, Mehmet 1976, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*
- KAPLAN, Mehmet 1988, *Dede Korkut Kitabı*
- KAPTAN, Remzi, ‘Kadıncık Ana’, www.alevikonseyi.com
- KAR, A. Sevim 2001, *Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Aile İçindeki Karar Sürecine Etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi
- KIRKINCI, Mehmet 1987, *Alevilik Nedir?*
- KOCA, Turgut 1994, *Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri*
- KONGAR, Emre 1998, *21. Yüzyılda Türkiye*
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*
- MAHMUT, Kaşgarlı 1985, *Divan u Lügat’it Türk* (Çev: Besim Atalay), Ankara
- MANYA, İlkin 1983, *Halk Şiirinde Ana Sesi*

- MELİKOFF, İrene 1993, *Uyur İdik Uyardılar* (Çev. Turan Alptekin), İstanbul: Cem Yayınları
- MELİKOFF, İrene 1999, *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*
- MUHAMMED, Şerif 2002, 'İslam Ve Yahudi-Hristiyan Geleneklerinde Kadın', *Yeni Ümit Dergisi*, S.55
- MUHTAR, Ahmet 1894, *Şair Hanımlarımız*
- MUTLU, S. Özlem, '1923 Öncesi Dönemde Türk Kadını', *Aydınlanma 1923*
- Nazenin, 'Bektaşilk ve Alevilikte Kadın', www.nazenin.wordpress.com
- NOYAN, Bedri 1976, *Demir Baba Vilâyetnamesi*
- NOYAN, Bedri 1976, *Seyyit Ali Sultan Vilâyetnamesi*
- NOYAN, Bedri 1985, *Bektaşilik ve Alevilik Nedir*
- NOYAN, Bedri 1987, *Bektaşilik Alevilik Nedir*
- NOYAN, Bedri 1999, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*
- OCAK, A. Yaşar 1983, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*
- OCAK, A. Yaşar 2002, *Türk Sufiliğine Bakışlar*
- ORHAN, Naci, 'Alevilikte Kadının Yeri', Gerçek İlim Alevi Birlikleri Yayın Organı, www.gercekilim.com
- ÖGEL, Bahaeddin 1971, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*
- ÖGEL, Bahaeddin 1971, *Türk Mitolojisi I*
- ÖZ, Mustafa 1994, 'İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Anadolu Aleviliği', *Türk Yurdu Dergisi*
- ÖZCAN, Hüseyin 2003, *Alevi Bektaşî Kültürüne Bakışlar – Canların Nefesinden-*
- ÖZEK, A., H. Karaman 1991, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*
- ÖZMEN, İsmail 1998, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi I*
- ÖZMEN, İsmail 1998, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi II*
- ÖZMEN, İsmail 1998, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi III*
- ÖZMEN, İsmail 1998, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi IV*
- ÖZMEN, İsmail 1998, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi V*
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet 2000, *İbn-i Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*
- SAĞIR, Meral 2000, 'Kırsal Kesimde ve Kentte Alevilik', *Türk Dünyası Araştırmaları*
- SALCI, Vahit Lütfi 1941, 'Türk Alevi Kadın Şairleri', *Varlık*, nu:2
- SANCAR, A. Aslı 1999, *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile*
- SEVİNÇ, Necdet 1987, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*

- SEYMAN, Yaşar 2004, 'Alevi Öğretisinde ve Toplumsal Yaşamda Kadın', *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.32
- ŞESEN, Ramazan 1995, *İbn-i Fadlan Seyahatnamesi*
- TAKMAZ, Hüsniye, Alevi Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı Başkanı
- TEBEROĞLU, Haydar 2004, 'İnsan olarak Kadın, Kadının Toplumdaki Yeri ve Osmanlı'dan Kalma Önemli Bir Belge', *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.32
- TEMREN, Belkıs 1994, *Bektaşiliğin Eğitsel Ve Kültürel Boyutu*
- TİMURTAŞ, F.Kadri 1981, *Tarih içinde Türk Edebiyatı*
- TOMAN, Hatice 2000, Anadolu Sahası Türk Halk Hikayelerinde Kadın, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde: Niğde Üniversitesi
- TOROS, Taha 1934, *Türk Kadın Şairleri*
- TURAL, Sadık 1998, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*
- TURAN, Osman 1969, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*
- TÜRKMEN, Fikret 1983, *Tahir ile Zühre*
- ULUDAĞ, Süleyman 2003, *Sufî Gözüyle Kadın*
- ULUSOY, A. Celalettin 1986, *Hacı Bektaş Veli ve Alevi- Bektaşî Yolu*
- URAZ, Mehmet 1994, *Türk Mitolojisi*
- UYANIK, Zeki 2004, 'Alevilik, Aleviler ve Kadın', *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.32
- ÜÇÖK, Bahriye 1993, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Hükümdarlar*
- ÜZÜM, İlyas, *İslam Ansiklopedisi Hüsniye Maddesi*
- VARHOFF, Karin 1999, *Söylemde ve Hayatta Alevî Kadına Kısa Bir Bakış, Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler,*
- VELİDEDEOĞLU, Meriç 1998, *Aydınlanmanın Kadınları*
- YARDIMCI, Mehmet 1983, *Zileli Halk Ozanları*
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili III* (Sadeleştiren: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah yücel), İstanbul
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili V* (Sadeleştiren: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah yücel), İstanbul
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili VI* (Sadeleştiren: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah yücel), İstanbul
- YENİSEY, Fazıl 1946, *Bektaşî Kadın Şairlerimiz*
- YILDIZ, Naciye 1987, Mutasavvıf Türk Kadın Şairleri üzerine Bir Araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi

- YILMAZ, A. Anıl 2004, ‘Kutadgu Bilig’de Kadın’, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.32
- YÖRÜKHAN, Y. Ziya 1998, *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*
- ZELYUT, Rıza 2002, *Öz kaynaklarına Göre Alevilik*